

T.C.
NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

**NİĞDE AĞZINDAKİ DEYİMLERİN YAPI BAKIMINDAN
SINIFLANDIRILMASI**

Mahinur Ayça TEMEL

YÜKSEK LİSANS TEZİ

NİĞDE-2024

T.C.
NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

**NİĞDE AĞZINDAKİ DEYİMLERİN YAPI BAKIMINDAN
SINIFLANDIRILMASI**

Mahinur Ayça TEMEL

Danışman: Dr. Öğretim Üyesi Erdiñ DEMİRAY

YÜKSEK LİSANS TEZİ

NİĞDE-2024

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Niğde Ağzındaki Deyimlerin Yapı Bakımından Sınıflandırılması” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ve akademik kurallar çerçevesinde tez yazım kılavuzuna uygun olarak tarafımdan yazıldığını, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiğini ve çalışmamın içinde kullanıldıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım. 16/08/2024

Mahinur Ayça TEMEL

ÖN SÖZ

Kültür, bir milletin en büyük hazinesi ve mirasıdır. Ulusları ulus yapan, toplumları toplum yapan en büyük unsur kültürdür. Bir toplumun kültürü, o toplumun kimliği niteliğindedir. İnsanların var oluşundan itibaren yaşamaya başlayan kültür, insanlar aracılığıyla kuşaktan kuşağa aktararak yaşamaya devam eder. Bu aktarımlar esnasında, kültür zenginleşerek, hep bir üstüne ekleyerek varlığını sürdürmeye devam eder. Bu kültürel mirasımızı korumak ve yaşatmaya devam etmek bizler için bir görev değerindedir. Bir toplumun ve ulusun kültürünü, yine o toplumun ve ulusun sözvarlığına bakarak görmek mümkündür.

Bir dilin sözvarlığı, bahsi geçen dilin terimlerini, atasözlerini, özdeyişlerini, deyimlerini, oluşmuş bazı anlatım kalıplarını bünyesinde barındırır. Bütün bu kavramları incelediğimizde, o dil ve toplum hakkında kültürel yargılara varmamız mümkündür. Çünkü dil, kültürü yaşatır. Kültür ise toplumları ve ulusları yaşatır. Bu söz grupları incelendiğinde, o ulusun maddi ve manevi değerlerine, sosyo-ekonomik kültürüne, yaşam biçimlerine, hayata baktıkları pencereye, dili kullanma şekillerine, kelime hazinelerine ulaşabilmemiz ve yargıya varabilmemiz mümkündür.

Bu çalışmada Niğde yöresi ağzındaki deyimler ve bu deyimlerin sınıflandırılması üzerinde durulmuştur. Deyimler incelendiğinde, Niğde ilinin kültürel yapısı, dili kullanım şekli, kelime dağarcığı, hayata ve olaylara karşı tepkileri ve düşünceleri, maddi ve manevi değerleri görülmektedir. Niğde yöresinde kullanılan deyimleri farklı kaynaklardan derleyerek, Türk kültürüne katkıda bulunmayı amaçlamaktayız.

Çalışma sürecimde bana rehberlik ve kaynaklık eden değerli hocam Dr. Öğretim Üyesi Erdiç Demiray Bey'e, hayatım boyunca beni tüm kalbiyle destekleyen ve bana güç veren sevgili aileme teşekkür ederim.

Mahinur Ayça Temel

Niğde/2024

ÖZET
YÜKSEK LİSANS TEZİ
NİĞDE AĞZINDAKİ DEYİMLERİN YAPI BAKIMINDAN
SINIFLANDIRILMASI

TEMEL, Mahinur Ayça
Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı
Tez danışmanı: Dr. Öğretim Üyesi Erdoğru DEMİRAY
Ağustos 2024, 140 sayfa

Bu çalışmada “deyim” kavramı, Niğde ili ağızında kullanılan deyimler ve bu deyimlerin yapıları bakımından sınıflandırılması ele alınmıştır.

Çalışma giriş, deyimlerin yapısal olarak sınıflandırılması, sözlük ve sonuç bölümlerinden oluşmaktadır.

Çalışmada, deyimler yapılarına göre sınıflandırılmadan önce bir giriş yapılmıştır. Giriş bölümünde, çalışmanın amacı, önemi, kapsam ve sınırlılıkları ve yöntemi belirtilmiştir. Daha sonrasında “deyim” kavramı ile ilgili açıklamalara ve deyimlerin anlamsal ve yapısal olarak sınıflandırılması hakkındaki çalışmalara yer verilmiştir.

Birinci bölümde derlenen Niğde yöresine ait deyimler, yapıları bakımından sınıflandırılarak ilgili kategorilere ayrılmıştır. Deyimler, yardımcı fiillerle kurulan ve temel unsuru esas fiil olan deyimler, isim tamlaması yapısındaki deyimler, sıfat tamlaması yapısındaki deyimler, isnat öbeği ve edat öbeği yapısındaki deyimler ve ikileme yapısındaki deyimler, cümle yapısındaki deyimler ve tek kelimeden oluşan deyimler şeklinde sınıflandırılmıştır. Tek kelimeden oluşan deyimler ise isim ve fiil durumunda olmalarına göre ayrıca sınıflandırılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, kaynaklar incelenerek ve taranarak elde edilen Niğde ili ağızında kullanılan deyimler bir sözlük hâline getirilmiştir.

Sonuç bölümünde ise Niğde ağızında kullanılan 700 adet deyim elde edildiği belirtilmiştir. Ayrıca yapılan çalışmalar incelenerek, bahsedilen diğer yörelerde kullanıldığı tespit edilen deyim oranlarına yer verilmiştir. Sonrasında, deyimler üzerinde yapılan yapısal sınıflandırmanın sayısal verilerini içeren çizelge listeleri hazırlanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Niğde, Niğde Ağızı, Deyimler, Deyimlerin Yapısı, Deyimlerin Sınıflandırılması.

ABSTRACT
MASTER'S THESIS
CLASSIFICATION OF IDIOMS IN NIGDE DIALECT IN TERMS OF
STRUCTURE

TEMEL, Mahinur Ayça
Department of Turkish Language and Literature
Thesis Supervisor: Asst. Prof. Erdinç DEMİRAY
August 2024, 140 pages

The study explores and examines the concept of "idiom," the idioms used in the dialect of Niğde province, and the classification of these idioms based on their structures.

The study consists of an introduction, a structural classification of idioms, a dictionary, and conclusion sections.

In the study, an introduction was given before the idioms were categorised based on their structures. The introductory section states the study's objective, importance, scope, and limits, as well as its methodology. The following section includes explanations of the idea of "idiom" as well as studies on the semantic and structural classification of idioms. In the third section of the study, the obtained idioms were categorised as idioms based on sentence structure.

The chapter's first section categorises the idioms from the Niğde area based on their structures. Idioms are divided into the following categories: idioms formed with auxiliary verbs and whose basic element is the main verb, idioms in the structure of noun phrases, idioms in the structure of adjective phrases, idioms in the structure of attributional phrases and prepositional phrases, idioms in the structure of reduplications, idioms in the structure of sentences, and idioms consisting of one word. Idioms consisting of a single word are further classed as nouns or verbs.

In the second section of the study, the idioms used in the dialect of Niğde province, collected by evaluating and scanning the sources, were converted into a dictionary.

The conclusion section states that 700 idioms from the Niğde dialect were retrieved. Furthermore, the research was evaluated, and the rates of idioms discovered to be employed in the other locations were incorporated. The numerical data from the structural categorization of the idioms was then used to create tabular lists.

Key Words: Niğde, Niğde Dialect, Idioms, Structure of Idioms, Classification of Idioms.

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	3
JÜRİ ONAY SAYFASI.....	4
ÖN SÖZ.....	5
ÖZET.....	6
ABSTRACT	7
İÇİNDEKİLER	8
ÇİZELGELER LİSTESİ.....	11
Çizelge 1: Ana Başlıklara Göre Deyimlerin Sayısal Dökümü.....	11
Çizelge 2: Sözcük Öbeği Yapısındaki Deyimlerin Sayısal Dökümü.....	11
Çizelge 3: Cümle Yapısındaki Deyimlerin Sayısal Dökümü.....	11
Çizelge 4: Anlamca Kaynaşık Deyimleşmiş Birleşik Fiil Yapısındaki Deyimlerin Sayısal Dökümü.....	11
Çizelge 5: Tek Kelimeden Oluşan Deyimlerin Sayısal Dökümü.....	11
Çizelge 6: İsim Tamlaması Yapısındaki Deyimlerin Sayısal Dökümü.....	11
Çizelge 7: Sıfat Tamlaması Yapısındaki Deyimlerin Sayısal Dökümü.....	11
Çizelge 8: Edat Öbeği Yapısındaki Deyimlerin Sayısal Dökümü.....	11
Çizelge 9: Genel Dağılım Tablosu.....	11
KISALTMALAR.....	12
KİTAP ADI KISALTMALARI.....	12
TEZ ADI KISALTMALARI	12
MAKALE ADI KISALTMALARI	12
SÖZLÜK ADI KISALTMALARI	12
NİĞDEMİZ DERGİSİ İÇERİSİNDE GEÇEN METİN ADI KISALTMALARI	12
AKPINAR DERGİSİ İÇERİSİNDE GEÇEN METİN ADI KISALTMALARI	13
İNTERNET KAYNAKÇASI KISALTMALARI	14
DİĞER KISALTMALAR.....	14
BİRİNCİ BÖLÜM.....	16

GİRİŞ.....	16
1.1. Çalışma ile İlgili Genel Bilgiler	16
1.1.1. Konu	16
1.1.2. Amaç.....	16
1.1.3. Kapsam ve Sınırlılıklar	17
1.1.4. Yöntem	18
1.2.1. Deyim Nedir?	19
1.2.2. Deyimlerin Yapısal (Sözdizimsel) ve Semantik (Anlambilim) Açısından Sınıflandırılması	29
İKİNCİ BÖLÜM	35
NİĞDE AĞZINDAKİ DEYİMLERİN YAPI BAKIMINDAN SINIFLANDIRILMASI	35
SÖZCÜK ÖBEĞİ YAPISINDAKİ DEYİMLER.....	35
2.1. Anlamca Kaynaşıp Deyimleşmiş Birleşik Fiil Yapısındaki Deyimler	35
2.1.1. Temel Unsuru Yardımcı Fiil Olanlar	36
2.1.2. Temel Unsuru Asıl Fiil Olanlar.....	43
2.2. İsim Tamlaması Yapısındaki Deyimler.....	64
2.2.1. Belirtisiz İsim Tamlaması Yapısında Olanlar	64
2.2.2. Belirtili İsim Tamlaması Yapısında Olanlar	65
2.3. Sıfat Tamlaması Yapısındaki Deyimler	65
2.3.1. Sıfat + İsim Yapısında Olanlar	65
2.3.2. Sıfat-Fiil Öbeği Yapısında Olanlar	66
2.4. İsnat Öbeği Yapısındaki Deyimler	66
2.5. Edat Öbeği Yapısındaki Deyimler	67
2.5.1. Edat İle Kurulu Deyimler	68
2.6. İkileme (Aslı Sıfat Olan Sözcüklerle Kurulu) Yapısındaki Deyimler	68
CÜMLE YAPISINDAKİ DEYİMLER	68
3.1. Yargı Anlamı Taşıyanlar	69
3.1.1. Kesik Cümle Yapısında Olanlar	71
3.1.2. Devrik Cümle Yapısında Olanlar	71
3.1.2. Ortak Ögelerle Kurulan Deyimler (Ortak Yüklem)	71
TEK KELİMEDEN OLUŞAN DEYİMLER.....	72
4.1. Fiil Durumunda Deyimler	72
4.2. İsim Durumunda Deyimler	74
4.2.1. Birleşik Sözcükten Oluşan İsim Durumunda Deyimler	74
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	75
SÖZLÜK	75
NİĞDE AĞZINDAKİ DEYİMLER	75

SONUÇ.....	124
KAYNAKÇA	127
<i>KİTAPLAR.....</i>	<i>127</i>
<i>TEZLER.....</i>	<i>127</i>
<i>MAKALELER.....</i>	<i>128</i>
<i>SÖZLÜK KAYNAKLARI</i>	<i>129</i>
<i>DERGİLER</i>	<i>130</i>
<i>NIĞDEMİZ DERGİSİ</i>	<i>130</i>
<i>AKPINAR DERGİSİ.....</i>	<i>131</i>
<i>İNTERNET KAYNAKLARI.....</i>	<i>131</i>
<i>KAYNAK KİŞİLER</i>	<i>132</i>
<i>ÇİZELGELER</i>	<i>133</i>
ÖZGEÇMİŞ.....	140

ÇİZELGELER LİSTESİ

Çizelge 1: Ana Başlıklara Göre Deyimlerin Sayısal Dökümü.....	133
Çizelge 2: Sözcük Öbeği Yapısındaki Deyimlerin Sayısal Dökümü.....	133
Çizelge 3: Cümle Yapısındaki Deyimlerin Sayısal Dökümü.....	134
Çizelge 4: Anlamca Kaynaşıp Deyimleşmiş Birleşik Fiil Yapısındaki Deyimlerin Sayısal Dökümü.....	134
Çizelge 5: Tek Kelimededen Oluşan Deyimlerin Sayısal Dökümü.....	134
Çizelge 6: İsim Tamlaması Yapısındaki Deyimlerin Sayısal Dökümü.....	135
Çizelge 7: Sıfat Tamlaması Yapısındaki Deyimlerin Sayısal Dökümü.....	135
Çizelge 8: Edat Öbeği Yapısındaki Deyimlerin Sayısal Dökümü.....	135
Çizelge 9: Genel Dağılım Tablosu.....	136

KISALTMALAR

KİTAP ADI KISALTMALARI

AAT	: Anadolu Ağızlarından Toplamalar
AK	: Anadolu Konuşuyor
NAVM	: Niğde'nin Adet ve Merasimleri
OAAD	: Orta Anadolu Ağızlarından Derlemeler

TEZ ADI KISALTMALARI

ÇİKY	: Niğde İli Çiftlik İlçesinin Sosyo-ekonomik ve Kültürel Yapısı
NİİKA	: Niğde İli İçmeli Kasabası Ağız
NVBA	: Niğde Merkez ve Bor İlçesi Ağız
UİİKA	: Niğde İli Ulukışla İlçesi Halk Kültürü Araştırmaları

MAKALE ADI KISALTMALARI

HADSK	: Himmetli (Niğde-Merkez) Köyü Ağızından Derleme Sözlüğüne Katkılar
NADSK	: Niğde Yöresi Ağızından Derleme Sözlüğüne Katkılar

SÖZLÜK ADI KISALTMALARI

BAAD	: Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler
ÇYDS	: Çorum Yöresi Deyimleri Sözlüğü
DS	: Derleme Sözlüğü (1993)

NİĞDEMİZ DERGİSİ İÇERİSİNDE GEÇEN METİN ADI KISALTMALARI

AS	: Ahr-Samanlık
BDYİ	: Bunlar Da Yaşanmış İdi
BSA	: Belleğimden Silinmeyen Anılar

BŞG	: Bir Şehidin Geçmişi
GÇ	: Geçmişten Çizgiler
GGB	: Geçmişten Günümüze Bor
KKSİ	: Kara Koyunun Suyu İnmesi
KPRNT	: Küçük Paşa Romanından Bir Niğde Köyünün Tasnifi
NE	: Niğde'den Esintiler
NG	: Niğde'ye Gidelim
NMV-1	: Nenemden Mektup Var-1
NMV-2	: Nenemden Mektup Var-2
NMV-3	: Nenemden Mektup Var-3
NO	: Niğdeli Olmak
NTVA	: Niğde Tabirleri ve Atasözleri
OÜK	: Osman Üçer'in Kaleminden Osman Kabaksız ve Arkadaşları
TGVD	: Toplumun Gülleri ve Dikenleri
YKÖG	: Yeşil Kurbağalar Öter Göllerde
ZG	: Zemedin-Gadarak

AKPINAR DERGİSİ İÇERİSİNDE GEÇEN METİN ADI KISALTMALARI

AT	: Alayın Türküsü
AKK	: Aşiretle Köylü Kavgası
BH	: Bir Hasta
BPÖ	: Bir Perinin Öğüdü
D	: Devir
DF	: Dilencilik Fanadır
DK	: Develi Karahisar
GB	: Gülle Bülbül
KÇ	: Kayardı Çayı

KKSİ-2	: Kara Koyunun Suya İnmesi-2
KKSİ-3	: Kara Koyunun Suya İnmesi-3
TP	: Tahirînin Parçaları

İNTERNET KAYNAKÇASI KISALTMALARI

DS	: Derleme Sözlüğü (1963)
ES	: Ekşi Sözlük
KS	: Kozluçay Sözlüğü
NKTB	: Niğde Kültür ve Turizm Bakanlığı

DİĞER KISALTMALAR

AS.	: Anlamsız Sözcük
B	: Bağlaç
ÇE	: Çokluk Eki
DVE	: Durum Vasıta Eki
E	: Edat
F	: Fiil
HE	: Hal Eki
İ	: İsim
İE	: İyelik Eki
İF	: İsim-Fiil
İZ	: İlgi Zamiri
K	: Kaynak
KK	: Kaynak Kişi
M	: Mastar
MDD	: Metin Dışı Derlemeler
SF	: Sıfat-Fiil

Sf.	: Sıfat
TE	: Tamlayan Eki
Un.	: Unvan
Vb.	: Ve benzeri
Vs.	: Vesaire
YE	: Yapım Eki
YF	: Yardımcı Fiil
ZF	: Zarf-Fiil
Zf.	: Zarf
Zm.	: Zamir
←	: Devamında

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. Çalışma ile İlgili Genel Bilgiler

1.1.1. Konu

Bir toplumun dünya görüşü, zihninin işleyiş şekli, fikirleri, dili ne derecede aktif ve canlı kullanabildikleri, sosyo-ekonomik durumu, görenekleri ve gelenekleri, kendini ifade etme şekli daha çok kalıplaşmış dil öğelerinde ortaya çıkar. Bu ifadelere de baktığımızda dil, aynı zamanda her açıdan bir kültürün aynası konumundadır ve insanın ve uygarlığın en önemli belirtisidir (Aksan, 2015: 13). Bunlardan yola çıkarak deyimlerin, bir toplumun kültürünü yansıttığını söylememiz mümkündür.

Tezin konusunu köklü bir kültüre ve tarihi geçmişe sahip olan Niğde yöresinde kullanılan deyimlerin derlenerek, bu deyimlerin yapısal özellikleri bakımından sınıflandırılması oluşturmaktadır.

Deyimlerin kullanım tarihinin insanlığın en eski çağlarına dayandığını belirten Ekrem Demir, kullanıldığı dilin anlamına zenginlik ve derinlik katan deyimlerin, toplumu çok yönlü düşünmeye teşvik ettiğini ve bu unsurun kültür mirası olduğunu ifade eder (Demir, 2013: 39).

Bir toplumun kültürü; nesilden nesile aktarıldıkça yaşamaya devam ettiğini söylememiz mümkündür. Sözlü olarak kullanılan her ifade o toplumun kültürünün bir aynası niteliğindedir. Bu ifadeler toplumun yaşayış biçimine, kurallarına, âdet ve göreneklerine bir ışık tutar. Deyimler de kuşaktan kuşağa aktarılaraq toplumun geçmişinin ve kültürünün bir yansımasını oluşturur. Niğde ağzında kullanılan deyimler incelendiğinde, Niğde'nin kültürüne ait unsurların bir kısmı da ortaya çıkarılmış olacaktır.

1.1.2. Amaç

Söz varlığını, bir grubun ya da bir toplumun kelime hazinesi olarak değerlendirmemiz mümkündür. Atasözleri, deyimleri, kelime ve isimleri o toplumun söz varlığını gözler önüne serer. Doğan Aksan sözvarlığını, yalnızca o dilin sözcüklerini değil, deyimlerin, kalıp sözlerin, kalıplaşmış sözlerin, atasözlerinin, terimlerin ve çeşitli anlatım kalıplarının da oluşturduğunu ifade eder (Aksan, 2018: 15).

Bu açıklamalar doğrultusunda, bir toplumun kültürel değerlerini görmek için o toplumun deyimlerine bakmak doğru olacaktır. Deyimler, toplumun kültürünü yansıtmakta önemli birer unsurdur.

Deyimlerin ulusal damga taşıyan dil varlıkları olduğunu ifade eden Ömer Asım Aksoy, deyimlerin milletin söz yaratma gücünden doğduğunu söyler (Aksoy, 1963: 146).

Bir toplumun deyimleri üzerine araştırma ve çalışma yaparken, toplumun kelime hazinesini görmek de mümkündür. Olaylar karşısında verilen tepkiler, kişilerin kendini ifade etme biçimi, toplumsal yargıları gibi unsurlar da deyimler aracılığıyla anlaşılmaktadır.

Deyimler mahalli ve yöresel özellikler barındırabilir ve bu şekilde kullanılabilir. Bunun bölgenin münferit özelliklerinden kaynaklandığını belirten Gürkan Gümüştam, deyimlerde ciddi bir anlam değişmesinin olmayacağını ancak söyleyiş farklılıklarına bağlı olarak anlam değişmesinin yaşandığı deyimler de olabileceğini ifade eder (Gümüştam, 2012: 361).

Bu çalışma sürecinde, daha önce tespit edilmiş, üzerinde çalışmalar yapılmış zengin bir halk kültürüne sahip olan Niğde yöresinde kullanılan deyimlerin yapısal özelliklerinin incelenerek, bu deyimlerin yapı bakımından sınıflandırılması amaçlanmıştır. Bu incelemeler ve sınıflandırmalar esnasında ayrıca Niğde yöresinin düşünce yapısının, ağız özelliklerinin, mahalli söylemlerinin, gelenek, görenek ve kültürünün, sosyal, siyasi durumunun görülmesi de mümkün olacaktır.

Ayrıca daha önce tespit edilen bu deyimler farklı kaynaklarda yer almaktadır. Tez çalışmaları incelenerek kaynak kişiler ile yapılan röportajlardan da deyimler tespit edilmiştir. Bu çalışmada Niğde yöresine ait deyimleri bir araya toplamak da amaçlanmıştır.

1.1.3. Kapsam ve Sınırlılıklar

1. Çalışmada ele alınan deyimler, araştırma sırasında kullanılan ölçüm araçlarının geçerlik ve güvenirliğiyle sınırlıdır.
2. Çalışmada kullanılan deyimler Niğde yöresi ağızında kullanılan deyimler olmakla sınırlıdır.
3. Yapılacak olan sınıflandırma da Niğde ağızında kullanılan deyimler için geçerlidir.

1.1.4. Yöntem

Çalışma süreci boyunca Niğde yöresinde kullanılan deyimler, tabirler, sözcükler ve Niğde ağızı yapısal olarak gerekli yazılı kaynaklardan incelenmiş, daha önce bu konu üzerinde yazılmış ve çalışmada yardımcı olacak makalelerden ve tezlerden de yararlanılmıştır. Niğde ağızında kullanılan deyimler gerekli yazılı kaynaklardan elde edilerek anlamlarıyla birlikte alfabetik olarak sıralanmıştır. Deyimlerin yapısı incelenerek bu bağlamda bir sınıflandırma yapılmıştır.

Niğdemiz ve Akpınar dergileri içerisindeki makaleler, sohbetler, hikâyeler incelenerek deyimler tespit edilmiştir. Niğde'nin Adet ve Merasimleri (İnsel, 2015) Anadolu Konuşuyor (Okay, 1986) Orta Anadolu Ağızlarından Derlemeler (Caferoğlu, 1995), Anadolu Ağızlarından Toplamalar (Caferoğlu, 1943) adlı kitaplar incelenerek daha önce tespit edilmiş olan Niğde yöresi deyimleri incelenmiştir. Niğde İli İçmeli Kasabası Ağızı (Yıldırım, 2004) Niğde Merkez ve Bor İlçesi Ağızı (Giriş- İnceleme- Metinler- Sözlük) (Erdoğan, 2012) adlı tez çalışmalarında kaynak kişiler ile yapılan röportajlar incelenerek Niğde ağızında kullanılan deyimler elde edilmiştir. Niğde İli Ulukışla İlçesi Halk Kültürü Araştırmaları (Dilmen, 2009) adlı tez incelenerek, Ulukışla İlçesi ağızında kullanılan deyimler elde edilmiştir. Niğde (Dündarlı Kasabası) Yöresinden Derleme Sözlüğü'ne Katkılar (Özdemirel, 2021) Himmetli (Niğde-Merkez) Köyü Ağızından Derleme Sözlüğü'ne Katkılar (Uysal, 2018) Niğde Yöresi Ağızından Derleme Sözlüğü'ne Katkılar-1 (Erdoğan, 2016) adlı makaleler incelenerek deyimler elde edilmiştir. Niğde Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın web sitesi incelenerek deyimler elde edilmiştir. Elde edilen bu deyimler anlamlarıyla birlikte alfabetik olarak sıralanmıştır. İlgili kaynakta deyimlerin anlamları ve yer aldığı cümleler varsa, o deyimle birlikte belirtilmiştir. Deyimin anlamı bulunmuyorsa, deyim alındığı kaynak ve anlamın alındığı kaynak ayrı şekilde belirtilmiştir. O deyimle ilgili bir cümle bulunmuyorsa sadece deyim ve anlamı verilmiştir. Sözlük kısmında, Derleme Sözlüğünden alınan deyimlerin hangi ciltte olduğunun net olarak ifade edilmesi açısından ayrı şekillerde numaralandırılarak kaynakça bölümünde verilmiştir. Sonrasında bu deyimler, Onur Elibol'un "Tarık Buğra'nın "Küçük Ağa" Romanında Geçen Deyimlerin Yapı ve Anlam Bakımından İncelenmesi" adlı tezindeki sınıflandırması göz önünde bulundurularak, yapısal özellikleri bakımından incelenerek bir sınıflandırma yapılmıştır. Çalışma içerisinde gramer alanında kısaltmalar yapılırken, yazım kılavuzuna göre değil; rahat görülebilmesi için büyük şekilde belirtilmiştir. Kısaltmalar listesinde de bu şekilde verilmiştir.

1.2.1. Deyim Nedir?

Bir toplumun kültürünü görmemiz için, yaşayışlarını kavrayabilmemiz için o toplumun sözlü ve yazılı değerlerine dikkat etmemiz gerekir. Toplumlar var oldukları günden itibaren sözlü kültürün bir parçası olmuştur. Toplumlar yaşadıkça kendilerini daha rahat ifade edebilmeleri için bazı kalıplaşmış sözcük ve sözcük gruplarına da ihtiyaç duymuşlardır. Bir toplumun kültürünü, yaşayışını, gelenek ve göreneklerini, örf ve âdetlerini görebilmemiz için o toplumun sözvarlığını da göz önünde bulundurmamız gerekir.

Doğan Aksan sözvarlığını, yalnızca o dilin sözcüklerinin değil, deyimlerin, kalıp sözlerin, kalıplaşmış sözlerin, atasözlerinin, terimlerin ve çeşitli anlatım kalıplarının da oluşturduğunu ifade eder (Aksan, 2018: 15).

Yine Aksan’a göre, herhangi bir toplumun yaşam biçimiyle birlikte dinsel inançları, hangi uluslarla ne derecede ilişki kurmuş olduğu, hangi unsurlara değer vermiş olduğu ve hatta nükteye dahi eğilimi o toplumun sözvarlığının incelenmesiyle ortaya çıkar. Her dili konuşan toplumun, dünyayı kendi dilinin penceresinden gördüğünü sözlerine ekler (Aksan, 2018: 16).

Deyimlerin oluşma zamanlarını düşündüğümüzde dilin zenginliği ortaya çıkar. Çünkü deyimler, kısa bir süreç içerisinde değil geniş bir zaman dilimi içerisinde oluşmuşlardır. Buna bağlı olarak o toplumda ve dilde de kullanım alanlarının oluşması bir süre isteyecektir. Deyimler kalıplaşmış ifadelerdir ve bunun olması için belirli bir süre gerekmektedir. Ayrıca deyimler, meydana geldikleri dönemin kültürel ve toplumsal özellikleriyle de birlikte kalıplaşma sürecine girdiği için, o toplumun kültürüne ve birikimine ışık tutar (Gönen, 2008: 208).

Kültürün ortaya çıkışını ve devamlılığını, nesilden nesile aktarımını sağlayan unsur dildir. Doğan Aksan, dilin toplum ile olan bağlarının, onu bir “toplumsal kurum” olarak nitelendirdiğini belirtir (Aksan, 2015: 64). Yine aynı isimli eserinde, insanın dünyadaki konumunu, yerini, değerini belirleyen unsurun dil olduğunu ve insanı insan yapan unsurun da yine dil olduğunu ifade eder (Aksan, 2015: 11).

Konuca kısıtlılığına rağmen Köktürk Yazıtlarında, deyimlerin varlığına rastlanıldığını belirten Aksan, *atı küsi yok bolmak*, *kergek olmak*, *adak kamşatmak*, *ot sub kılmak*, *tünli künli*, *yadagin yalañın*, *ölü yitü* gibi deyimlerin en başta sayılması gerektiğini ifade etmiştir

(Aksan, 2019: 100-101). Bu ifadelerden de yola çıkarak, deyimler toplumların var oluşlarından itibaren yaşamaya başlar. Kültürel değerler geliştikçe ve değıştikçe, dil unsurunun etkisiyle toplumun sözvarlığı da genişler.

Zafer Önler (1999: 119-186), Kutadgu Bilig'in sözvarlığı açısından çok zengin olduğunu ve deyimlerin de çok önemli bir yer tuttuğunu ifade eder. Zafer Önler'in Kutadgu Bilig'den derlediğı deyimlerden birkaçı şu şekildedir:

Açıg söz: İncitici, az söz.

Tügük yüz açıg söz kişig tumlitur

Tiriglikte kitmez köñülde yatur (2577)

Arka ber-: Sırtını dönmek, kaçmak.

Yagı at kemişse saña ogarsa

Serin arka berme saçılса basa (2386)

Bagrı taş: İnatçı, taş yürekli.

Muniñda yası yok sana ay kadaş

Bolu ber maña aya bagrı taş (4988)

Boguz arıt-: Haram yememek, başkasının hakkını yememek.

Köni yol tutayın tese yinçekelik

Bozugug artıgu ay kılkı silig (4407)

Canı semirt-: Ruhunu zenginleştirmek.

Biliglig kişiler et öz yavritur

Bilig birle avnur canın semirtür (990)

Kan tök-: Öldürmek, kan dökmek.

Kişi neñi alma yime tökme kan

Bu iki yazukka ulır çıksa can (1395)

Minnet ur-: Başa kakmak, yaptığı iyiliği yüzüne vurmak.

Tüzü halka barça kılur edgülik

Yanamınnet urmaz kişike kölük (857)

Ögi yet-: Akli ermek, bir şeyanlayıp kavramak.

Negü ter eşitgil ögi yetmiş er

Ölümlüg ölümde oza ukmuş er (1475)

Tili çın: Doğru sözlü.

Tili çın kerek bolsa köñli köni

Bodunka asıg kılsa tugsa küni (2010)

Yürek yarut-: İçi ferahlamak, huzur duymak.

Bu işke munı teg silig er kerek

Munıñtapgı körki yarutsa yürek (2912)

Ercan Alkaya, Dede Korkut Hikâyelerinde geçen “Butun binmek” ve “Sıçrayıp binmek” deyimleri üzerine bir makale yazmıştır. Dede Korkut Hikâyelerinde ata binme işi, bağlam merkezli olarak incelendiğinde “butun binme” kavramının bir ata binme şekli olduğu ifade edilmiştir. Kahraman aciliyet gerektirmeyen durumlarda donatılmış ata nizami bir biçimde ayağını üzengeye basarak biner. Bunun tersi durumlarda ise bir an önce ata binebilmek için sıçrayarak biner. Uşun Koca Oğlu Segrek Boyı hikâyesinde “butun binmek” deyimi geçer (*Kalkubanı yerinden turan yigit/Yelisi kara kazılık atın butun □□□□ binen / Arku Bêli Alatağdan dünin aşan (D.135b.2-4)*) Salur Kazan’ın Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy hikâyesinde ata sıçrayarak binme deyimi kullanılmıştır (*Vardılar bir dirâz kâfir getürdiler. Bir eyer, bir uyan dèdi, getürdiler. Kâfirüñ arxasına eyer saldı, agzına uyan urdı, kolañını çekdi, sıçradı arkasına bindi. (D.140a.6-9)*) (Alkaya, 2020: 225-232)

Ekrem Demir (2013: 42-48) makalesinde, Atebetü’l Hakayık’ta geçen deyimlerden söz etmektedir. “ajun nengini tir-(ip) (dünya malını topla-mak), (anın öz tili) öz başını yi-(yür) (kendi dili kendi başını ye-r), (sözüng) boşlağ ıdma (başboş bırak-ma), atan köni- (adı doğruya çık-mak), atı ölme-(di) (adı ölme-di), başnı yi- (di) (başını ye-di), baz alın kaş çat-

(ar) (alın buruştur-ur, kaş çat-ar), hayr yi-(di) (hayır gördü), ker-(ip) (halka) kögzüng (göğüs kabart-ıp), til ol tidi yiğ til (dilini sıkı tut-mak), ukuş huş yitit-(ip) (aklını ve dikkatini bile-yip), yüz evr-(üp) (yüz çevir-mek)...” şeklinde ifade etmiştir.

Ümit Eker (2012: 124-157) Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde geçen deyimlerden bahsetmiştir: *Atuş’uñ kellesi kızdı /.../ (D: 175). (kellesi kızdı), Mihaloglu’nın kulları dahı Taceddinoglu’na kılıç üşürdiler, pare pare itdiler (T: 375) (kılıç üşirdiler), Bir bölük kâfir yol isterlerdi kim Melik’e buluşalardı (D: 130) (yol isterlerdi), /.../ ba’zısını dahı iplere dizdiler, Haleb’e göndürdiler ve Mısr’a göndürdiler. (T: 495) (iplere dizdiler), ‘Abdü’s-selām’uñ kanı kuruyup dem nefesi tutuldu (B: 80) (kanı kuruyup, nefesi tutuldu), Karaman oğlu İbrāhim Beg, bu haberi işidicek endāmına lerze düşdi, tudağı depserdi, beñzi bozardı, serāsime olup bî-hüş oldu, gendüden vardı (F: 88) (benzi bozardı/attı).*

Kazım Karabörk (2001: 777-784) Ebu’l-gazi Bahadır Han tarafından yazılan, Türk kültürünün ve Türk-Moğol tarihinin en önemli eserlerinden olan Şecere-i Türk’te geçen deyimleri “*Açıgı kilmek (205-13) (canı sıkılmak), adlına çıkmak (226-8, 252,8) (huzuruna çıkmak), aş tartmak (321-18) (yemek yemek, ziyafet çekmek), basıp ötmek (226-7) (basıp gitmek, kimseyi dinlemeyip gitmek), bir birining üstine bolmak (184-10) (birbiri ardına gelmek, üst üste gelmek), devletke esir bolmak (13-18) (dünya malına, zenginliğe fazla düşkün olmak), Hizmet kemerin beilige bağlamak (123-9) (Hizmete hazır olmak, emre amade olmak), kanlı bolmak (232-15) (düşman olmak, kan davası gütmek), ok ursa ötmek (134-13) (ok işlememek, ok atılsa geçmemek, çok sık ve kalabalık olmak), tili çıkıp yürümek (14-15) (konuşmaya başlamak), yüz üyürmek (129-) (yüz çevirmek)...” şeklinde ifade etmiştir.*

Kamile Çetin (2020: 113-164) Sehi Bey Divanı’nda geçen deyimlerden bahsetmiştir: *Acısını çekmek, bahtı açılmak, yelken açmak, canı boğazına gelmek, yüzü kara, zenzem suyu ile yıkanmak, gözleri dolmak, parmakla gösterilmek, kanına ekmek doğramak (birinin), yere batmak, yol kesmek...*

Sedanur Dinçer Arslan (2019: 253-277) Nev’î Divanı’nda geçen deyimlerden bahsetmiştir: *Gözi gülmek, yüzüne perde itmek, gam-ı dünyayı yimez (gam yememek), kapudan kovarlar düşer baca[sın]dan, ağır başlu, eksik gedik, yüzü kara, kanlu bıçaklu, ateşe düşmek, eli açık, gam çekmek, arşa çıkmak, gökden inmek, akan sular durmak...*

Bünyamin Ayçiçeği (2018: 163-202) Bağdatlı Rûhî’nin gazellerinde geçen deyimlerden bahsetmiştir: *Ağız açmak, ağzının tadını alamamak, alını açık yüzü ak, azap*

çekmek, bağı yanmak, başı yastıkta, candan usanmak, derde salmak, elden gitmek gam yüzü görmemek, hesaba saymamak, kan yutmak, laf vurmak, muma dönmek, su serpmek, yakasını kurtarmak, ziyan etmek...

Zahide Efe (2020: 277-309), Şeyhülislâm Kemâl Paşazâde (İbni Kemâl) Dîvânı'nda geçen deyimlerden bahsetmiştir: *Ağzını aramak, ağzının suyu akmak, aşka düşmek, baş kaldırmak, kana susamak, kanı kurumak, gönlü kalmak, göz açtırmamak, dil uzatmak, elinden gelmek, pervane olmak, rızkını taşdan çıkarmak, şeref vermek, üstüne titremek, siper etmek, kulağını çınlatmak, yüzüne bakmamak, yerinde yeller esmek, zahmet çekmek...*

Bülent Kaya (2020: 403-417), Bâkî Divanı'nda geçen deyimlerden bahsetmiştir:

Ağzı süt kokmak

Oldı bir tıfluñ kemend-i zülfine cânlar esîr

Gamzesinden kan tamar ağzında ammâ bûy-ı şîr G. 145/1,

Aklını almak

Karşumda allar geyüp ol lâle-ruh yine

Gülgûnîlerle 'aklun alur san piyâledür G. 84/2

Bağrını yakmak

Hele ey lâle-i sîr-âb-ı çemen-zâr-ı cefâ

Bagrumuz yakdı senün hasret-i hâl-i dehenün G. 248/4

El dar olmak (El darlığı)

Kâseler sun bize meclisde gınâ virmez ayak

Sâkıyâ hâtırı teng eyledi el tarlığı

Taşa tutmak

Cünd-i şitâyı taşa tutup yine jâleler

Kasd itdiler ki milket-i gül-zârı alalar G. 103/1,

Yüz vermek

Sen yüz virelden âyîne buldı bu ragbeti

Hasret degüldi sûretine halk o yüzsüzüñ G.260/2

Bir toplumun dünya görüşü, zihninin işleyiş şekli, fikirleri, dili ne derecede aktif ve canlı kullanabildikleri, sosyo-ekonomik durumu, görenekleri ve gelenekleri, kendini ifade etme şekli daha çok kalıplaşmış dil öğelerinde ortaya çıkar. Bu ifadelere de baktığımızda dil, aynı zamanda her açıdan bir kültürün aynası konumundadır ve insanın ve uygarlığın en önemli belirtisidir (Aksan, 2015: 13). Bu noktada deyimler, atasözleri, kalıplaşmış ifadeler gibi unsurlar karşımıza çıkar. Çünkü toplumlar kendilerini daha iyi bir biçimde ifade etmek, daha güçlü bir anlatım sağlamak için deyimlere ihtiyaç duyarlar. Deyimler de dilin bu ihtiyaçları doğrultusunda meydana gelir ve şekillenir. Meydana geldiği andan itibaren o dilin zenginleşmesine katkı sağlar.

Deyimler, dilin en önemli anlatım imkânlarından biri olarak değerlendirilir ve o dili konuşan toplumun kültürel değerlerini yansıtır. Bununla birlikte ise kuşaklar arası kültür aktarımı sağlanmış olur. Deyimler, günlük yaşamdan iz taşıyan, az sözle çok ifade imkânı sağlayan, akılda kalıcı ve kuşaktan kuşağa aktarılma niteliğine sahip kalıplaşmış ifadelerdir. Ayrıca deyimler bir de toplumların ortak bilgi ve birikimini, dünya görüşünü ve yaşam felsefelerini yansıtır. Bu açıdan deyimler, dil ve kültür arasındaki etkileşimi en iyi şekilde yansıtan ifadelerdir (Balcı, 2014).

Gürkan Gümüşatam (2012: 358) makalesinde, deyimlerle ilgili en kısa ve kapsamlı açıklamayı deyim biliminin konuşucunun sözlerinde ve dilde ortaya çıkan bütün kalıplaşmış sözcük türlerinin birlikteliklerinin çeşitlerini barındıran, bağımsız bir dil bilimi alanı olarak Palmer'ın yaptığını ve böylelikle bütün kalıplaşmış söz öbeklerinin deyim biliminin içine dahil olduğunu ifade eder. Bunun sonucunda ise ilgili bilim dalının tek inceleme malzemesinin deyimler değil, atasözleri, terimler, beddua ve dualar olarak genişletilip sınıflandırıldığını belirtir (Gümüşatam, 2012: 358).

Deyimleri içinde bulunduğu kategorideki diğer kalıplaşmış sözlerden ayıran bazı yönler vardır. Deyimler ve bazı terimler birbirine benzeyebilir ancak birleşik kelimeden oluşan terimler yapıları sebebiyle deyimlerden farklılık gösterir. İki ya da daha fazla kelimeden oluşan terimler, deyimlerle benzerlik gösterebilir ancak bu noktada deyimleri terimlerden ayıran husus, terimlerin belirli ilim sahalarıyla, meslek dallarıyla ilgili olmaları ve sadece o alanda kullanılmalarıdır. (*Bağırsak askısı: İnce bağırsağı karnın arka bölümüne*

bağlayan ve karın zarının bir bölümünden oluşan askı (Anatomi terimi). Argo kelime grubunun da bir kısmı dilimizde deyim adı altında kullanılmaktadır. Argo ifadeler anlam kötüleşmesine uğrar ve bu sebeple hoş karşılanmaz, yazı diline aktarılmaz. Deyimler ise anlatıma akıcılık katmak, uzun sürecek anlatımlardan kurtulmak istediğimizde ilk karşımıza çıkacak ve anlam kötüleşmesine uğramamış mecazlı ifadelerdir. (*Canını cehenneme göndermek: Öldürmek (Argo); can atmak: Çok istemek, şiddetle arzulamak. (Deyim).* Deyimler, diğer sözcük gruplarından ve atasözlerinden farklı olarak güçlü bir anlam kaybına uğrar. Atasözlerinde ifadeleri meydana getiren öğeler ise çoğunlukta olarak sözlük anlamında kullanılır. Deyimler yargısız dil birliğidir. Yargı cümlesi gibi kullanılan atasözleri ve özdeyişlerden bu yönüyle ayrılır. Atasözleri ve özdeyişlerde amaç öğüt vermek, yol göstermektir ve çoğunlukta olarak geniş zaman ve emir kipiyle kullanılmış durumdadır. Deyimler ise içinde bulundukları bağlama göre farklı şekillerde çekimlenebilirler. Bir durumu veya kavramı somutlaştırmak, anlatmak için kullanılırlar ve amaç yol göstermek değildir. (*Bugünün işini yarına bırakma (atasözü); bugünün işini yarına bırakmamak (deyim).* (Gümüştam, 2012: 362-363).

Aksan (2015: 36) kitabında, deyimlerin bir dilin anlatım yollarını, o dili konuşan toplumun geçmişini, yaşam biçimini, geleneklerini ve çeşitli özelliklerini belirten önemli ipuçları sağladığını belirterek deyimlerin bir kültür yansıması olduğunu da desteklemiş olur.

Deyimlerin kullanım tarihinin insanlığın en eski çağlarına dayandığını belirten Ekrem Demir, kullanıldığı dilin anlamına zenginlik ve derinlik katan deyimlerin, toplumu çok yönlü düşünmeye teşvik ettiğini ve bu unsurun kültür mirası olduğunu ifade eder. Deyimler anlatıma güç kazandırma, toplumsal hafızayı etkin kılma, ait olduğu toplumun ve kültürün yaşam felsefesini belirtme, o toplumun kültürel ve edebi unsurlarını bünyesinde barındırma gibi özelliklere sahiptir (Demir, 2013: 39).

Deyimler, dilin türetme ve canlılığı, kişilerin hayal gücü ve söz zenginliğiyle, kelimelerin bir araya gelmesi yoluyla oluşur. Bu oluşumlar zaman içerisinde kalıplaşmış ifadelere döner ve nesiller boyunca o toplumda kullanılmaya devam eder. Ahmet Turan Sinan, bunu belirtirken, dilin yaratıcılık özelliği sonucunda yan yana gelen ve deyim oluşturulan göstergelerin bir bütün olarak anlamlandırıldığını ifade eder. Ekli ya da eksiz olarak kalıplaştığını ve bunun sonucunda deyimlere has bir söz dizimsel yapının çıktığını belirtir (Sinan, 2009: 1996).

Derin bir geçmişe sahip olan dilimizin deyimler bakımından oldukça zengin olduğunu ifade eden Mehmet Yastı, deyimlerin kalıplaşmış yapılarıyla kendilerini ortaya çıkaran kelimelerin temel anlamından daha farklı bir anlam taşımasından dolayı, dilin bir anlam zenginliği kazanmasına fayda sağladığını ileri sürer (Yastı, 2007: 52).

Deyimlerin ulusal damga taşıyan dil varlıkları olduğunu ifade eden Ömer Asım Aksoy, deyimlerin milletin söz yaratma gücünden doğduğunu söyler. Her deyim farklı, yaratıcılığı güçlü ve hoş bir buluştur. Küçük bir söz dağarcığına çok büyük bir anlam yüklenmiş ve sığdırılmıştır. En uçucu kavramlar, en güzel benzetmeler, en ince düşler, çeşit çeşit mecazlar ve söz ustalıkları bir deyim harçlarıdır (Aksoy, 1963: 146).

Ömer Asım Aksoy deyimleri “Bir gramer şekli veya çekici bir anlatım kılığı taşıyan ve –genel kural niteliğinde olmamak üzere- çoğunun öz anlamından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözler.” olarak tanımlar (Aksoy, 1963: 148).

Muna Yüceol Özezen (2001: 879) makalesinde, deyimlerin konuşmacıya canlılık ve kıvraklık kazandırdığı gibi, bir kavram arayışı içinde bulunan konuşmacı için de kısa bir yol olduğunu belirtir.

Günlük yaşamımızda ve konuşma dilinde sıkça kullandığımız deyimler, dilimizin ne kadar zengin olduğunu gösteren en önemli kelime gruplarıdır. Deyimler konuşmaya akıcılık kattığı gibi aynı zamanda bir derinlik de katarak ifadelerde anlam zenginliğini oldukça pekiştirir. Deyimler genel kural niteliği taşımaz ve söz sanatlarıyla da iç içedir. Deyimlerin oluşumu göz önüne alındığında herhangi bir hikâye ve fıkradan sonra oluştuğu görülür (*ipe un sermek, külahıma anlat, fincancı katırlarını ürkütmek, işi sağlama bağlamak...*) (Gönen, 2008: 208).

Daha önceleri Türkçede deyimler için farklı terimler kullanıldığını ifade eden Ahmet Turan Sinan makalesinde, *darbimesel*, *ta'bir* ve *ıstılah* sözcüklerinin, önceleri deyim kelimesi yerine kullanıldığını belirtir. Darbimesel kelimesinin daha çok atasözlerini ifade etmesi sebebiyle Tanzimat'tan sonra *ta'bir* sözcüğünün kullanılmaya başladığını belirten Sinan, Türk Dili Araştırma Kurumu tarafından 1935 yılında, Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu'nda tabir kelimesi yerine “*deyim*” sözcüğünün önerildiğini ve bunun devam ettiğini ifade eder (Sinan, 2008: 92).

Bazı kaynaklarda “deyim” terimi yerine “tabir” kelimesi kullanılsa da günümüzde bu kullanımın doğru görünmediğini belirten Muna Yüceol Özezen, deyimlerin birden fazla sözcükten oluşan kalıplaşmış anlatımlar olduğunu ifade eder (Yüceol Özezen, 2001: 878).

Yeşil (2014: 127) deyimlerin oluşmasında; günlük yaşantıların, mesleklerin, fıkraların, halk inançlarının ve geleneğin büyük bir etkisi olduğunu belirtir ve deyimlerin en az iki sözcüğün gerçek anlamı dışında kullanılmasıyla oluşan söz öbeği olduğunu ifade eder.

Deyimlerin aktarma yoluyla oluşup kalıplaştığını ifade eden Gürkan Gümüşatam, deyimlerin en az iki sözcüğün temel anlamları dışında bir araya gelmesiyle oluştuğunu, kelimelerin mecaz anlamda kullanıldığını belirtir (Gümüşatam, 2012: 359).

Deyim, belli bir kavramı, belli bir duygu ya da durumu dile getirmek için birden çok sözcüğün bir arada, seyrek olarak da tek bir sözcüğün yan anlamında kullanılmasıyla oluşan sözdür (Aksan, 2015: 35). Görüldüğü üzere Aksan, deyimlerin yalnızca bir kelime grubu değil, aynı zamanda tek kelime şeklinde de oluşabileceğini vurgulamıştır. Tek kelimelik deyimler için *akşamcı*, *kaşarlanmış*, *sudan*, *gözde*, *gedikli* gibi kelimeleri örnek olarak göstermiştir (Aksan, 2015: 36).

Deyimlerin en az iki kelimenin bir araya gelmesiyle oluştuğunu belirten Ahmet Turan Sinan, deyimleri, bir dilde hazır söz kalıpları olarak dilin anlamsal boyutunun zenginleşmesine olanak sağlayan dil birlikleri olarak tanımlar (Sinan, 2008: 92).

Deyimler, daha güçlü bir anlatım sağlamak, kişinin kendini daha iyi ifade etmesine yardımcı olmak, az sözcükle çok şey anlatmak gibi amaçlarla toplum tarafından ortaya çıkarılmış kalıplaşmış sözcüklerdir. Sözvarlığının çok önemli bir kısmını oluşturan deyimler, hem bir dilin farklı farklı özelliklerini yansıtır hem de dile iyice hâkim olabilmek için öğrenilmesi, bilinmesi gerekli olan sözlerdir (Aksan, 2015: 82).

Gürkan Gümüşatam makalesinde, deyimlerin kalıplaşmış ifade olduğunu ve bu sebeple hiçbir kurucu ögesinin değiştirilemeyeceğini belirtirken, buna sebep olarak, bu kurucu ögeler değiştirildiğinde deyimın karşıladığı mecazın değişerek anlamsız ve daha farklı bir kavramın meydana gelmesini gösterir. Deyimler mahalli ve yöresel özellikler barındırabilir ve bu şekilde kullanılabilir. Bunun bölgenin münferit özelliklerinden kaynaklandığını belirten Gürkan Gümüşatam, deyimlerde ciddi bir anlam değişmesinin olmayacağını ancak söyleyiş farklılıklarına bağlı olarak anlam değişmesinin yaşandığı deyimler de olabileceğini ifade eder.

Kıbrıs: Sab yeyib saman s.ışmag: Hata üzerine hata yapmak.

Türkiye: Sap yiyip saman s.çmak: Bir olaya kızıp ateş püskürmek. (Gümüşatam, 2012: 361).

Bir dilin sözvarlığı içinde yer alan deyimler, o dili konuşan toplumun anlatım bakımından gücünü ve başarısını, benzetmelere ve nükteye olan eğilimini gözler önüne seren önemli ifadelerdir (Aksan, 2018: 39).

Deyimler kalıplaşmış sözlerdir ve deyimın içerisindeki kelimeler, aynı anlamda dahi olsa herhangi bir değişikliğe uğratılamaz ve başka sözcükler de eklenerek o deyimın söz dizimi bozulamaz (“Ayıkla pirincin taşını” deyimı “Ayıkla bulgurun taşını olarak değiştirilemez). Ayrıca deyimler kısa ve özlüdür. Deyimler bir kavramı belirtmek için bulunan özel anlatım kalıplarıdır ve bir kural niteliğinde değildir. Deyimlerin amacı, herhangi bir kavramı özel bir kalıp içerisinde ya da çekici ve hoş bir anlatımla dile getirmektir ve çoğunlukla öz anlamından farklı bir kavrama denktir. Ancak mecaz, deyimlerin ayrılmaz vasfı değildir. Sözcük topluluğu şeklinde olan deyimler ve cümle şeklindeki deyimler mecazlı ya da mecazsız olabilirler (“Tencere yuvarlandı kapağını buldu” deyimı mecazlıyken; “Çoğu gitti azı kaldı” deyimı gerçek anlamıyla kullanılmıştır). Deyimler oluşturulurken dilin çeşitli söz ve anlam sanatlarından yararlanılır (Kulağı delik, eli uzun, boşboğaz, anasının kızı, büyümüş de küçülmüş, ağzı var dili yok...) (Aksoy, 1963: 140-148).

Yazı dilimizde 6 bine yaklaşan, bölge ağızlarında ise 5500 dolayında deyimimiz olduğunu belirten Aksan, Türkçenin somutlaştırma yoluyla anlatımı zor, ayrıntı olarak nitelendirilebilecek durum ve olayları, çok iyi benzetmeler yoluyla sahneye koyan bir dil olduğunu ifade eder (Aksan, 2018: 40).

Deyimlerin atasözleri gibi bir yargı bildirmediğini, çeşitli benzetme ve aktarmalarla, güçlü bir anlatma yöntemine gidilerek oluşturulduğunu ifade eden Aksan, her dilde deyimlerin belli bir durumu, oluşumu, insanların tutum ve davranışlarını, fiziksel ve ruhsal niteliklerini kendi anlamları dışında kullanılan birkaç sözcüğün bir araya gelmesiyle oluştuğunu söyler (Aksan, 2018: 182).

Bütün bu ifadeler göz önünde bulundurulduğunda, deyimler için gerçek anlamlarından az çok uzak ifadeler olan deyimler, insan zekâsının ne derecede yaratıcı olduğunu ortaya koyan, bazen mantığa çok hitap etmeyen ama anlatımda çekicilik barındıran, toplumun söz varlığının bir parçası olan sözcük ve sözcük gruplarıdır diyebiliriz.

1.2.2. Deyimlerin Yapısal (Sözdizimsel) ve Semantik (Anlambilim) Açısından Sınıflandırılması

1.2.2.1. Deyimlerin Yapısal (Sözdizimsel) Bakımdan Sınıflandırılması

Deyimlerin sınıflandırılması konusunda da kesin ve net bir yargı bulunmamaktadır. Araştırmacılar bu konu hakkında farklı görüşler ileri sürer. Muna Yüceol Özezen (2001: 872) makalesinde deyimleri yapısal olarak üç başlık altında inceler:

- 1) İki ya da daha fazla sözcüğün bir araya geldiği ve herhangi bir ek türünde (ad tamlaması, sıfat tamlaması, edat öbeği vb.) olanlar. Bunları kalıp sözlerden ayıran mecaz kullanım önemlidir. Bu tarz deyimler tam olarak donmuş biçimde kullanılırlar: *göz açık, yalın ayak başı kabak vb.*
- 2) Sonu Mastarla Bitenler: Hafife al-, göze bat-, havanda su döv- vb.
- 3) Cümle Biçiminde Olanlar: Bu tür deyimlerde, kelimeler genel olarak sözlük anlamlarıyla kullanılmıştır. Ancak cümlenin tamamına baktığımızda anlam gerçek dışıdır. Muna Yüceol Özezen, Yusuf Çotuksöken'in tasnifinden yararlanarak cümle biçiminde deyimleri “Basit veya birleşik cümle yapısında olanlar (*Aklına turp sıkayım, buyurun cenaze namazına vb.*), öyküleme şeklinde olanlar (*Maymun yoğurdu yemiş artığını yüzüne sürmüş vb.*) , sorulu cevaplı olanlar (*Adın ne? Mülayim Ağa. Sert olsan ne halt edersin?*)” şeklinde sınıflandırıldığını belirtmiştir.

Doğan Aksan (2018: 184-190) kitabında, deyimleri “ Söz dizimi açısından ve Anlambilim açısından sınıflandırır. Söz dizimi açısından sınıflandırması aşağıdaki şekildedir:

Söz Dizimi Açısından Deyimler

- 1) Ad Tamlamaları: Kuyruk acısı, bit yeniği, sır küpü, ömür törpüsü, gemi aslanı...
- 2) Sıfat Tamlamaları: Çöpsüz üzüm, kirli çıkı, çenesi düşük, eski kurt, kara çalı...
- 3) Yüklemsel Olmayan Sözcük Bağdaştırmaları: Kaşla göz arasında, iğneden ipliğe, tepeden tırnağa, üstüne üstlük, dengi dengine...
- 4) Eylemlikle Kalıplaşmış Yüklemsel Sözcük Bağdaştırmaları: Kılı kırk yarmak, dört ayak üstüne düşmek, taşı gediğinde koymak, gökte ararken yerde bulmak...
- 5) Yüklemlili, Tümce Biçiminde Kalıplaşmış Deyimler: Öküz öldü, ortaklık bozuldu, ustamın adı Hıdır, elimden gelen budur, eski çamlar bardak oldu, kedi olalı bir fare tuttu...
- 6) Deyimleşmiş İkilemeler: Paşa paşa, yorgun argın, eğri büğrü, şaka maka, paldır küldür, harıl harıl...

Ömer Asım Aksoy deyimleri şekil bakımından “Ekli sözcük kılığındaki deyimler (*Gözde- sözde- sudan- görücü- yüzünden...*), Sözcük topluluğu şeklindeki deyimler (*Adamakıllı, ağır başlı, eli bayraklı, püf noktası, nanemolla, kellesi koltuğunda...*), Cümle halinde deyimler (*Göz yummak, gönül almak, dirsek çevirmek, diline dolamak, damarı tutmak, baltayı taşa vurmak...*)” olmak üzere üç kategoriye ayırır. Bileşik mastar hâlinde bulunan veya bir mastarla biten deyimleri ve ünlem özelliğindeki deyimleri de “Cümle hâlinde deyimler (*Adam sen de!, Cart kaba kağıt!, Yok devenin başı!, Hele hele!*)” kategorisine dâhil eder (Aksoy, 1963: 141).

Sinan Gönen (2008: 210-213) deyimleri “Mensur haldeki deyimler” ve “Manzum hâldeki deyimler” olmak üzere iki başlık altında inceler.

Mensur Hâldeki Deyimler:

- 1) Sonu Mastar Halde Biten Deyimler (olumlu/olumsuz): Dolap çevirmek, sele gitmek, yüzü olmamak.
- 2) Cümle Hâlindeki Deyimler: Ağzına bakan yokluk görmez, hatrına bir şey gelmesin, ya dayak yememiş ya sayı bilmiyor.
- 3) Kelime Birliklerinden Oluşan Deyimler: (sıfat tamlaması, isim tamlaması, ikileme, edatlar vb.): Ahret kardeşi, ağır aksak, ağır canlı, anasının gözü, bilir bilmez, el kadar, iyi kötü, ölü gözü gibi.
- 4) Soru Şeklindeki Deyimler: Alaca dana, ak buzağı sizde mi var? Ne dese beğenirsin?
- 5) Soru Cevaplı Deyimler: Adın ne? –Mülayim Ağa. Sert olsan ne halt edersin?
- 6) Karşılıklı Konuşmaya Dayanan Deyimler:
Baba bir hırsız tuttum.
-Getir
Gelmiyor.
-Bırak!
O beni bırakmıyor.
- 7) Tekerleme Şeklindeki Deyimler: Bir varmış, bir yokmuş.

Manzum Hâldeki Deyimler

- 1) Mısra Yapısı: Araştırmalar sonucunda manzum deyimlerin mısra yapısının beyit şeklinde olduğu ifade edilmiştir.

- 2) Ölçü Yapısından Örnekler: Bu kategoride 4'lü hece ölçüsünden 13'lü hece ölçüsüne kadar manzum deyimlerin bulunduğu ve bu sayının alt ve üst sınırının değişebileceği belirtilmiştir.

4'lü:

Adı ulu

Götü kuru

5'li:

Saldım çayıra,

Allah kayıra

6'lı:

Elifi yüzünde,

Ekmeği dizinde

7'li:

Acından karnı gurlar,

Başında nergis parlar

8'li:

Dur kendime yer edeyim,

Bak sana neler edeyim

10'lu:

Düğüne gider zurna beğenmez,

Hamama gider kurna beğenmez.

11'li:

Benim gönlüm öküz ile danada,

Onun gönlü rastık ile kınada.

12'li:

Ağzımı yaktığına göre aş olsa,

Başımı yardığına göre taş olsa.

13'lü:

Çalı idi çırpı idi evim idi ya,

Ayı idi uyu idi erim idi ya.

Bu kategoride ayrıca ölçüsü tutmayanlar da vardır. Aşağıdaki deyimın birinci mısrası 10 hece iken ikinci mısrası 11 heceden oluşur:

Saç tava geldi, hamur kalmadı,

Akıl başa geldi, ömür kalmadı.

- 3) Durak Yapısından Örnekler: Manzum deyimlerde farklı hece ölçüsüne bağlı durak yapılarıyla karşılaşıldığı belirtilir.

3+2:

Ali'ye edik,

Veli'ye düdük.

4+3:

Biri vardı gecedan,

Biri düştü bacadan.

4+4:

Ayaz oldu bulut oldu,

Geçen günler umut oldu.

- 4) Kafiye Örnekleri:

Yarım Kafiye:

Ya bu deveyi gütmeli,

Ya bu diyardan gitmeli.

Tam Kafiye:

Ben sana hayran,

Sen cama tırman.

Zengin Kafiye:

Adam bildim eşeği,

Altına serdim döşeği.

Tunç Kafiye:

Dağları aşı mı geldin,

Âleme paşı mı geldin?

1.2.2.2. Deyimlerin Semantik (Anlambilim) Bakımından Sınıflandırılması

Deyimleri anlambilim açısından değerlendiren Aksan, anlatım güçlerini yükselterek doruğa ulaştıran ve her biri birer anlam olayı ve söz sanatı olan unsurlardan da büyük ölçüde yararlandığını belirtir (Aksan, 2017: 111). Çünkü deyimler ifade edilirken ses ve anlam güzelliği bakımından göze çarpar. Deyimler, anlatımı güçlü, dinleyicinin aklında kalan ve söz oyunlarının bulunduğu ifadelerdir.

Deyimleri benzetme özelliği açısından değerlendirdiğimizde, olayları çok özgün ve canlı biçimde, adeta bir görüntüleme şeklinde zihnimize canlandırma özelliğinin olduğunu

da görmüş oluruz (*Yangından mal kaçırır gibi, çorap söküğü gibi gitmek, koyun kaval dinler gibi dinlemek, tereyağından kıl çeker gibi sıyrılmak, deve nalbanta bakar gibi bakmak, suyu çekilmiş değirmene dönmek, eşekten düşmüş karpuzla dönmek... gibi*) (Aksan, 2017: 111).

Deyimlerde anlatımın güçlendirilmesi için kullanılan bir diğer etken olan somutlaştırma ise, soyut, anlatılması güç kavram, durum veya olayların somut kavramlar aracılığıyla tiyatro sahnesinde canlandırılıyormuş gibi bir edayla ifade edilmesine yardımcı olur (*Baltayı taşa vurmak, çayı görmeden paçayı sıvamak, aba altından değnek göstermek, akıntıya kürek çekmek, attan inip eşeğe binmek, diken üstünde oturmak, kendi yağıyla kavrulmak, ince eleyip sık dokumak, tavşana kaç taziye tut demek...*) (Aksan, 2017: 112).

Birbirine zıt olan kavramların bir arada kullanıldığı *gökte ararken yerde bulmak, gece silahlı gündüz külahlı, ben diyorum hadımım o diyor oğuldan kızdan ne haber* gibi deyimler de karşıtlık yoluyla anlamda canlılık sağlamaktadır (Aksan, 2017: 113).

Abartmaya dayanan ve bu yol ile anlatımın etkileyici biçimde sunulduğu *bir dudağı yerde bir dudağı gökte, bir arpa boyu kadar gitmek, bakla oda nohut sofa, pireyi gözünden vurmak, içtiği su ayrı gitmemek, incir çekirdeğini doldurmaz* gibi deyimlerde de anlatım gücünün doruğa ulaştığı açıkça görülür (Aksan, 2017: 113).

Deyimlerimizin bir kısmı, şiir dilinin anlatımı güçlendiren ve dinleyeni etkileyen, dizelerin hafızada yer etmesini sağlayan uyaklardan oluşur (*Ayvaz kasap hep bir hesap, saldım çayıra Mevlam kayıra, Ben sana hayran, sen cama tırman, gece silahlı gündüz külahlı...*) (Aksan, 2017: 113).

Ayrıca bir sesin ya da ses öbeğinin aynı söz içerisinde tekrar etmesiyle oluşan deyimlerimiz de göze çarpar (*Leb demeden leblebiyi anlamak, çamura basıp çalıya asmak, el elde baş başta kalmamak...*) (Aksan, 2017: 114).

Deyimlerin bir çeşit anlam aktarımı olduğunu ifade eden Leyla Subaşı Uzun, deyimlerin, deyim aktarması (*Gavura kızıp oruç yemek, eşeğe gücü yetmeyip semerini dövmek, fare deliğine sığmamış bir de kuyruğuna kabak bağlamış*), ad aktarması (*Gözleri parlamak, elini kana bulamak, evde kalmak*), benzetme (*Tereyağından kıl çeker gibi, iğne ipliğe dönmek, eşekten düşmüş karpuz kabuğuna dönmek*) ve alüzyon (*Yumurtaya kulp takmak, anlaşıldı Vehbi'nin kerrakesi, abayı yakmak*) aracılığıyla oluştuğunu belirtir (Subaşı Uzun, 1991: 39).

Doğan Aksan (2018: 184-190) kitabında deyimleri anlambilim açısından şu şekilde sınıflandırır:

Anlambilim Açısından Deyimler

- 1) Benzetmeler: Kedi ciğere bakar gibi, gözleri kan çanağına dönmek, tereyağından kıl çeker gibi, dut yemiş bülbüle dönmek...
- 2) Deyim Aktarmaları (Somutlaştırma Türü): Pireyi deve yapmak, taşı gediğine koymak, kendi yağıyla kavrulmak, yangına körükle gitmek, akıntıya kürek çekmek...
- 3) Ad Aktarmaları: Bacası tütmez olmak, bir ayağı çukurda olmak, dili tutulmak, iki eli yanına gelmek, dünyaya gelmek...
- 4) Çeviri Yoluyla, Kavram Aktarılarak Oluşturulanlar: Güneşi balçıkla sıvamak, sakalı değirmende ağartmak, gam yemek, rekor kırmak, kur yapmak, yeşil ışık yakmak...
- 5) Sözcükteki Göndergesel Anlamda Kullanılan, Aynı Zamanda Deyimleştirme Gösteren Kalıplaşmış Anlatım Birimleri: Hizaya gelmek, icabına bakmak, mide bulandırmak, bıyık burmak, geri kalmak, eli ayağı tutmak...

İKİNCİ BÖLÜM

NİĞDE AĞZINDAKİ DEYİMLERİN YAPI BAKIMINDAN SINIFLANDIRILMASI

SÖZCÜK ÖBEĞİ YAPISINDAKİ DEYİMLER

2.1. Anlamca Kaynaşmış ve Deyimleşmiş Birleşik Fiil Yapısındaki Deyimler

Anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik fiiller, isim ya da isim soylu bir veya birden çok kelimenin, belirli şekil kalıpları içerisinde, bir esas fiil ile birleşerek anlam kayma ve kalıplaşmasına uğramasından meydana gelmiştir (Korkmaz, 2019: 199- 202).

Bu nitelikteki birleşiklerin iki yönü vardır. Birinci yönleri, diğer birleşik fiillerde olduğu gibi, şekilce bir ad ve bir yardımcı fiille kurulan birleşiklere benzemeleri ve onlar gibi tek bir kavrama karşılık olmalarıdır. Ancak onlardan ayrılan yanları, fiilden önceki ad ögesinin sabit kalmaması, yalın olarak kullanılabildiği gibi, bir ad grubu biçiminde de bulunabilmesi ve işletme ekleriyle genişletilebilmesidir: *göze gir-, gözden düş-, kanı tepeye çık-, evdeki pazar çarşıya uyma-* gibi (Korkmaz, 2019: 199-202)

Zeynep Korkmaz birleşik fiilleri, bir ad ile bir yardımcı fiilin, iki ayrı fiil şeklinin yahut da ad soylu bir veya birden fazla kelime ile bir esas fiilin birleşmesinden oluşan ve tek bir kavrama karşılık olan fiil türleri olarak açıklar. Birleşik fiilleri, taşıdıkları birbirinden farklı yapı ve anlam özelliklerine göre kendi içerisinde şu şekilde sınıflandırır:

1. Bir ad ya da bir sıfat ile *et-, ol-* yardımcı fiillerinin veya esas fiil olma dışında yardımcı fiil olarak da kullanılan *bulun-, bul-, buyur-, eyle-, kıl-, yap-* fiillerinin birleşmesi yoluyla kurulan birleşik fiiller.
2. Değişik zaman kesimi içerisindeki sıfat-fiillerin, *ol-* yardımcı fiiliyle birleşerek oluşturduğu *karmaşık fiil* olarak adlandırılanlar.
3. İki fiilin birleşmesiyle oluşan gruptur. Bu grupta birinci fiil bir zarf-fiil kuruluşundadır. Buna esas fiilin anlamını tasvir eden ve ona yeni bir anlam özelliği katan yardımcı fiil eklenir. Tasvir edici yardımcı fiiller *bil-, ver-, dur-, yaz-, gel-, gör-, kal-* fiilleridir.
4. Bu grupta ise anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik fiiller yer alır (Korkmaz, 2019: 199-202).

2.1.1. Temel Unsuru Yardımcı Fiil Olanlar

Bu başlık altında değerlendirilen deyimler, ad ya da ad soylu bir ya da birden fazla kelime ile bir yardımcı fiilin birleşmesinden meydana gelmiştir.

Zeynep Korkmaz (2019: 199-202), isim ya da isim soylu kelimelerle birleşen yardımcı fiilleri; *et-, ol-, kıl-, yap-, bul-, bulun-, buyur-, eyle-*, sözcüklerinin olduğunu ifade eder.

Birleşik fiil bir yardımcı fiille bir ismin veya bir fiil şeklinin meydana getirdiği kelime grubudur. İsim veya fiil unsuru önce, yardımcı fiil sonra getirilir. Yardımcı fiilin başına getirilen ögenin isim veya fiil olmasına göre birleşik fiiller iki gruba ayrılır. Bu iki çeşit birleşik fiilin yardımcı fiilleri de farklıdır (Ergin, 2013: 386-387).

İsimle birleşik fiil yapan yardımcı fiiller *et-, ol-, eyle-, bulun-, yap-* fiilleridir. Fiille birleşik fiil yapan yardımcı fiiller ise *bil-, ver-, gel-, gör-, dur-, kal-, yaz-, koy-* fiilleridir (Ergin, 2013: 386-387).

Sonuç olarak birleşik fiiller, bir isim ya da fiilin yardımcı fiil unsuruyla birleşmesi sonucu meydana gelir. İsim ya da fiil, yardımcı fiilden önce gelir. Anlatılmak istenen asıl ifadeyi isim ögesi taşır. Bu nedenle yardımcı fiiller anlatılmak istenen asıl ifadeyi değiştirmez. Yardımcı fiil unsuru, isimlerin çekime girerek fiilleşmesini sağlar.

Bu başlık altında yer alan deyimler, isim ya da isim soylu bir ya da birden fazla kelimenin bir yardımcı fiille birleşmesinden oluşur. Bu nedenle bu kısımdaki deyimler, yardımcı fiilden önce gelen kelime ya da kelimelerin türleri ve isim ya da isim soylu kelimelere gelen ekler dikkate alınarak sınıflandırılmıştır.

2.1.1.1. İsim + Yardımcı Fiil Yapısında Olanlar

Ağız yapmak (AK, 1986) [İ + YF(M)]

Ayak yapmak (UİHKA, 2009) [İ + YF(M)]

Çalense itmek (DS, 1993) (K1/3) [Zf. + YF(M)]

Çalyaka itmek (DS, 1993) (K1/3) [Zf. + YF(M)]

Çürümpüs itmek (DS, 1993) (K1/3) [Zf. + YF(M)]

Gannağrısı olmak (DS, 1993) (K1/6) [Zf. + YF(M)]

Haleşe yapmak (NYDSK, 2021) [İ + YF(M)]

Mapis etmek (NYDSK, 2021) [İ + YF(M)]

Tebelleş olmak (AK, 1986) [İ + YF(M)]

Zevk etmek (DS, 1993) (K1/11) [İ + YF(M)]

2.1.1.1.1. İsim ← Yönelme Hal Eki + Yardımcı Fiil Yapısında Olanlar

Cızıya gelmek (DS, 1993) (K1/3) [İ ← HE + YF(M)]

Midana gelmek (OAAD, 1995) [İ ← HE + YF(M)]

Semere gelmek (DS, 1993) (K1/10) [İ ← HE + YF(M)]

Yöne gelmek (DS, 1993) (K1/11) [İ ← HE + YF(M)]

Yöne getirmek (DS, 1993) (K1/11) [İ ← HE + YF(M)]

2.1.1.1.2. İsim ← İyelik Eki + Yardımcı Fiil Yapısında Olanlar

Ayağı gitmemek (UİHKA, 2009) [İ ← İE + YF(M)]

Dadı gelmek (DS, 1993) (K1/4) [İ ← İE + YF(M)]

Dahli geçmek (NADSK, 2016) [İ ← İE + YF(M)]

Zehni almak (DS, 1993) (K1/11) [İ ← İE + YF(M)]

2.1.1.1.2.1. İsim ← İyelik Eki ← Belirtme Hal Eki + Yardımcı Fiil Yapısında Olanlar

Kabasını almak (UİHKA, 2009) [İ ← İE ← HE + YF(M)]

2.1.1.1.2.2. İsim ← İyelik Eki ← Yönelme Hal Eki + Yardımcı Fiil Yapısında Olanlar

Cımbızına gelmek (NADSK, 2016) [İ ← İE ← HE + YF(M)]

Dengine almak (DS, 1993) (K1/4) [İ ← İE ← HE + YF(M)]

İrasına gelmek (NKTB-2, 2024) [İ ← İE ← HE + YF(M)]

Üstüne gelmek (DS, 1993) (K1/11) [İ ← İE ← HE + YF(M)]

2.1.1.1.2.3. İsim ← İyelik Eki ← Bulunma Hal Eki + Yardımcı Fiil Yapısında Olanlar

Gözünde olmamak (UİHKA, 2009) [İ ← İE ← HE + YF(M)]

2.1.1.1.2.4. İsim ← İyelik Eki ← Çıkma Hal Eki + Yardımcı Fiil Yapısında Olanlar

Burnundan getirmek (UİHKA, 2009) [İ ← İE ← HE + YF(M)]

Dilinden gelmek (DS, 1993) (K1/4) [İ ← İE ← HE + YF(M)]

Kesirinden gelmek (NAVM, 2015) [İ ← İE ← HE + YF(M)]

2.1.1.2. Zarf + Yardımcı Fiil Yapısında Olanlar

Ağır almak (DS, 1993) (K1/1) [Zf. + YF(M)]

Arka vermek (KKSİ-3) [Zf. + YF(M)]

Cırcıbt olmak (DS, 1993) (K1/3) [Zf. + YF(M)]

Sonunu getirmek (DS, 1993) (K1/10) [Zf. + YF(M)]

Üste gelmek (DS, 1993) (K1/11) [Zf. + YF(M)]

2.1.1.3. İsim + İsim + Yardımcı Fiil Yapısında Olanlar

Abdala malum olmak (UİHKA, 2009) [İ ← HE + İ + YF(M)]

Aferin pofpofa gelmek (NADSK, 2016) [İ + İ ← HE + YF(M)]

Ciğere el atmak (BAAD, 1996) [İ ← HE + İ + YF(M)]

Karaciğeri söğürme olmak (NAVM, 2015) [İ ← İE + İ + YF(M)]

Karnı burnunda olmak (UİHKA, 2009) [İ ← İE + İ ← İE ← HE + YF(M)]

Karnı sırtına gelmek (DS, 1993) (K1/8) [İ ← İE + İ ← İE ← HE + YF(M)]

Yakayı ele vermek (UİHKA, 2009) [İ ← HE + İ ← HE + YF(M)]

2.1.1.4. İsim Tamlaması + Yardımcı Fiil Yapısında Olanlar

2.1.1.4.1. Belirtili İsim Tamlaması + Yardımcı Fiil Yapısında Olanlar

Burnunun ucuna koymak (UİHKA, 2009) [İ←İE ←TE+ İ←İE ← HE + YF(M)]

Burnunun dikine gitmek (UİHKA, 2009) [İ←İE ←TE+ İ←İE ← HE + YF(M)]

Ekmeğinin tuzu olmamak (UİHKA, 2009) [İ← İE ← TE+ İ ← İE + YF(M)]

Kanadının altına almak (UİHKA, 2009) [İ←İE ←TE+ İ←İE ← HE + YF(M)]

Kapının kulu olmak (NVBA, 2012) [İ ← TE+ İ← İE + YF(M)]

2.1.1.4.1. Belirtisiz İsim Tamlaması + Yardımcı Fiil Yapısında Olanlar

Aferin pofpofçusu olmak (NADSK, 2016) [İ + İ ← İE + YF(M)]

Berat beldesi olmak (BAAD, 1996) [Sf. + İ ← İE + YF(M)]

Dayak delisi etmek (UİHKA, 2009) [İ + İ ← İE + YF(M)]

Dokuz delanlısı olmak (NYDSK, 2021) [Sf. + İ ← İE + YF(M)]

Ne oldum delisi olmak (UİHKA, 2009) [Zm. + İ + İ ←İE + YF(M)]

Kabak tadı vermek (UİHKA, 2009) [İ + İ ← İE + YF(M)]

2.1.1.5. İsim + Zarf + Yardımcı Fiil Yapısında Olanlar

Ağzı sıkı olmak (UİHKA, 2009) [İ ← İE + Zf. + YF(M)]

Arpası fazla gelmek (NKTB-1, 2024) [İ ← İE + Zf. + YF(M)]

Ayağı bozuk olmak (UİHKA, 2009) [İ ← İE + Zf. + YF(M)]

Canı perk olmak (NYDSK, 2021) [İ ← İE + Zf. + YF(M)]

Dalağı dışarı olmak (NADSK, 2016) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E + Zf. + YF(M)$]

Dam dokuz demek (DS, 1993) (K1/4) [$\dot{I} + Zf. + YF(M)$]

Dili uzun olmak (UİHKA, 2009) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E + Zf. + YF(M)$]

Eli eğrilik yapmak (UİHKA, 2009) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E + Zf. + YF(M)$]

Heye beş etmek (DS, 1993) (K1/7) [$\dot{I} \leftarrow HE + Zf. + YF(M)$]

Meydanı boş bulmak (UİHKA, 2009) [$\dot{I} \leftarrow HE + Zf. + YF(M)$]

2.1.1.6. İkileme (İsim ya da Zarf Göreviyle) + Yardımcı Fiil Yapısında Olanlar

Aradan araya gitmek (BAAD, 1996) [$\dot{I} \leftarrow HE + \dot{I} \leftarrow HE + YF(M)$]

Aktan karasını bilememek (NVBA, 2012) [$\dot{I} \leftarrow HE + \dot{I} \leftarrow \dot{I}E \leftarrow HE + YF(M)$]

Alam taram olmak (DS, 1993) (K1/1) [$\dot{I} + \dot{I} + YF(M)$]

Baş göz etmek (UİHKA, 2009) [$\dot{I} + \dot{I} + YF(M)$]

Burun gırın etmek (DS, 1993) (K1/2) [$\dot{I} + \dot{I} + YF(M)$]

Çekidüzen vermek (UİHKA, 2009) [$\dot{I} + YF(M)$]

El kol olmak (DS, 1993) (K1/5) [$\dot{I} + \dot{I} + YF(M)$]

Eni boyu olmamak (AK, 1986) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E + \dot{I} \leftarrow \dot{I}E + YF(M)$]

Gülüm yağım olmak (UİHKA, 2009) [$\dot{I} + \dot{I} + YF(M)$]

Kızıl bozul olmak (DS, 1993) (K1/8) [$Zf. + Zf. + YF(M)$]

Örüm sarım olmak (DS, 1993) (K1/9) [$Zf. + Zf. + YF(M)$]

Ucu ucuna gelmek (UİHKA, 2009) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E + \dot{I} \leftarrow \dot{I}E \leftarrow HE + YF(M)$]

Yağlı ballı olmak (UİHKA, 2009) [$\dot{I} \leftarrow YE + \dot{I} \leftarrow YE + YF(M)$]

Yalvar yakar olmak (UİHKA, 2009) [$\dot{I} + \dot{I} + YF(M)$]

Zom zom itmek (DS, 1993) (K1/11) [$Zf. + Zf. + YF(M)$]

2.1.1.6.1. Tamlayanı İkileme Olan İsim Tamlaması + Yardımcı Fiil Yapısında Olanlar

Dah dah delisi itmek (NADSK, 2016) [İ + İ + İ ← İE+ YF(M)]

2.1.1.6.2. İsim + İkileme (Zarf Göreviyle) + Yardımcı Fiil Yapısında Olanlar

Dili lağır luğur etmek [İ ← İE + AS. + AS. + YF(M)]

Tüyleri diken diken olmak (UİHKA, 2009) [İ← ÇE ← İE + Zf. + Zf. + YF(M)]

2.1.1.6.3. İkileme (Zarf-Fiil Göreviyle) + Yardımcı Fiil Yapısında Olanlar

Yüzüp yüzüp kuyruğuna gelmek (UİHKA, 2009) [ZF+ZF + İ←İE←HE + YF(M)]

2.1.1.7. İsim + Sıfat Tamlaması + Yardımcı Fiil Yapısında Olanlar

Ciğeri beş para etmemek (UİHKA, 2009) [İ ← İE + Sf. + İ + YF(M)]

2.1.1.7.1. Sıfat Tamlaması + Yardımcı Fiil Yapısında Olanlar

Bakar kör olmak (NVBA, 2012) [SF + İ + YF(M)]

Cin fikirli olmak (UİHKA, 2009) [Sf. + İ ← YE + YF(M)]

Şeytan tüylü olmak (UİHKA, 2009) [Sf. + İ ← YE + YF(M)]

2.1.1.7.2. Sıfat Tamlaması + İsim Tamlaması + Yardımcı Fiil Yapısında Olanlar

Ağzı açık ayran delisi olmak (UİHKA, 2009) [İ ← İE + Sf. + İ + İ ← İE + YF(M)]

İlk göz ağrısı olmak (UİHKA, 2009) [Sf. + İ+ İ ← İE + YF(M)]

2.1.1.7.3. Tamlananı Sıfat Tamlaması Olan İsim Tamlaması + Yardımcı Fiil Yapısında Olanlar

Başının püsküllü belası olmak (UİHKA, 2009) [İ ← TE + Sf. + İ ← İE + YF(M)]

2.1.1.7.4. Sıfat Tamlaması + İsim + Yardımcı Fiil Yapısında Olanlar

Bir baltaya sap olmak (AK, 1986) [Sf. + İ ← HE + İ + YF(M)]

O taraklarda bezi olmamak (UİHKA, 2009) [Sf. + İ ← ÇE←HE + İ ←İE + YF(M)]

2.1.1.8. İsim-Fiil Öbeği + Yardımcı Fiil Yapısında Olanlar

Eteş almaya gelmek (DS, 1993) (K1/5) [İ + İF + YF(M)]

2.1.1.8.1. Sıfat-Fiil Öbeği + İsim + Yardımcı Fiil Yapısında Olanlar

Anasından emdiği süt burnundan gelmek (NKTB-1, 2024) [İ ← İE ← HE + SF + İ + İ ← İE ← HE + YF(M)]

2.1.1.8.1.1. Sıfat-Fiil + İsim + Yardımcı Fiil Yapısında Olanlar

Sıkışımı un itmek (DS, 1993) (K1/10) [SF + İ + YF(M)]

2.1.1.8.2. Zarf-Fiil Öbeği + Yardımcı Fiil Yapısında Olanlar

At olup da kuyruk savuracak olmamak (NMV-2, 2003) [İ + ZF + B + İ + SF + YF(M)]

Sulu dereye götürüp susuz getirmek (UİHKA, 2009) [Sf. + İ ← HE + ZF + Zf. + YF(M)]

Tatavaya gidip gelmek (AK, 1986) [İ← HE + ZF + YF(M)]

2.1.1.8.2.1. Zarf-Fiil + Yardımcı Fiil Yapısında Olanlar

Sürüşüp gitmek (NVBA, 2012) [ZF + YF(M)]

2.1.1.9. Edat Öbeği + Yardımcı Fiil Yapısında Olanlar

Abanın kör gaz gibi olmak (UİHKA, 2009) [İ ← TE + Sf. + İ + E + YF (M)]

Ağzının kanı ile gitmek (BAAD, 1996) [İ ← İE ← HE + İ ← İE + DVE + YF(M)]

Cin gibi olmak (UİHKA, 2009) [İ + E + YF(M)]

Çam yarması gibi olmak (UİHKA, 2009) [İ + İ ← İE + E + YF(M)]

Daldan koparma gibi olmak (NVBA, 2012) [İ ← HE + İ + E + YF(M)]

İpek gibi olmak (NVBA, 2012) [İ + E + YF(M)]

Laf ebesi gibi olmak (UİHKA, 2009) [İ + İ ← İE + E + YF(M)]

Lök gibi olmak (UİHKA, 2009) [İ + E + YF(M)]

Tipi gibi gitmek (AK, 1986) [İ + E + YF(M)]

Yol geçen hanı gibi olmak (UİHKA, 2009) [İ + Sf. + İ ← İE + E + YF(M)]

2.1.2. Temel Unsuru Asıl Fiil Olanlar

2.1.2.1. İsim + Fiil Yapısında Olanlar

Adım sekitmek (DS, 1993) (K1/1) [İ + F(M)]

Ağırlık çökmek (UİHKA, 2009) [Zf. + F(M)]

Ağız aramak (AK, 1986) [İ + F(M)]

Ağız mezelemek (HADSK, 2018) [İ + F(M)]

Ağız yoklamak (DS, 1993) (K1/1) [İ + F(M)]

Algın çıkmak (HADSK, 2018) [Zf. + F(M)]

Atmaca atmak (HADSK, 2018) [İ + F(M)]

Aşık atmak (AK, 1986) [İ + F(M)]

Babal atmak (NADSK, 2016) [İ + F(M)]

Babal virmek (NADSK, 2016) [İ + F(M)]

Bel basmak (DS, 1993) (K1/2) [İ + F(M)]

Bel salmak (DS, 1993) (K1/2) [İ + F(M)]

Best çekişmek (DS, 1993) (K1/2) [İ + F(M)]

Boğaz düşmek (DS, 1993) (K1/2) [İ + F(M)]

Boyun gırmak (DS, 1993) (K1/2) [İ + F(M)]

Burun gıvırmak (DS, 1993) (K1/2) [İ + F(M)]

Cıngıbet koparmak (DS, 1993) (K1/3) [İ + F(M)]

Çalım satmak (UİHKA, 2009) [İ + F(M)]

Çanak tutmak (UİHKA, 2009) [İ + F(M)]

Çer çalmak (DS, 1993) (K1/3) [İ + F(M)]

Çırak çıkarmak (AK, 1986) [İ + F(M)]

Çil çıkarmak (DS, 1993) (K1/3) [İ + F(M)]

Çit atmak (NADSK, 2016) [İ + F(M)]

Çit örtmek (NADSK, 2016) [İ + F(M)]

Daban yıkmak (DS, 1993) (K1/4) [İ + F(M)]

Dah demek (DS, 1993) (K1/4) [İ + F(M)]

Dınnak sürmek (DS, 1993) (K1/4) [İ + F(M)]

Dirlik vermemek (NVBA, 2012) [İ + F(M)]

Diş atmak (DS, 1993) (K1/4) [İ + F(M)]

Düzen dutmak (DS, 1993) (K1/4) [İ + F(M)]

Elbiz tutmak (NADSK, 2016) [İ + F(M)]

Fas galdırmak (DS, 1993) (K1/5) [İ + F(M)]

Gıtır vermek (NAVM, 2015) [İ + F(M)]

Gicimik tutmak (DS, 1993) (K1/6) [İ + F(M)]

Göğüs geçirmek (D, 1936) [İ + F(M)]

Gönül komak (DS, 1993) (K1/6) [İ + F(M)]

Gönüs germek (KÇ, 1936) [İ + F(M)]

Göz dutmak / sarmak (DS, 1993) (K1/6) [İ + F(M)]

Hoşaf soğutmak (NAVM, 2015) [İ + F(M)]

Hoşkiş geçmek (NAVM, 2015) [İ + F(M)]

Kazık çakmak (NVBA, 2012) [İ + F(M)]

Kıtır atmak (GGB, 2000) [İ + F(M)]

Kuşak çözmemek (AAT, 1943) [İ + F(M)]

Mada gezdirmek (NYDSK, 2021) [İ + F(M)]

Mitil atmak (UİHKA, 2009) [İ + F(M)]

Nakış dişirmek (BAAD, 1996) [İ + F(M)]

Ot yoldurmak (AK, 1986) [İ + F(M)]

Palavra atmak (UİHKA, 2009) [İ + F(M)]

Para koparmak (NVBA, 2012) [İ + F(M)]

Pırtı görmek (NYDSK, 2021) [İ + F(M)]

Pot kırmak (UİHKA, 2009) [İ + F(M)]

Pürtük kohlatmamak (NADSK, 2016) [İ + F(M)]

Saf geçmek (NYDSK, 2021) [İ + F(M)]

Söz açılmak (DS, 1993) (K1/10) [İ + F(M)]

Söz dutmak (DS, 1993) (K1/10) [İ + F(M)]

Su dökünmek (GGB, 2000) [İ + F(M)]

Su saçmak (AK, 1986) [İ + F(M)]

Tırpan atmak (DS, 1993) (K1/10) [İ + F(M)]

Tuğ dikmek (DS, 1993) (K1/12) [İ + F(M)]

Tuturuh çalmak (NADSK, 2016) [İ + F(M)]

Uhde kalmak (UİHKA, 2009) [İ + F(M)]

Yıkım virmek (DS, 1993) (K1/11) [İ + F(M)]

Vayvillim çıkarmak (BDYİ, 2000) [İ + F(M)]

Zaman bulmak (DS, 1993) (K1/11) [İ + F(M)]

Zaman virmek (DS, 1993) (K1/11) [İ + F(M)]

Zopa atmak (DS, 1993) (K1/11) [İ + F(M)]

2.1.2.1.1. İsim ← Belirtme Hal Eki + Fiil Yapısında Olanlar

Aşşığı kurşunlamak (NAVİM, 2015) [İ ← HE + F(M)]

Bazarlığı bişirmek (DS, 1993) (K1/2) [İ ← HE + F(M)]

Çalıyı çekmek (NYDSK, 2021) [İ ← HE + F(M)]

Çarığı çekmek (BAAD, 1996) [İ ← HE + F(M)]

Kafayı bozmak (NVBA, 2012) [İ ← HE + F(M)]

Kulağı dikmek (AK, 1986) [İ ← HE + F(M)]

Paçayı kurtarmak (UİHKA, 2009) [İ ← HE + F(M)]

Tüyü düzmek (DS, 1993) (K1/10) [İ ← HE + F(M)]

Zehni dırmalamak (DS, 1993) (K1/11) [İ ← HE + F(M)]

2.1.2.1.1.1. İsim ← Çokluk Eki ← Belirtme Hal Eki + Fiil Yapısında Olanlar

Şeytanları haylamak (DS, 1993) (K1/10) [İ ← ÇE ← HE + F(M)]

Tabanları yağlamak (UİHKA, 2009) [İ ← ÇE ← HE + F(M)]

2.1.2.1.2. İsim ← Yönelme Hal Eki + Fiil Yapısında Olanlar

Ağza gomat (DS, 1993) (K1/1) [İ ← HE + F(M)]

Araya gitmek (NAVM, 2015) [İ ← HE + F(M)]

Ayağa bakmak (DS, 1993) (K1/1) [İ ← HE + F(M)]

Ayağa kalkmak (NİİKA, 2004) [İ ← HE + F(M)]

Başa çıkamamak (UİHKA, 2009) [İ ← HE + F(M)]

Densize çatmak (UİHKA, 2009) [İ ← HE + F(M)]

Döleğe çıkmak (NADSK, 2016) [İ ← HE + F(M)]

Faka basmak (UİHKA, 2009) [İ ← HE + F(M)]

Göge çekilmek (DS, 1993) (K1/6) [İ ← HE + F(M)]

Haya getirmek (DS, 1993) (K1/7) [İ ← HE + F(M)]

Hayata bağlamak (NMV-3, 2004) [İ ← HE + F(M)]

Muma dönmek (UİHKA, 2009) [İ ← HE + F(M)]

Sıkıntıya koymak (NVBA, 2012) [İ ← HE + F(M)]

Suya düşmek (DS, 1993) (K1/10) [İ ← HE + F(M)]

Şapa oturmak (UİHKA, 2009) [İ ← HE + F(M)]

Tohuma kaçmak (DS, 1993) (K1/10) [İ ← HE + F(M)]

Yaradana sığınmak (DS, 1993) (K1/11) [İ ← HE + F(M)]

Yola çıkmak (DS, 1993) (K1/11) [İ ← HE + F(M)]

Zehne girmek (DS, 1993) (K1/11) [İ ← HE + F(M)]

Zehne gormak (DS, 1993) (K1/11) [İ ← HE + F(M)]

Zehne sığmak (DS, 1993) (K1/11) [İ ← HE + F(M)]

2.1.2.1.3. İsim ← Bulunma Hal Eki + Fiil Yapısında Olanlar

Elde galmak (DS, 1993) (K1/5) [İ ← HE + F(M)]

Sallaşıkta galmak (DS, 1993) (K1/10) [İ ← HE + F(M)]

2.1.2.1.4. İsim ← Çıkma Hal Eki + Fiil Yapısında Olanlar

Aradan çıkmak (DS, 1993) (K1/1) [İ ← HE + F(M)]

Çekirdekten yetişmek (UİHKA, 2009) [İ ← HE + F(M)]

Elden almak (DS, 1993) (K1/5) [İ ← HE + F(M)]

Elden dutmak (DS, 1993) (K1/5) [İ ← HE + F(M)]

Gözden düşmek (UİHKA, 2009) [İ ← HE + F(M)]

Mezerden çıkmak (HADSK, 2018) [İ ← HE + F(M)]

Zıvanadan çıkmak (UİHKA, 2009) [İ ← HE + F(M)]

2.1.2.1.5. İsim ← İyelik Eki + Fiil Yapısında Olanlar

Abdesi daralmak (AK, 1986) [İ ← İE + F(M)]

Aklı ermemek (NVBA, 2012) [İ ← İE + F(M)]

Aşkî domalmak (DS, 1993) (K1/1) [İ ← İE + F(M)]

Bağrı geçmek (DS, 1993) (K1/2) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E + F(M)$]

Bağrı yanmak (D, 1936) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E + F(M)$]

Beli kırılmak (NVBA, 2012) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E + F(M)$]

Biti şişmek (DS, 1993) (K1/2) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E + F(M)$]

Boyu devrilmek (NE, 1995) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E + F(M)$]

Cılkı çıkmak (AK, 1986) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E + F(M)$]

Cırkıd çıkamak (DS, 1993) (K1/3) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E + F(M)$]

Ciciği gevşemek (AK, 1986) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E + F(M)$]

Ciğeri yanmak (NVBA, 2012) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E + F(M)$]

Dadı kaçmak (DS, 1993) (K1/4) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E + F(M)$]

Damarı galkmak (DS, 1993) (K1/4) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E + F(M)$]

Dili çekmek (BAAD, 1996) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E + F(M)$]

Dişi kitlenmek (AK, 1986) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E + F(M)$]

Efdiği daralmak (NAVM, 2015) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E + F(M)$]

Eftiği artmak (DS, 1993) (K1/5) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E + F(M)$]

Eli varmamak (GÇ, 1995) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E + F(M)$]

Göbeği sivişmek (NKTB-1, 2024) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E + F(M)$]

Gönlü kaymak (UİHKA, 2009) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E + F(M)$]

Gözü düşmek (HADSK, 2018) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E + F(M)$]

Gözü pörtlemek (AK, 1986) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E + F(M)$]

Gözü yılmak (BSA, 2007) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E + F(M)$]

İçi dolaşmak (HADSK, 2018) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E + F(M)$]

İçi üzölmek (HADSK, 2018) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E + F(M)$]

İliği kesilmek (NİİKA, 2004) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E + F(M)$]

İliği kıyılmak (NAVM, 2015) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E + F(M)$]

İti ulumak (MDD) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E + F(M)$]

Kanı kaynamak (UİHKA, 2009) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E + F(M)$]

Kehlesi (biti) kanlanmak (NG, 2002) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E + F(M)$]

Mıdılı bozulmak (HADSK, 2018) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E + F(M)$]

Nevli dönmek (AK, 1986) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E + F(M)$]

Nutku tutulmak (UİHKA, 2009) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E + F(M)$]

Ödü sıdmak (NAVM, 2015) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E + F(M)$]

Özü geçmek (HADSK, 2018) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E + F(M)$]

Sıtarası azmak (DS, 1993) (K1/10) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E + F(M)$]

Sıtkı sıyrılmak (AK, 1986) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E + F(M)$]

Sözü batmak (DS, 1993) (K1/10) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E + F(M)$]

Ucu dokunmak (UİHKA, 2009) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E + F(M)$]

Uğru açılmak (DS, 1993) (K1/11) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E + F(M)$]

Ümüğü ötmek (NAVM, 2015) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E + F(M)$]

Üstü kirlenmek (DS, 1993) (K1/11) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E + F(M)$]

Zehni açılmak (DS, 1993) (K1/11) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E + F(M)$]

Zehni dakılmak (DS, 1993) (K1/11) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E + F(M)$]

Zehni saplanmak (DS, 1993) (K1/11) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E + F(M)$]

Zehni yatmak (DS, 1993) (K1/11) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E + F(M)$]

2.1.2.1.5.1. İsim ← Çokluk Eki ← İyelik Eki + Fiil Yapısında Olanlar

Gözleri kirlenmek (BAAD, 1996) [İ ← ÇE ← İE + F(M)]

Gülleri yarılmak (UİHKA, 2009) [İ ← ÇE ← İE + F(M)]

2.1.2.1.5.2. İsim ← İyelik Eki ← Belirtme Hal Eki + Fiil Yapısında Olanlar

Ağzını ayırmak (AK, 1986) [İ ← İE ← HE + F(M)]

Ağzını silmek/yıkamak (DS, 1993) (K1/1) [İ ← İE ← HE + F(M)]

Ağzını dağıtmak (AK, 1986) [İ ← İE ← HE + F(M)]

Ağzını aramak (NAVM, 2015) [İ ← İE ← HE + F(M)]

Ağzını sanırtmak (NAVM, 2015) [İ ← İE ← HE + F(M)]

Aklını çelmek (UİHKA, 2009) [İ ← İE ← HE + F(M)]

Anasını ağlatmak (UİHKA, 2009) [İ ← İE ← HE + F(M)]

Arkasını aramak (NİİKA, 2004) [İ ← İE ← HE + F(M)]

Babalını çekmek (NADSK, 2016) [İ ← İE ← HE + F(M)]

Boğazını geçindirmek (NİİKA, 2004) [İ ← İE ← HE + F(M)]

Bokunu yimek (DS, 1993) (K1/2) [İ ← İE ← HE + F(M)]

Cıcığını çıkarmak (DS, 1993) (K1/3) [İ ← İE ← HE + F(M)]

Ciğerini okumak (UİHKA, 2009) [İ ← İE ← HE + F(M)]

Cinini gızdırmak (DS, 1993) (K1/3) [İ ← İE ← HE + F(M)]

Çıkmışını atmak (NYDSK, 2021) [İ ← İE ← HE + F(M)]

Depesini delmek (AK, 1986) [İ ← İE ← HE + F(M)]

Eteğini çekmek (DS, 1993) (K1/5) [İ ← İE ← HE + F(M)]

Gılığını azdırmak (NYDSK, 2021) [İ ← İE ← HE + F(M)]

Gulpunu bulmak (DS, 1993) (K1/6) [İ ← İE ← HE + F(M)]

İliğini kesmek (NYDSK, 2021) [İ ← İE ← HE + F(M)]

Kuyruğunu doğrultmak (UİHKA, 2009) [İ ← İE ← HE + F(M)]

Ruhunu okşamak (BPÖ, 1938) [İ ← İE ← HE + F(M)]

Sözünü yimek (DS, 1993) (K1/10) [İ ← İE ← HE + F(M)]

Sucuğunu salkıtmak (BAAD, 1996) [İ ← İE ← HE + F(M)]

Tozunu çırpamak (DS, 1993) (K1/10) [İ ← İE ← HE + F(M)]

Yakasını yolmak (NVBA, 2012) [İ ← İE ← HE + F(M)]

Yolunu çekmek (DS, 1993) (K1/11) [İ ← İE ← HE + F(M)]

Zehnini bozmak (DS, 1993) (K1/11) [İ ← İE ← HE + F(M)]

2.1.2.1.5.3. İsim ← İyelik Eki ← Yönelme Hal Eki + Fiil Yapısında Olanlar

Ağızına düşmek (DS, 1993) (K1/1) [İ ← İE ← HE + F(M)]

Aslına irmek (DS, 1993) (K1/1) [İ ← İE ← HE + F(M)]

Cebine kıymak (NO, 1997) [İ ← İE ← HE + F(M)]

Ciğerine batmak (UİHKA, 2009) [İ ← İE ← HE + F(M)]

Dengine düşürmek (DS, 1993) (K1/4) [İ ← İE ← HE + F(M)]

Depesine dikmek (NVBA, 2012) [İ ← İE ← HE + F(M)]

Dıngırına takmamak (DS, 1993) (K1/4) [İ ← İE ← HE + F(M)]

Eline varmak (BAAD, 1996) [İ ← İE ← HE + F(M)]

Etine aş ermek (NADSK, 2016) [İ ← İE ← HE + F(M)]

Heyesine durmak (DS, 1993) (K1/7) [İ ← İE ← HE + F(M)]

İçine çökmek (NMV-2, 2003) [İ ← İE ← HE + F(M)]

İtine dökmek (NADSK, 2016) [İ ← İE ← HE + F(M)]

Kabına sığmamak (UİHKA, 2009) [İ ← İE ← HE + F(M)]

Muradına göşmek (NİİKA, 2004) [İ ← İE ← HE + F(M)]

Üstüne basmak (UİHKA, 2009) [İ ← İE ← HE + F(M)]

Üstüne malitmek (DS, 1993) (K1/11) [İ ← İE ← HE + F(M)]

Üstüne varmak (DS, 1993) (K1/11) [İ ← İE ← HE + F(M)]

Üstüne yatmak (DS, 1993) (K1/11) [İ ← İE ← HE + F(M)]

2.1.2.1.5.4. İsim ← İyelik Eki ← Bulunma Hal Eki + Fiil Yapısında Olanlar

Burnunda tütme (UİHKA, 2009) [İ ← İE ← HE + F(M)]

Dandininde oynatmak (NAVM, 2015) [İ ← İE ← HE + F(M)]

Kulağında kalmak (NVBA, 2012) [İ ← İE ← HE + F(M)]

Üstünde kalmak (DS, 1993) (K1/11) [İ ← İE ← HE + F(M)]

2.1.2.1.5.5. İsim ← İyelik Eki ← Çıkma Hal Eki + Fiil Yapısında Olanlar

Arkasından kopmak (NİİKA, 2004) [İ ← İE ← HE + F(M)]

Canından bezmek (UİHKA, 2009) [İ ← İE ← HE + F(M)]

Etinden kesmek (DS, 1993) (K1/5) [İ ← İE ← HE + F(M)]

Karnından buzalamak (DS, 1993) (K1/8) [İ ← İE ← HE + F(M)]

Solundan galkmak (DS, 1993) (K1/10) [İ ← İE ← HE + F(M)]

Üstünden dökülmek (DS, 1993) (K1/11) [İ ← İE ← HE + F(M)]

2.1.2.2. Zarf + Fiil Yapısında Olanlar

Aşağıdan söylemek (DS, 1993) (K1/1) [Zf. + F(M)]

Boş bulunmak (AK, 1986) [Zf. + F(M)]

Dangadan atmak (DS, 1993) (K1/4) [Zf. + F(M)]

Üsten almak (DS, 1993) (K1/11) [Zf. + F(M)]

Üstüne gormak (DS, 1993) (K1/11) [Zf. + F(M)]

Yüğsekten atmak (DS, 1993) (K1/11) [Zf. + F(M)]

Yüğsekten uçmak (DS, 1993) (K1/11) [Zf. + F(M)]

2.1.2.2.1. İsim + Zarf + Fiil Yapısında Olanlar

Çalışı baştan sürümek (NADSK, 2016) [İ← HE + Zf. + F(M)]

Gözü dört dönmek (UİHKA, 2009) [İ← İE + Zf. + F(M)]

Kılı kırk yarmak (UİHKA, 2009) [İ← HE + Zf. + F(M)]

Kırkından sonra azmak (ÇİKY, 2007) [İ← İE ← HE + Zf. + F(M)]

Suyu başından kesmek (DS, 1993) (K1/10) [İ← HE + Zf. + F(M)]

2.1.2.3. Zarf-Fiil + Fiil Yapısında Olanlar

Atıp eğirmek (DS, 1993) (K1/1) [ZF + F(M)]

Atıp savırmak (DS, 1993) (K1/1) [ZF + F(M)]

Buldukça bunamak (NAVM, 2015) [ZF + F(M)]

Çağlayken çaldırmak (BAAD, 1996) [ZF + F(M)]

Çıkıp çıkışmak (DS, 1993) (K1/3) [ZF + F(M)]

Dilenip dolanmak (DS, 1993) (K1/4) [ZF + F(M)]

Eğirip sarmak (DS, 1993) (K1/5) [ZF + F(M)]

Verip veriştirmek (UİHKA, 2009) [ZF + F(M)]

Yanıp tutuşmak (KKSİ, 1999) [ZF + F(M)]

2.1.2.3.1. İsim + Zarf-Fiil + Fiil Yapısında Olanlar

Ortalığı kasıp kavurmak (UİHKA, 2009) [İ + ZF + F(M)]

Zil takıp oynamak (UİHKA, 2009) [İ + ZF + F(M)]

2.1.2.3.2. Zarf-Fiil Öbeği + İsim + Fiil Yapısında Olanlar

Hık deyip burnundan düşmek (UİHKA, 2009) [İ + ZF + İ ← İE ← HE + F(M)]

İt osurdukça yalan söylemek (UİHKA, 2009) [İ + ZF + İ + F(M)]

İt ürüdükçe yalan söylemek (UİHKA, 2009) [İ + ZF + İ + F(M)]

Ser verip sır vermemek (UİHKA, 2009) [İ + ZF + İ + F(M)]

Tandırdan koyup külleden çekmek (NYDSK, 2021) [İ ← HE + ZF + İ ← HE + F(M)]

Tencerede pişirip kapağında yemek (UİHKA, 2009) [İ ← HE + ZF + İ ← İE ← HE + F(M)]

Yağmurdan kaçarken doluya tutulmak (UİHKA, 2009) [İ ← HE + ZF + İ ← HE + F(M)]

2.1.2.3.3. Zarf-Fiil Öbeği + Zarf + Fiil Yapısında Olanlar

Acın yatıp gücün kalkmak (AK, 1986) [Zf. + ZF + Zf. + F(M)]

Eğri oturup doğru konuşmak (UİHKA, 2009) [Zf. + ZF + Zf. + F(M)]

Hop oturup hop kalkmak (UİHKA, 2009) [Zf. + ZF + Zf. + F(M)]

İnce eleyip sık dokumak (UİHKA, 2009) [Zf. + ZF + Zf. + F(M)]

2.1.2.3.4. Zarf-Fiil Öbeği + İsim + Zarf + Fiil Yapısında Olanlar

Taşı atıp kafasını altına tutmak (UİHKA, 2009) [$\dot{I} \leftarrow HE + ZF + Zf. + F(M)$]

2.1.2.4. Sıfat-Fiil Öbeği + Fiil Yapısında Olanlar

Ağızına geleni söylemek (UİHKA, 2009) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E \leftarrow HE + SF + F(M)$]

Aklına düşeni konuşmak (NİİKA, 2004) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E \leftarrow HE + SF + F(M)$]

Attığı taş yerine varmamak (NG, 2002) [$SF + \dot{I} + \dot{I} \leftarrow \dot{I}E \leftarrow HE + F(M)$]

Cin çarpmışa dönmek (UİHKA, 2009) [$\dot{I} + SF + F(M)$]

Çiğnediği toprağı çiğnemek (YKÖG, 1995) [$SF + \dot{I} \leftarrow \dot{I}E + F(M)$]

Eşekten düşmüşe dönmek (UİHKA, 2009) [$\dot{I} \leftarrow HE + SF + F(M)$]

Kırağı vurmuş pancar yaprağına dönmek (ND, 1995) [$\dot{I} + SF + \dot{I} + \dot{I} \leftarrow \dot{I}E \leftarrow HE + F(M)$]

Muttan bulmuşa dönmek (NYDSK, 2021) [$\dot{I} \leftarrow HE + SF + F(M)$]

2.1.2.4.1. Sıfat-Fiil + Fiil Yapısında Olanlar

Ağsadığına ağsamak (NMV-3, 2004) [$SF + F(M)$]

Dimediğini gomamak (DS, 1993) (K1/4) [$SF + F(M)$]

2.1.2.5. Edat Öbeği + Fiil Yapısında Olanlar

Ağız ile kuş tutmak (UİHKA, 2009) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E + E + \dot{I} + F(M)$]

Akla karayı seçmek (NKTB-1, 2024) [$\dot{I} \leftarrow DVE + \dot{I} \leftarrow HE + F(M)$]

Aklını peynir ekmekle yemek (NKTB-1, 2024) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E \leftarrow HE + \dot{I} + \dot{I} \leftarrow DVE + F(M)$]

Bal pıçağı gibi sarılmak (NADSK, 2016) [$\dot{I} + \dot{I} \leftarrow \dot{I}E + E + F(M)$]

Bokum diye tezeğe karışmak (NE, 1995) [$\dot{I} + E + \dot{I} \leftarrow HE + F(M)$]

- Bülbül gibi sadalanmak (TP, 1936)** [$\dot{I} + E + F(M)$]
- Çil yavrusu gibi dağılmak (UİHKA, 2009)** [$\dot{I} + \dot{I} \leftarrow \dot{I}E + E + F(M)$]
- Deveyi havuduyla götürmek (UİHKA, 2009)** [$\dot{I} \leftarrow HE + \dot{I} \leftarrow \dot{I}E \leftarrow DVE + F(M)$]
- Dokuz çocukla mağarada kalmak (UİHKA, 2009)** [Sf. + $\dot{I} \leftarrow DVE + \dot{I} \leftarrow HE + F(M)$]
- Fare gibi kaçacak delik aramak (UİHKA, 2009)** [$\dot{I} + E + SF + \dot{I} + F(M)$]
- Fasulye gibi kendini nimetten saymak (UİHKA, 2009)** [$\dot{I} + E + Zm. \leftarrow HE + F(M)$]
- Hallaç pamuğu gibi atmak (UİHKA, 2009)** [$\dot{I} + \dot{I} \leftarrow \dot{I}E + E + F(M)$]
- Hatır için çiğ tavuk yemek (UİHKA, 2009)** [$\dot{I} + E + Sf. + \dot{I} + F(M)$]
- Hızır gibi yetişmek (UİHKA, 2009)** [$\dot{I} + E + F(M)$]
- Hoyuk gibi durmak (UİHKA, 2009)** [$\dot{I} + E + F(M)$]
- Kabak çiçeği gibi açılmak (UİHKA, 2009)** [$\dot{I} + \dot{I} \leftarrow \dot{I}E + E + F(M)$]
- Kazanoğlunun tazısı gibi başköşeye kurulmak (NE, 1995)** [$\dot{I} \leftarrow TE + \dot{I} \leftarrow \dot{I}E + E + Sf. \leftarrow HE + F(M)$]
- Keklik palazı gibi solumak (AKK, 1937)** [$\dot{I} + \dot{I} + E + F(M)$]
- Kuyruğu tava sapı gibi dikmek (UİHKA, 2009)** [$\dot{I} \leftarrow HE + \dot{I} + \dot{I} \leftarrow \dot{I}E + E + F(M)$]
- Mık gibi oturmak (AS, 2000)** [$\dot{I} + E + F(M)$]
- Nabza göre şerbet vermek (UİHKA, 2009)** [$\dot{I} \leftarrow HE + E + \dot{I} + F(M)$]
- Osurgan it gibi savuşmak (NADSK, 2016)** [Sf. + $\dot{I} + E + F(M)$]
- Pişmiş kelle gibi sırtmak (UİHKA, 2009)** [Sf. + $\dot{I} + E + F(M)$]
- Sabahyıldızı gibi doğup parlamak (OAAD, 1995)** [$\dot{I} + E + ZF + F(M)$]
- Sakız gibi yapışmak (UİHKA, 2009)** [$\dot{I} + E + F(M)$]
- Saman alevi gibi parlamak (UİHKA, 2009)** [$\dot{I} + \dot{I} \leftarrow \dot{I}E + E + F(M)$]
- Saptan gelmiş gollük gibi serilmek (NAVM, 2015)** [$\dot{I} \leftarrow HE + SF + \dot{I} + E + F(M)$]

Selevir gibi oturmak (NMV-2, 2003) [İ + E + F(M)]

Sözünü balla kesmek (DS, 1993) (K1/10) [İ ← İE ← HE + İ ← DVE + F(M)]

Tavuk dider gibi ditmek (NADSK, 2016) [İ + SF + E + F(M)]

Türbe kandili gibi göz süzmek (DF, 1938) [İ + İ ← İE + E + İ + F(M)]

Yarım ağızla söylemek (UİHKA, 2009) [Sf. + İ ← DVE + F(M)]

2.1.2.6. Bağlaç Öbeği + Fiil Yapısında Olanlar

Bir çöp bile yiyememek (AK, 1986) [Sf. + İ + B + F(M)]

2.1.2.7. İkileme (İsim ya da Zarf Göreviyle) + Fiil Yapısında Olanlar

Abuk sabuk konuşmak (NKTB-1, 2024) [İ + İ + (FM)]

Ağzını yüzünü çitilemek (AK, 1986) [İ ← İE + İ ← İE + F(M)]

Beti benzi atmak (UİHKA, 2009) [İ ← İE + İ ← İE + F(M)]

Cıldır cıldır bakmak (NMV-2, 2003) [Zf. + Zf. + F(M)]

Çala çala bir havaya benzemek (NKTB-1, 2024) [Zf. + Zf. + Sf. + İ ← HE + F(M)]

El elde baş başta çıkmak (UİHKA, 2009) [İ + İ ← HE + İ + İ ← HE + F(M)]

Gopa gopa gitmek (NVBA, 2012) [Zf. + Zf. + F(M)]

Götün götün gitmek (NKTB-2, 2024) [Zf. + Zf. + F(M)]

İliği kanı kurumak (UİHKA, 2009) [İ ← İE + İ ← İE + F(M)]

İniş yokuş dememek (KKSİ-2) [İ + İ + F(M)]

Kol kanat germek (UİHKA, 2009) [İ + İ + (FM)]

Kolu budu üzölmek (AT, 1935) [İ + İ + F(M)]

Lan lan atmak (DS, 1993) (K1/9) [Zf. + Zf. + F(M)]

Mındır mındır oynatmak (DS, 1993) (K1/9) [Zf. + Zf. + F(M)]

Oldubittiye getirmek (UİHKA, 2009) [Zf. + F(M)]

Tadı tuzu kalmamak (NMV-2, 2003) [İ ← İE + İ ← İE + F(M)]

Tüyü tüsü atmak (DS, 1993) (K1/10) [İ ← İE + İ ← İE + F(M)]

2.1.2.7.1. İkileme (İsim + Anlamsız Sözcük) + Fiil Yapısında Olanlar

Hubbusünü gubbusünü okutmak (AK, 1986) [İ ← İE ← HE + AS. + F(M)]

2.1.2.7.2. İkileme (Zarf-Fiil Göreviyle) + Fiil Yapısında Olanlar

Çırpıp çırpıp atmak (DS, 1993) (K1/3) [ZF+ ZF + F(M)]

2.1.2.7.3. Zamir + İkileme + Fiil Yapısında Olanlar

**Kimşenin akına karasına karışmamak (GÇ, 1995) [Zm. ← TE + İ ← İE ← HE + İ
← İE ← HE + F(M)]**

2.1.2.8. İsim + İsim + Fiil Yapısında Olanlar

Ağzını bıçak açmamak (UİHKA, 2009) [İ ← İE ← HE + İ + F(M)]

Aklı başından gitmek (UİHKA, 2009) [İ ← İE + İ ← İE ← HE + F(M)]

Altan su çıkmak (DS, 1993) (K1/1) [İ ← HE + İ + F(M)]

Ayağına bok bulaşmak (DS, 1993) (K1/1) [İ ← İE ← HE + İ + F(M)]

Baltayı taşa vurmak (UİHKA, 2009) [İ ← HE + İ ← HE + F(M)]

Başına kır düşmek (D, 1936) [İ ← İE ← HE + İ + F(M)]

Çalımından yanına varılmamak (UİHKA, 2009) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E \leftarrow HE + \dot{I} \leftarrow \dot{I}E \leftarrow HE + F(M)$]

Çalıyı depeden sürümek (BAAD, 1996) [$\dot{I} \leftarrow HE + \dot{I} \leftarrow HE + F(M)$]

Derdinden tere yatmak (NAVM, 2015) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E \leftarrow HE + \dot{I} + F(M)$]

Devede kulak kalmak (UİHKA, 2009) [$\dot{I} \leftarrow HE + \dot{I} + F(M)$]

Dili boğazına akmak (DS, 1993) (K1/4) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E + \dot{I} \leftarrow \dot{I}E \leftarrow HE + F(M)$]

Dili burnuna değmek (DS, 1993) (K1/4) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E + \dot{I} \leftarrow \dot{I}E \leftarrow HE + F(M)$]

Diline dil yitmemek (DS, 1993) (K1/4) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E \leftarrow HE + \dot{I} + F(M)$]

Dişe daş dokanmak (DS, 1993) (K1/4) [$\dot{I} \leftarrow HE + \dot{I} + F(M)$]

Elden ağza düşmek (DS, 1993) (K1/5) [$\dot{I} \leftarrow HE + \dot{I} \leftarrow HE + F(M)$]

Elden avıca kalmak (DS, 1993) (K1/5) [$\dot{I} \leftarrow HE + \dot{I} \leftarrow HE + F(M)$]

Elden avıçtan çıkmak (DS, 1993) (K1/5) [$\dot{I} \leftarrow HE + \dot{I} \leftarrow HE + F(M)$]

Eli ağzına varmak (DS, 1993) (K1/5) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E + \dot{I} \leftarrow \dot{I}E \leftarrow HE + F(M)$]

Eli ağzına varmamak (DS, 1993) (K1/5) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E + \dot{I} \leftarrow \dot{I}E \leftarrow HE + F(M)$]

Eli ardına varmak (DS, 1993) (K1/5) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E + \dot{I} \leftarrow \dot{I}E \leftarrow HE + F(M)$]

Et eti yemek (AK, 1986) [$\dot{I} + \dot{I} \leftarrow HE + F(M)$]

Foyası meydana çıkmak (UİHKA, 2009) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E + \dot{I} \leftarrow HE + F(M)$]

Gönlü öksüz kalmak (KKSİ-3) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E + \dot{I} + F(M)$]

Gözü felfecir okumak (UİHKA, 2009) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E + \dot{I} + F(M)$]

Havanda su dövmek (UİHKA, 2009) [$\dot{I} \leftarrow HE + \dot{I} + F(M)$]

Hayra kalem çalmamak (NYDSK, 2021) [$\dot{I} \leftarrow HE + \dot{I} + F(M)$]

İçine çakal kaçmak (NYDSK, 2021) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E \leftarrow HE + \dot{I} + F(M)$]

İpliğini pazara çıkarmak (UİHKA, 2009) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E \leftarrow HE + \dot{I} \leftarrow HE + F(M)$]

İştahından yanına varılmamak (NYDSK, 2021) [İ ← İE ← HE + İ ← İE ← HE + F(M)]

Leblebiden nem kapmak (UİHKA, 2009) [İ ← HE + İ + F(M)]

Leyleği havada görmek (UİHKA, 2009) [İ ← HE + İ ← HE + F(M)]

Malına gücü yetmek (UİHKA, 2009) [İ ← İE ← HE + İ ← İE + F(M)]

Meteliğe kurşun atmak (UİHKA, 2009) [İ ← HE + İ + F(M)]

Pabucu dama atılmak (UİHKA, 2009) [İ ← İE + İ ← HE + F(M)]

Suyu akışına bırakmak (UİHKA, 2009) [İ ← HE + İ ← İE ← HE + F(M)]

Taşı gediğine koymak (UİHKA, 2009) [İ ← HE + İ ← İE ← HE + F(M)]

Taş taşı sarmak (AK, 1986) [İ + İ ← HE + F(M)]

2.1.2.8.1. İsim + İsim + İsim + Fiil Yapısında Olanlar

Sevinçten ağzı kulaklarına varmak (UİHKA, 2009) [İ ← HE + İ ← İE + İ ← ÇE ← İE ← HE + F(M)]

2.1.2.9. İsim Tamlaması + Fiil Yapısında Olanlar

Ağız dalaşına girmek (TGVD, 1997) [İ + İ ← İE ← HE + F(M)]

Ağız kokusu çekmek (UİHKA, 2009) [İ + İ ← İE + F(M)]

Arap saçına dönmek (AK, 1986) [İ + İ ← İE ← HE + F(M)]

Ar damarı çatlamak (UİHKA, 2009) [İ + İ ← İE + F(M)]

Ayağın bağı çözülmek (AK, 1986) [İ ← İE ← TE + İ ← İE + F(M)]

Ayağının altını kazmak (NVBA, 2012) [İ ← İE ← TE + İ ← İE ← HE + F(M)]

Ay üstü çöğdürmek (NMV-2, 2003) [İ + İ ← İE + F(M)]

Beynin gapağı atmak (DS, 1993) (K1/2) [İ ← İE ← TE + İ ← İE + F(M)]

- Boğaz tokluğuna çalışmak (UİHKA, 2009)** [İ + İ ← İE ← HE + F(M)]
- Burnunun direği sızlamak (UİHKA, 2009)** [İ ← İE ← TE + İ ← İE + F(M)]
- Burnunun yelini indirmek (DK, 1936)** [İ ← İE ← TE + İ ← İE ← HE + F(M)]
- Can damarına basmak (UİHKA, 2009)** [İ + İ ← İE ← HE + F(M)]
- Cin eniğini azdırmak (NYDSK, 2021)** [İ + İ ← İE ← HE + F(M)]
- Çenenin yayı çekilmek (AK, 1986)** [İ ← TE + İ ← İE + F(M)]
- Dudu kuşuna döndürmek (BAAD, 1996)** [İ + İ ← İE ← HE + F(M)]
- El eline bakmamak (NVBA, 2012)** [İ + İ ← İE ← HE + F(M)]
- Feleğin çemberinden geçmek (UİHKA, 2009)** [İ ← TE + İ ← İE ← HE + F(M)]
- Feleğin tokadını yemek (UİHKA, 2009)** [İ ← TE + İ ← İE ← HE + F(M)]
- Gözünün yağını yemek (UİHKA, 2009)** [İ ← İE ← TE + İ ← İE ← HE + F(M)]
- Gün anasına kavuşmak (DS, 1993) (K1/6)** [İ + İ ← İE ← HE + F(M)]
- Irgat ortağı çalmak (AK, 1986)** [İ + İ ← İE + F(M)]
- Lafın kubbesini dikmek (BAAD, 1996)** [İ ← TE + İ ← İE ← HE + F(M)]
- Kabir azabı çekmek (UİHKA, 2009)** [İ + İ ← İE + F(M)]
- Meydan dayığı çekmek (TGVD, 1997)** [İ + İ ← İE + F(M)]
- Söz altında galmamak (DS, 1993) (K1/10)** [İ + İ ← İE ← HE + F(M)]
- Şeytanın bacağı kırma (UİHKA, 2009)** [İ ← TE + İ ← İE ← HE + F(M)]
- Yüreğinin yağı erimek (GB, 1937)** [İ ← İE ← TE + İ ← İE + F(M)]
- Zımın ağrısına uğratmak (NMV-2, 2003)** [İ + İ ← İE ← HE + F(M)]

2.1.2.9.1. İsim Tamlaması + İsim + Fiil Yapısında Olanlar

- Arının yuvasına çöp sokmak (NKTB-1, 2024)** [İ ← TE + İ ← İE ← HE + İ + F(M)]

Öküz altında buzağı aramak (UİHKA, 2009) [İ + İ ← İE ← HE + İ + F(M)]

Yayladaki yoğurda mantı kesmek (UİHKA, 2009) [İ ← HE ← İZ + İ ← HE + İ + F(M)]

2.1.2.9.2. İsim + İsim Tamlaması + Fiil Yapısında Olanlar

Başı çatma daşına değmek (NADSK, 2016) [İ ← İE + İ + İ ← İE ← HE + F(M)]

Dabakhaneye it boku yetiştirmek (NE, 1995) [İ ← HE + İ + İ ← İE + F(M)]

Ellerini yılan deliğine sokmak (NVBA, 2012) [İ ← ÇE ← İE ← HE + İ + İ ← İE ← HE + F(M)]

2.1.2.10. Sıfat Tamlaması + Fiil Yapısında Olanlar

Alt teknesine irmek (DS, 1993) (K1/1) [Sf. + İ ← İE ← HE + F(M)]

Bütün göğdesi ürpermek (BPÖ, 1938) [Sf. + İ ← İE + F(M)]

Çürük tahtaya basmamak (UİHKA, 2009) [Sf. + İ ← HE + F(M)]

Helal süt emmek (UİHKA, 2009) [Sf. + İ + F(M)]

Her dala konmak (NVBA, 2012) [Sf. + İ ← HE + F(M)]

İki ara bir derede kalmak (UİHKA, 2009) [Sf. + İ + Sf. + İ ← HE + F(M)]

İki ayağını bir pabuca sokmak (UİHKA, 2009) [Sf. + İ ← İE ← HE + Sf. + İ ← HE + F(M)]

Sağ gözünden kıskanmak (BŞG, 1998) [Sf. + İ ← İE ← HE + F(M)]

Suyu kesik değirmene dönmek (DS, 1993) (K1/10) [İ ← İE + Sf. + İ ← HE + F(M)]

Üç buçuk atmak (UİHKA, 2009) [Sf. + İ + F(M)]

2.1.2.10.1. İsim + Sıfat Tamlaması + Fiil Yapısında Olanlar

Adamı bir bardak suda boğmak (UİHKA, 2009) [İ ← İE + Sf. + İ + İ ← HE + F(M)]

Adamı bir kılla boğmak (UİHKA, 2009) [İ ← İE + Sf. + İ ← DVE + F(M)]

Ağzında yarım mercimek ıslanmamak (UİHKA, 2009) [İ ← İE ← HE + Sf. + İ + F(M)]

Bıçağı her tarafı kesmek (MDD) [İ ← İE + Sf. + İ ← İE + F(M)]

Çenesi boklu bezinen çekilmek (BAAD, 1996) [İ ← İE + Sf. + İ ← DVE + F(M)]

Elinden kabuklu ceviz yenmemek (UİHKA, 2009) [İ ← İE ← HE + Sf. + İ + F(M)]

2.1.2.10.2. Sıfat Tamlaması + İsim + Fiil Yapısında Olanlar

Ağrısız başına çabıt dolamak (AK, 1986) [Sf. + İ ← İE ← HE + İ + F(M)]

Kel başta berberlik öğrenmek (UİHKA, 2009) [Sf. + İ ← HE + İ + F(M)]

Pişmiş aşı su katmak (UİHKA, 2009) [Sf. + İ ← HE + İ + F(M)]

Yedi gaşşığı yirine dikmek (NYDSK, 2021) [Sf. + İ ← HE + İ + F(M)]

2.1.2.10.3. İkileme + İsim Tamlaması + Fiil Yapısında Olanlar

Eli yüzü Şafii köpeğine dönmek (NE, 1995) [İ ← İE + İ ← İE + İ + İ ← İE ← HE + F(M)]

2.2. İsim Tamlaması Yapısındaki Deyimler

2.2.1. Belirtisiz İsim Tamlaması Yapısında Olanlar

Ağız kavafı (DS, 1993) (K1/1) [İ + İ ← İE]

Ayak bağı (D, 1936) [İ + İ ← İE]

Ayak dolaşığı (DS, 1993) (K1/1) [İ + İ ← İE]

Baş bağı (D, 1936) [İ + İ ← İE]

Dam danası (BAAD, 1996) [İ + İ ← İE]

Deve dişi horoz başı (AK, 1986) [İ + İ ← İE + İ + İ ← İE]

Deve tellalı (BAAD, 1996) [İ + İ ← İE]

İl iyisi (NAVM, 2015) [İ + İ ← İE]

İt kılı postal bağı (UIHKA, 2009) [İ + İ ← İE + İ + İ ← İE]

Laf peteği (HADSK, 2018) [İ + İ ← İE]

Maymun iştahlı (UIHKA, 2009) [İ ← İE + Sf.]

Şafi şeytanı (DS, 1993) (K1/10) [Sf. + İ ← İE]

Şemşamer mezhepli (AK, 1986) [Sf. + İ ← İE]

Zaman adamı (DS, 1993) (K1/11) [İ + İ ← İE]

2.2.2. Belirtili İsim Tamlaması Yapısında Olanlar

Çapanoğlunun abdest suyu (AK, 1986) [İ ← TE + İ + İ ← İE]

Hebbinin danası (NYDSK, 2021) [İ ← TE + İ ← İE]

Şeytanın ardayağı (DS, 1993) (K1/10) [İ ← TE + İ ← İE]

Yelen itin yengesi (AK, 1986) (DS, 1993) (K1/11) [İ + İ ← TE + İ ← İE]

2.3. Sıfat Tamlaması Yapısındaki Deyimler

2.3.1. Sıfat + İsim Yapısında Olanlar

Abış Ahmet (BAAD, 1996) [Sf. + İ]

Açık kapı (AK, 1986) [Sf. + İ]

Avrat Hasan (AK, 1986) [Sf. + İ]

Bazar arvadı (BAAD, 1996) [Sf. + İ ← İE]

Bıyıklı Fadime (DS, 1993) (K1/2) [Sf. + İ]

Canlı cenaze (BH, 1936) [Sf. + İ]

Çık can (BAAD, 1996) [Sf. + İ]

Çilikli çavuş (NADSK, 2016) [Sf. + İ]

Dınnak kadar bebe (AK, 1986) [İ + E + İ]

Erkek gadife (DS, 1993) (K1/5) [Sf. + İ]

Kırk düğüm (DS, 1993) (K1/8) [Sf. + İ]

Sarp ceviz (AK, 1986) [Sf. + İ]

Üç aşağı beş yukarı (UİHKA, 2009) [Sf. + İ + Sf. + İ]

Yoz sığırı (NAVM, 2015) [Sf. + İ ← İE]

2.3.2. Sıfat-Fiil Öbeği Yapısında Olanlar

Boş gezenin boş kalfası (AK, 1986) [Sf. + SF + Sf. + İ ← İE]

Gider gelir (DS, 1993) (K1/6) [SF + SF]

İtin öldüğü yer (NE, 1995) [İ ← TE + SF + İ]

Kendir kesen (DS, 1993) (K1/8) [İ + SF]

Yere bakan yürek yakan (UİHKA, 2009) [İ ← HE + SF + İ + SF]

2.4. İsnat Öbeği Yapısındaki Deyimler

Ağzı boşuna [İ ← İE + Sf.]

Ayağı garıncalı (DS, 1993) (K1/1) [İ ← İE + İ ← YE]

Başı yumşak (DS, 1993) (K1/2) [İ ← İE + Sf.]

Boyu kavak akhı savak (NKTB-1, 2024) [İ ← İE + Sf. + İ ← İE + Sf.]

Burnu büyük (UİHKA, 2009) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E + Sf.$]

Damarı bozuk (DS, 1993) (K1/4) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E + Sf.$]

Dili güllü (UİHKA, 2009) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E + Sf.$]

Donu düşük (AK, 1986) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E + Sf.$]

Eli eğintili (DS, 1993) (K1/5) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E + Sf.$]

Eli karıncalı (DS, 1993) (K1/5) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E + Sf.$]

Eteği uzun (DS, 1993) (K1/5) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E + Sf.$]

Gödeni büyük (AK, 1986) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E + Sf.$]

Gözü dar [BAAD, 1996] [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E + Sf.$]

Kirbidi süslü (AK, 1986) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E + Sf.$]

Kulağı delik (UİHKA, 2009) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E + Sf.$]

Mayası bozuk (UİHKA, 2009) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E + Sf.$]

Süğsünü eğri (AK, 1986) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E + Sf.$]

Südü bozuk (DS, 1993) (K1/10) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E + Sf.$]

Uğru açık (DS, 1993) (K1/11) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E + Sf.$]

Üstü gapalı (DS, 1993) (K1/11) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E + Sf.$]

Üstü kirli (DS, 1993) (K1/11) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E + Sf.$]

Yanı yönü bellisiz (DS, 1993) (K1/11) [$\dot{I} \leftarrow \dot{I}E + \dot{I} \leftarrow \dot{I}E + Sf.$]

2.5. Edat Öbeği Yapısındaki Deyimler

Alaybey oğlunun tazısı gibi (BAAD, 1996) [$Sf. + \dot{I} \leftarrow \dot{I}E \leftarrow TE + \dot{I} \leftarrow \dot{I}E + E$]

Cebrailin tayı gibi (BAAD, 1996) [$\dot{I} \leftarrow TE + \dot{I} \leftarrow \dot{I}E + E$]

Çam bölmesi gibi adam (BH, 1936) [$\dot{I} + \dot{I} + E + \dot{I}$]

Çetin ceviz gibi (AK, 1986) [Sf. + İ + E]

Dam yuvağı gibi (AK, 1986) [İ + İ ← İE + E]

Firez gibi (DS, 1993) (K1/5) [İ + E]

Kurbağa kırıntısı gibi (BAAD, 1996) [İ + İ ← İE + E]

Nohut dalı kadar (NYDSK, 2021) [İ + İ ← İE + E]

Sabun firiğı gibi (AK, 1986) [İ + İ ← İE + E]

Sittinin iti gibi (NYDSK, 2021) [İ ← TE + İ ← İE + E]

2.5.1. Edat İle Kurulu Deyimler

Ağa paşanın sıpa sevdiği gibi (BAAD, 1996) [Un. + İ ← TE + İ + SF + E]

Üzerinde çingilli (çaylak) dolaşan tavuk cülüğü gibi (KPRNT, 1995) [İ ← İE ← HE + İ + SF + İ + İ ← İE + E]

İtin kar yediğı gibi (NE, 1995) [İ ← TE + İ + SF + E]

2.6. İkileme (Aslı Sıfat Olan Sözcüklerle Kurulu) Yapısındaki Deyimler

Dalsız budaksız (NİİKA, 2004) [İ ← YE + İ ← YE]

Deli depek (DS, 1993) (K1/4) [Sf. + Sf.]

Döküm saçım (DS, 1993) (K1/4) [Sf. + Sf.]

İpsiz sapsız (D, 1936) [Sf. + Sf.]

CÜMLE YAPISINDAKİ DEYİMLER

Bu sınıflandırmada bazı deyimler atasözü gibi görünse de anlam açısından baktığımızda deyim olarak kullanıldığı düşünülmüştür. Bu nedenle deyim olarak alınmıştır.

3.1. Yargı Anlamı Taşıyanlar

Aç yatar, kuyruğu dik tutar (BAAD, 1996) [Zf. + F(M) + İ + Zf. + F(M)]

Ahı gitmiş vahı kalmış (AK, 1986) [Zf. + F(M) + Zf. + F(M)]

Aklında keser kaçığı var (AK, 1986) [İ + İ + İ + İ]

Ali Fakı'ya yazdırdık daha beter azdırdık (NE, 1995) [İ + İ + F(M) + Zf. + Sf. + F(M)]

Allah boy vermiş kapmış koyvermiş (AK, 1986) [İ + İ + YF(M) + SF + F(M)]

Allah oğlum kızım dedirtmesin (NİİKA, 2004) [İ + İ + İ + F(M)]

Allı evlendi güllü gelin oldu (NTVA, 1996) [İ + F(M) + İ + İ + YF(M)]

Anası ne ki, danası ne ola? (BAAD, 1996) [İ + Zm. + B + İ + Zm. + YF(M)]

Arka eteğinde namaz kılınmaz (NKTB-1, 2024) [Zf. + İ + İ + F(M)]

Arşını ile alır sındısı ile keser (BAAD, 1996) [İ + DVE + F(M) + İ + DVE + F(M)]

At sineği de arabayı beygirin değil kendinin taşıdığını sanırmış (OÜK, 2003)

[İ + İ + B + İ + İ + E + Zm. + SF + F(M)]

Başımın etini yedi (AK, 1986) [İ + İ + F(M)]

Bir kol çamla yenmez (BAAD, 1996) [Sf. + İ + İ + F(M)]

Bir ötürekli dana bir sürü poh eder (NTVA, 1996) [Sf. + Sf. + İ + Sf. + Sf. + İ YF(M)]

Bitli baklanın kör alıcısı bulunur (AK, 1986) [Sf. + İ + Sf. + İ + F(M)]

Boynumu kesseler bir damla kanım akmaz (BAAD, 1996) [İ + F(M) + Sf. + İ + İ + F(M)]

Çanak çömlek patladı (AK, 1986) [İ + İ + F(M)]

Çöpü kaldırıp çöp üstüne koymaz (NVBA, 2012) [İ + ZF + İ + Zf. + F(M)]

Dabanıyn altını öpüyüm (AK, 1986) [İ + Zf. + F(M)]

Doğmuş gopartmış (OAAD, 1995) [SF + F(M)]

Fıs dimedi (NAVM, 2015) [Zf. + F(M)]

Götü kuş pişirmez (BAAD, 1996) [İ + İ + F(M)]

Gursak gavurgasını ister (AK, 1986) [İ + İ + F(M)]

Hem nalına hem mihına vurmak (UİHKA, 2009) [B + İ + B + İ + F(M)]

Hıp diye oturdu (AK, 1986) [Zf. + E + F(M)]

İmirin iti gibi titreme (NE, 1995) [İ + İ + E + F(M)]

İt aşığı gibi şek durur (BAAD, 1996) [İ + İ + E + İ + F(M)]

İt ayağı yemiş gibi gezinme (NE, 1995) [İ + İ + SF + E + F(M)]

Kılığına bakmaz Hasandağı'na odun gider (NE, 1995) [İ + F(M) + İ + İ + YF(M)]

Kocadık gamaz olduk (ÇİKY, 2007) [F(M) + Zf. + YF(M)]

Ne söyler ne sırdır kanımı iliğini kurudur (AK, 1986) [B + F(M) + B + F(M) + İ + İ + F(M)]

Sevmediğin tüy burnunun önünde bitti (BDYİ, 2000) [SF + İ + İ + Zf. + F(M)]

Şaşı da donunu yamıyor (ÇİKY, 2007) [F(M) + B + İ + F(M)]

Tencere yuvarlandı kapağını buldu (UİHKA, 2009) [İ + F(M) + İ + F(M)]

Yağmasa da gürlemek (UİHKA, 2009) [F(M) + B + F(M)]

Yaş yetmiş iş bitmiş (ÇİKY, 2007) [İ + İ + İ + F(M)]

Yattığı ahır sekisi çağırdığı İstanbul Türküsü (NE, 1995) [SF + İ + İ + SF + İ + İ]

Yedi içti taş başına çıktı (AK, 1986) [F(M) + F(M) + İ + İ + F(M)]

Yıkayıcı hak etsin de ölü gabir gabir sürünsün (AK, 1986) [İ + YF(M) + İ + İ + İ + F(M)]

Yüreğimde atlar tepiyor (AK, 1986) [İ + İ + F(M)]

3.1.1. Kesik Cümle Yapısında Olanlar

Buyrun gayfe içmeye (NYDSK, 2021) [İ + İ + İF]

El ile gelen düğün bayram (UİHKA, 2009) [İ + E + SF + İ + İ]

Paralar peşin kırmızı meşin (UİHKA, 2009) [İ + İ + Sf. + İ]

Sarı çizmeli Mehmet Ağa (UİHKA, 2009) [Sf. + İ + M + Un.]

Sözümüz yabana (NVBA, 2012) [İ + İ]

Tencere tava, hepsi bir hava (NKTB-1, 2024) [İ + İ + Zm. + Sf. + İ]

Yavan yaşık demeden (NMV-2, 2003) [Zf. + Zf. + İ]

3.1.2. Devrik Cümle Yapısında Olanlar

Aba da gitti on beşte (BAAD, 1996) [İ + B + YF(M) + İ]

Sel önünden kütük kaptı sanki (ZG, 2000) [İ + Zf. + İ + İ + E]

3.1.2. Ortak Ögelerle Kurulan Deyimler (Ortak Yüklem)

Ali'ye edik Veli'ye düdük etmek (AK, 1986) [İ + İ + İ + İ + YF(M)]

Armuda saplı üzüme çöplü demek (UİHKA, 2009) [İ + Zf. + İ + Zf. + F(M)]

Ekmeğini taştan düdüğünü kuru ağaçtan çıkarmak (ND, 1997) [İ + İ + İ + Sf. + İ + F(M)]

Gün ola harman ola (ÇİKY, 2007) [İ + İ + İ + İ]

İnsanoğlu konduğu konakta bittiği tevekke durmuyor (NMV-2, 2003) [İ + SF + İ + SF + İ + F(M)]

Ne yardan geçer ne serden (UİHKA, 2009) [B + İ + F(M) + B + İ]

TEK KELİMEDEN OLUŞAN DEYİMLER

İncelenen çalışmalarda deyimlerin oluşması için en az iki sözcüğün bir araya gelmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Ancak Doğan Aksan (2015: 36), deyimlerin yalnızca bir kelime grubundan değil, tek kelimedenden de oluşabileceğini ifade etmektedir. *Akşamcı*, *kaşarlanmış*, *gözde*, *gedikli* gibi kelimeleri tek kelimelik deyimler adı altında belirtmiştir. Ancak Aksan, deyimlerle ilgili yapmış olduğu sınıflandırma çalışmasında (2018: 184-186), tek kelimedenden oluşan deyimler için herhangi bir başlık açmamıştır.

Bu bölümdeki deyimler, tek kelimedenden oluşmaktadır. Tek kelimedenden oluşan deyimler adı altında incelenerek, fiil durumunda ve isim durumunda olmalarına göre sınıflandırılmıştır.

4.1. Fiil Durumunda Deyimler

Abanmak (DS, 1993) (K1/1)

Acınmak (DS, 1993) (K1/1)

Arşınlamak (DS, 1993) (K1/1)

Bacaklanmak (DS, 1993) (K1/2)

Benliklenmek (DS, 1993) (K1/2)

Cavralamak (DS, 1993) (K1/3)

Cıvınmak (DS, 1993) (K1/3)

Cinlendirmek (DS, 1993) (K1/3)

Cozutmak (DS, 1993) (K1/3)

Çaptırmak (DS, 1993) (K1/3)

Çatırdamak (DS, 1993) (K1/3)

Gıdaklamak (DS, 1993) (K1/12)

Gıdaksamak (MDD)

Gönüllenmek (NAVM, 2015)

Hancıllamak (DS, 1993) (K1/7)

Ilımah (DS, 1993) (K1/7)

Işılamak (DS, 1993) (K1/7)

İnnelemek (DS, 1993) (K1/7)

Kapaklamak (DS, 1993) (K1/8)

Karaçalmak (DS, 1993) (K1/8)

Kokmak (MDD)

Kokutmak (DS, 1993) (K1/8)

Kondurmak (DS, 1993) (K1/8)

Körlenmek (DS, 1993) (K1/8)

Köseltmek (DS, 1993) (K1/8)

Kükremek (MDD)

Oğulleşmek (HADSK, 2018)

Ödüllenenmek (DS, 1993) (K1/12)

Öksüzdooyuran (UIHKA, 2009)

Salaklanmak (NYDSK, 2021)

Solutmak (DS, 1993) (K1/10)

Süzme (DS, 1993) (K1/10)

Şakırdamak (DS, 1993) (K1/10)

Şişlenmek (HADSK, 2018)

Taşlamak (DS, 1993) (K1/10)

Tıngırdamak (DS, 1993) (K1/10)

Üşüme (DS, 1993) (K1/11)

Üşütmek (DS, 1993) (K1/11)

4.2. İsim Durumunda Deyimler

Adamlıksız (DS, 1993) (K1/1)

Başsız (DS, 1993) (K1/2)

Dalaksız (NYDSK, 2012)

Gurtlu (DS, 1993) (K1/6)

Kursaklı (DS, 1993) (K1/8)

Zopalık (DS, 1993) (K1/11)

4.2.1. Birleşik Sözcükten Oluşan İsim Durumunda Deyimler

Baldırıçıplak (DS, 1993) (K1/2)

Bastıbacak (UİHKA, 2009)

Ebeyılanı (DS, 1993) (K1/5)

Götügızıl (DS, 1993) (K1/6)

Kanıkara (DS, 1993) (K1/8)

Pisboğaz (UİHKA, 2009)

Üstünkörü (UİHKA, 2009)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SÖZLÜK

NİĞDE AĞZINDAKİ DEYİMLER

-A-

Aba da gitti on beşte: Zararı önlemek için alınan tedbirin yeni zarara sebep olması durumunda söylenir (BAAD, 1996).

Abanmak: Birinin sırtından geçinmek (DS, 1993) (K1/1).

Abanın kör gaz gibi olmak (UİHKA, 2009): Yeme konusunda çok obur davranan kişiler için kullanılan bir ifade (KK-1).

Abdala malum olmak (UİHKA, 2009): Bir şeyin olacağını önceden sezen kişiler için söylenen bir söz (DS, 1963).

Abdesi daralmak: Bir toplulukta birinin gelmesiyle huzuru kaçıp gidenin arkasından bu ifade kullanılır (AK, 1986).

Abış Ahmet: Saf, kılıbık (erkek) (BAAD, 1996).

Abuk sabuk konuşmak (NKTB-1, 2024): Ne söylediği bilmeden, düşüncesiz, tutarsız konuşmak (DS, 1963).

Acınmak: Dert yanmak, sızlanmak (DS, 1993) (K1/1).

Acın yatıp gücün kalkmak: Kazancıyla zar zor kendisini idare eden kimseye bu ifade kullanılır (AK, 1986).

Açık kapı: Bir iş için ihtimal bırakılması halinde kullanılan bir deyimdir (AK, 1986).

Aç yatar, kuyruğunu dik tutar (BAAD, 1996): Kişinin maddi açıdan güç durumda olmasına rağmen gösterişini kaybetmemesi durumunda kullanılır (KK-1).

Adamı bir bardak suda boğmak (UİHKA, 2009): Sevmediği kişinin kötü duruma düşmesini sağlamak için elinden geleni yapmak (DS, 1963).

Adamı bir kılla boğmak (UİHKA, 2009): Sevmediği kişinin kötü duruma düşmesini sağlamak için elinden geleni yapmak. Bir kaşık suda boğmak deyiminin farklı bir kullanımıdır.

Adamlıksız: İnsaniyetsiz, kıymet bilmez (DS, 1993) (K1/1).

Adım sekitmek: Durduğu yerden sıçrayıp uzaklaşmaya çalışmak (DS, 1993) (K1/1).

Aferin poppofa gelmek: Sürekli birilerinin cesaretlendirmesiyle iş yapmak (NADSK, 2016).

O aferin poppofuna çabuk gelir.

Aferin poppofçusu olmak: İşlerin olması sırt sıvazlanan kişi olmak (NADSK, 2016).

Sen de iyice aferin poppofçusu oldun canım.

Ağa paşanın sıpa sevdiği gibi: Hırpalayarak çocuk seven kimse için söylenen söylenir (BAAD, 1996).

Ağır almak: Kulağı az işitmek (DS, 1993) (K1/1).

Ağırılık çökmek (UİHKA, 2009): 1.Gevşeklik ve uyku gelmek. 2.Ağır bir hava kaplamak. 3.Sessizlik oluşmak (DS, 1963).

Ağız aramak: Karşısındaki bir kişinin belirli bir konuda bildiklerini öğrenmek için sezdirmeden sondaj etmeye denir (AK, 1986).

Ağız dalaşına girmek: Sözlü tartışma yaşamak (TGVD, 1997).

Münakaşa ağız dalaşına geçip neredeyse vuruşmaya dönecekken...

Ağız kavafı: Geveze, çelçene (DS, 1993) (K1/1).

Ağız kokusu çekmek (UİHKA, 2009): Birinin her türlü isteğine, kaprisine boyun eğmek (DS, 1963).

Ağız mezelemek: Söyleneni tekrar etmek (HADSK, 2018).

Ağız mezeleyip duruyordu.

Ağız yapmak: Bir gerçeği gizleyerek, aslında başkasıymış gibi göstermeye çalışan, gizleyenlere karşı bu ifade kullanılır (AK, 1986).

Ağız yoklamak: Ağız aramak, düşünce yoklamak (DS, 1993) (K1/1).

Ağrısız başına çabıt dolamak: Durup dururken başkalarının işine karışan ve başına dert açanlara bu ifade kullanılır (AK, 1986).

Ağsadiğına ağsamak: İnatla dediğini yaptırmak, takmak (NMV-3, 2004).

Her dediğini yapıyorlar ya, o da alışmış. Ağsadiğına ağsıyor.

Ağza gomat: Yemek (DS, 1993) (K1/1).

Ağız açık ayran delisi olmak (UİHKA, 2009): 1.Yeni gördüğü her şeye şaşkınlıkla bakan. 2.Saf, bön (DS, 1963).

Ağız boşuna: Faydasız, boş yere, boşu boşuna (DS, 1993) (K1/1).

Ağız ile kuş tutmak (UİHKA, 2009): Kişinin her işi becerebilecek yetenekte olduğunu ifade eder (KK-1).

Ağıza düşmek: Haddine düşmek, yapabilmek (DS, 1993) (K1/1).

Ağıza geleni söylemek (UİHKA, 2009): Nezaket dışına çıkarak ağır ve kırıcı sözler söylemek. 2.Gelişigüzel, saçma sapan konuşmak (DS, 1963).

Ağızını ayırmak: Yolda yürürken aptal aptal sağa sola bakma halinde söylenen bir deyimdir (AK, 1986).

Ağızını bıçak açmamak (UİHKA, 2009): Üzüntüden söz söyleyemeyecek durumda olmak (DS, 1963).

Ağızının kanı ile gitmek: İş yoluna girer girmez bozulmak (BAAD, 1996).

Ağızını silmek/ yıkamak: Bir konu hakkında söz söylememeye, bir işe karışmamaya karar vermek (DS, 1993) (K1/1).

Ağızını dağıtmak: Daima kötü söz söylemeyi alışkanlık haline getiren, etrafını rahatsız ve küfür edenlere kızan, hiddetlenen kimselere tehdit şeklinde dövmek anlamında kullanılır (AK, 1986).

Ağzında yarım mercimek ıslanmamak (UİHKA, 2009): Sır tutamamak. “Ağzında bakla ıslanmamak” deyiminin farklı bir kullanımıdır (DS, 1963).

Ağzını aramak: Birisinden laf almaya çalışmak (NAVM, 2015).

Ağzını sanırtmak: Boş boş bakınmak (NAVM, 2015).

Ağzını yüzünü çitilemek: Etrafını durmadan rahatsız eden kişileri dövmekle tehdit etmek anlamında kullanılır (AK, 1986).

Ağzı sıkı olmak (UİHKA, 2009): Sır saklayan, ağzı pek, ketum (DS, 1963).

Ahı gitmiş vahı kalmış: Bir şeyin ya da herhangi bir kişinin eski güzelliğinin kalmaması (AK, 1986).

Akla karayı seçmek (NKTB-1, 2024): Bir işi başarıncaya değin çok sıkıntı çekmek, güçlükle karşılaşmak (DS, 1963).

Aklı başından gitmek (UİHKA, 2009): Çok sevinçten veya çok korkudan ne yapacağını şaşırmak (DS, 1963).

Aklı ermemek: Bir konu ya da durumu idrak edememek (NVBA, 2012).

Çünkü ben onara kötülük yapmadım ki yoldaş gibi o zaman ahlım ermiyordu.

Aklına düşeni konuşmak: Düşünmeden aklına ne gelirse söylemek (NİİKA, 2004).

Böle gusura bahma ahlımıza düşeni konuşuyoh.

Aklında keser kaçığı var: Hayatta yaptığı işlerin gerçekte ilgisi olmayan, dengesiz işler yapan kişilere denir (AK, 1986).

Aklını çelmek (UİHKA, 2009): 1.Niyetinden, kararından caydırmak. 2.Ayartmak, baştan çıkarmak (DS, 1963).

Aklını peynir ekmekle yemek (NKTB-1, 2024): Akılsızca ve düşüncesizce davranışta bulunmak (DS, 1963).

Aktan karasını bilememek: İyi kötüyü ayırt edememek, bilgisiz olmak (NVBA, 2012).

Bilmezdik akdan garasını soradan soradan giderim de...

Alaybey oğlunun tazısı gibi: Her yere koşturan (BAAD, 1996).

Alazlama geçirmek: Bir şeyin sonucunu korku, tedirginlik içinde beklemek (NADSK, 2016).

Çocuh anası gelene gadar alazlama geçirdi.

Alam taram olmak: Darmadağınık, karmakarışık olmak, perişan olmak (DS, 1993) (K1/1).

Algın çıkmak: Yorulmak, yorgun duruma gelmek (HADSK, 2018).

Çalışı çalışı algın çıktık.

Ali Fakıya yazdırdık, daha beter azdırdık (NE, 1995): İşten anladığı düşünülen kişinin, işi daha kötü hale getirmesi (KK-1).

Aliye edik Veliye düdük etmek: Gerçek iş görmekten aciz olan ve elindeki avucundaki kıymetli mallarını, parasını dağıtan, müsrifçe sarf edenlere denir (AK, 1986).

Allah boy vermiş, kapmış koyvermiş: Fizyonomisi düzgün, yakışıklı, gösterişli olduğu halde, yaptığı işlerin görünüşüyle mütenasip olmayıp, hafif hareketler yaptığı görüldüğünde denir (AK, 1986).

Allah oğlum kızım dedirtmesin: Allah kimseye muhtaç etmesin anlamında kullanılan bir deyim (NİİKA, 2004).

Allah başka düşürüp, şaşırmazın yarabbi düşgüncelik vermesin, olum gızım dedirtmesin.

Allı evlendi, güllü gelin oldu: Her şey halloldu, zorluklar giderildi (NTVA, 1996).

Altan su çıkmak: Tedirgin edecek bir hadise olmak (DS, 1993) (K1/1).

Alt teknesine irmek: Gizli tutulan bir işin aslını kurcalayıp öğrenmek (DS, 1993) (K1/1).

Anasından emdiği süt burnundan gelmek (NKTB-1, 2024): Bir işi yaparken çok sıkıntı çekmek (DS, 1963).

Anası ne ki, danası ne ola? (BAAD, 1996): Kişinin soyuna çektiği anlamında kullanılan bir ifade (KK-1).

Anasını ağlatmak (UİHKA, 2009): Bir kimseye çok eziyet etmek, çok sıkıntı çektirmek (DS, 1963).

Aradan araya gitmek: Çok bozulmak (insan için) (BAAD, 1996).

Aradan çılmak: Bir topluluğun içinden, ortaklaşa tutulan bir işten ayrılmak (DS, 1993) (K1/1).

Arap saçına dönmek: Durumun karışık bir hal alması (AK, 1986).

Araya gitmek: Boş yere heba olmak (NAVM, 2015).

Ar damarı çatlamak (UİHKA, 2009): Utanç duyulacak şeyleri sıkılmadan yapan, utanmaz (DS, 1963).

Arının yuvasına çöp sokmak (NKTB-1, 2024): Tehlikeli kişiyi kışkırtmak. İlgili kaynakta “Arının yuvasına kazık (veya çöp) dürtmek” olarak geçmektedir (DS, 1963).

Arka eteğinde namaz kılınmaz: Güvenilmez kişiler için kullanılan bir ifade (NKTB-1, 2024).

Arkasından kopmak: Peşinden gitmek (NİİKA, 2004).

...tıngırdayınıcı dev bilmiş, gopmuş arhasından.

Arkasını aramak: Vazgeçmeden o işin peşini bırakmamak, yakından ilgilenmek (NİİKA, 2004).

Belki bir iki gün galın arhanı arıyacah, heç bi kimse yoh.

Arka vermek: Sırtını dayamak (KKSİ-3)

Yamaçta bir taş a arka verdi.

Armuda saph üzüme çöplü demek (UİHKA, 2009): Her şeye kusur bulmak, hiçbir şeyi beğenmemek (DS, 1963).

Arpası fazla gelmek (NKTB-1, 2024): Kudurmak, coşmak, azmak. İlgili kaynakta “Arpası çok gelmek” olarak geçmektedir (DS, 1963).

Arşını ile alır, sındısı ile keser: Bildiği gibi yapan kimse (BAAD, 1996).

Arşınlamak: Hızlı ve geniş adımlarla yürümek (DS, 1993) (K1/1).

Aslına irmek: Kökünü öğrenmek (DS, 1993) (K1/1).

Aşağıdan söylemek: Tevazu ile konuşmak (DS, 1993) (K1/1).

Aşkî domalmak: Şevke gelmek (DS, 1993) (K1/1).

Aşşığı kurşunlamak: Turnayı gözünden vurmak (NAVM, 2015).

Aşık atmak: Bir kişiyle başa çıkamamak, üstün gelememek anlamında kullanılır (AK, 1986).

Atıp eğirmek: Har vurup harman savurmak, israf etmek (DS, 1993) (K1/1).

Atıp savırmak: Birinin kötülüklerini sayıp dökmek (DS, 1993) (K1/1).

Atmaca atmak: Aldatmak, bir işi yapmaktan kaçınmak (HADSK, 2018).

Yapası yok ya, atmaca attı durdu.

At olup da kuyruk savuracak olmamak: Vakti dolmuş, artık işe yaramaz anlamında kullanılır (NMV-2, 2003).

Ben de yaşlılarıma, “Yazılalım kursa, biz de öğrenelim” dedim. Dedim amma bana pek güldüler. “Bundan gilli at olup da kuyruk savuracak değiliz ya” dediler.

Attığı taş yerine varmamak (NG, 2002): Çabalarım sonuçsuz kaldı, hedefime ulaşamadım anlamında kullanılır (KS, 2022).

At sineği de arabayı beygirin değil kendinin taşıdığını sanırmış: Kendini yüksekte görmek (ÖÜK, 2003).

“At sineği de arabayı beygirin değil kendisinin taşıdığını sanırmış. İşini yap. Hela beklersen bile en iyi sen bekle. Sakın havalara girme!” dermiş.

Avrat Hasan: Evde kadınlara ait işleri iyi bir şekilde yapan, bu konuda kadınları aratmayacak kadar maharetle yapan kılıbık kimseler için söylenir (AK, 1986).

Ayağa bakmak: Kötü maksatla bakmak (DS, 1993) (K1/1).

Ayağa kalkmak: İşleri yoluna girmek (NİİKA, 2004).

Şinci i kötü düzeldim aya gahdih.

Ayağı bozuk olmak (UİHKA, 2009): Kişinin kötü ahlaklı olması anlamında kullanılan bir ifade (KK-1).

Ayağı garıncalı: Bozuk ahlaklı (DS, 1993) (K1/1).

Ayağı gitmemek (UİHKA, 2009): Gitmek istememek. 2.Oynarken çalınan oyun havasının ritmine uygun hareket etmemek (DS, 1963).

Ayağına bok bulaşmak: Cezalanmayı gerektiren bir suçla lekelenmek (DS, 1993) (K1/1).

Ayağın bağı çözölmek: Çok çalışıp yorulan kişiye yeni bir işin yapılmasının söylenmesi halinde, çok yorulduğunu ve bıktığını belirtmek bakımından bu ifadeyi kullanır (AK, 1986).

Ayağının altını kazmak: Tuzak kurmak, düşman olmak (NVBA, 2012).

İşde hinci gonşu niim yoh herkez ayan altını gazallar.

Ayak bağı: Baş belası anlamında kullanılan bir ifade (D, 1936).

Nice bir baş bağı, yaradanın, nice bir ayak bağı bu?

Ayak dolaşığı: Serbest harekete engel olan (DS, 1993) (K1/1).

Ayakta tutmak: Manevi olarak güç vermek (NMV-3, 2004).

Bak hele guzum, gocayan insanları da hatıraları ayakta tutuyor, hayata bağlıyor.

Ayak yapmak (UİHKA, 2009): Birini aldatmak, kandırmak için dalavere çevirmek (DS, 1963).

Ay üstü çöğdürmek: İşlerin çokluğundan ve telaştan tuvalete gidememek (NMV-2, 2003).

Amma biz o gün işlerin çokluğundan ay üstü çöğdürdük.

-B-

Babal atmak: Günahını vermek, bir iş için günahını başkasına yüklemek (NADSK, 2016).

Babal attım bah açsan bana söyle.

Babalını çekmek: Birinin günahını çekmek (NADSK, 2016).

Babalını çekiğim bah gurtarmaz, gurtarsa ben malımın satıldığını isdemez miyim?

Babal virmek: Olacak bir işte günahı başkasına yüklemek (NADSK, 2016).

Babal virdim ister yapsın ister yapmasın.

Bacaklanmak: Uzamak, boylanmak (hayvanlar için) (DS, 1993) (K1/2).

Bağrı geçmek: Uyumlamak, içi geçmek (DS, 1993) (K1/2).

Bağrı yanmak: Çok susamak (D, 1936).

Bir suçağz verimin bana, efendi, bak anlatırken bile bağrım yandı, dudaklarım kurudu.

Bakar kör olmak: Dikkatsiz kimseler için kullanılan ifade. Ancak bu kısımda kişi, okumadığı için kendisini bakar kör olarak nitelendiriyor (NVBA, 2012).

Bahar kör olduk biz bahar körük ohumuşluk yok.

Baldırıçiplak: Yoksul, hali vakti iyi olmayan (DS, 1993) (K1/2).

Bal pıçağı gibi sarılmak: Akrobaya, hısıma ve tanıdığı diğer kişilere içtenlikle sarılmak, sahiplenmek (NADSK, 2016).

Gördün mü dezemin gızını bal pıçağı gibi sarıldı goca semenin içinde.

Baltayı taşa vurmak (UİHKA, 2009): 1.Farkında olmayarak birine dokunacak sözler söylemek, pot kırmak. 2.İçinden çıkılamaz zor bir duruma düşmek (DS, 1963).

Bastıbacak (UİHKA, 2009): Yaramaz, haylaz çocuklar için kullanılan ifade (DS, 1963).

Başa çıkamamak (UİHKA, 2009): Herhangi bir şeye gücü yetmemek anlamında kullanılan bir ifade. İlgili kaynakta “Başa çıkmak” şeklinde ifade edilir (DS, 1963).

Baş bağı: Baş belası anlamında kullanılan bir ifade (D, 1936).

Nice bir baş bağı, yaradanın, nice bir ayak bağı bu?

Baş göz etmek (UİHKA, 2009): Evlendirmek (DS, 1963).

Başı çatma daşına değmek: Aklı başına gelmek (NADSK, 2016).

Yarın onun da başı çatma daşına değer de iş işden geçer.

Başımın etini yedi: Bıktırıcı usandırıcı ve çok konuşmaktan dolayı denir (AK, 1986).

Başına kır düşmek: Saçı beyazlamak anlamında kullanılır (D, 1936).

...kır düşmüş başını bir salladı ve derince bir göğüs geçirdikten sonra...

Başının püsküllü belası olmak (UİHKA, 2009): Büyük sıkıntı, zarar veren kimse veya şey (DS, 1963).

Başı yumşak: Munis, geçimli, uysal (DS, 1993) (K1/2).

Başsız: Serseri (DS, 1993) (K1/2).

Bazar avradı: Üzerine düşün düşmesin rastgele konuşan kız (BAAD, 1996).

Bazarlığı bişirmek: Alışverişte anlaşma yapmak (DS, 1993) (K1/2).

Bel basmak: İşaret koymak, işaretlemek (DS, 1993) (K1/2).

Beli kırılmak: Beli çok ağrımak (NVBA, 2012).

Bu guşa benim gardaşım getirdi. İstanbul'dan giyerim. Bunu giymedim miydi belim gırılır.

Bel salmak: Gevşemek (DS, 1993) (K1/2).

Benliklenmek: Kendini beğenmek, gururlanmak (DS, 1993) (K1/2).

Berat beldesi olmak: Hiç unutulmayacak dert olmak (BAAD, 1996).

Best çekişmek: İddiaya tutuşmak, bahse girişmek (DS, 1993) (K1/2).

Beti benzi atmak (UİHKA, 2009): Kişinin herhangi bir sebeple (korku, endişe, üzüntü) renginin solması.

Beynin gapağı atmak: Hiddetini yenememek, öfkesini açığa vurmak, şiddetle öfkelenmek (DS, 1993) (K1/2).

Bıçağı her tarafı kesmek: Herkesin dediğine uygun davranmak, herkese yaranmak (MDD).

Bıyıklı Fadime: Kadın yaratılışlı erkek (DS, 1993) (K1/2).

Bir baltaya sap olmak: Zamanını boş yere geçiren, bir meslek veya iş sahibi olmayan kişiler için kullanılır (AK, 1986).

Bir çöp bile yiyememek: Akşama kadar çalışan, didinen ve gezenlere bir lokma bir şey yiyememeleri halinde söylenir (AK, 1986).

Bir kol çamla yenmez: Çok çirkin ve kötü (BAAD, 1996).

Bir ötürekli dana bir sürü poh eder: Bir toplumdaki arsız ve terbiyesiz kişinin o topluluğu güç duruma sokması (NTVA, 1996).

Biti şişmek: Nazlanmak, şımarmak (DS, 1993) (K1/2).

Bitli baklanın kör alıcısı bulunur: Kötü ya da işe yaramaz şeylerin, o işten anlamayan isteklileri olur anlamında kullanılan bir deyim (AK, 1986).

Boğaz düşmek: Bademcikler şişip boğaz ağrımak (DS, 1993) (K1/2).

Boğazını geçindirmek: Karnını doyurmak, geçinebilmek (NİİKA, 2004).

Onca pahlı, kompür ekerik anca boğazımızı geçindiririk.

Boğaz tokluğuna çalışmak (UİHKA, 2009): Sadece karnı doycak kadar çalışmak. İlgili kaynakta "Boğaz tokluğuna" şeklinde ifade edilir. (DS, 1963).

Bokum diye tezeğe karışmak (NE, 1995): Kişinin kendisini hak etmediği bir konumda görmesi (KK-1).

Bokunu yimek: Birinin tarafını tutmak, birini korumak (DS, 1993) (K1/2).

Boş bulunmak: Ya dalgın olduğunu ifade etmek için veya bir an kendini toplayamadığını belirtmek için kullanılır (AK, 1986).

Boş gezenin boş kalfası: Hayatta hiçbir düşüncesi olmayan, ebeveynlerinden kalan mirasla geçinen, bomboş insanlara hiddetlenirken bu tabir kullanılır (AK, 1986).

Boynumu kessler bir damla kanım akmaz: Bir kimsenin bir işte suçu, günahı olmadığını anlatır (BAAD, 1996).

Boyu devrilmek (NE, 1995): Kişinin sevmediği kimselere karşı kullandığı bir beddua (KK-1).

Boyu kavak, aklı savak (NKTB-1, 2024): Akılsız olduğu düşünülen kimseler için kullanılan bir ifade (KK-1).

Boyun gırmak: Boyun bükme, emir dinlemek (DS, 1993) (K1/2).

Buldukça bunamak: İyilik yaramaz, kanaatsiz olmak (NAVM, 2015).

Burnu büyük (UİHKA, 2009): Kibirli olan kişiler için kullanılan bir ifade (DS, 1963).

Burnunun direği sızlamak (UİHKA, 2009): Sevdiğin biri için çok üzölmek, acı duymak (DS, 1963).

Burnunda tñtmek (UİHKA, 2009): Çok özlemek (DS, 1963).

Burnundan getirmek (UİHKA, 2009): Yaptığına için pişman etmek (DS, 1963).

Burnunun dikine gitmek (UİHKA, 2009): Öğüt dinlemeyerek kendi bildiğı gibi davranmak (DS, 1963).

Burnunun ucuna koymak (UİHKA, 2009): Aldırış etmek, göz önünde tutmak, değer vermek (DS, 1963).

Burnunun yelini indirmek: Havasını söndürmek anlamında kullanılan bir ifade (DK, 1936)

Ve saldırışlarımız düşmanların burnunun yelini indirir.

Burun gırın etmek: 1.Güçlük çıkarıp işten kaçmak. 2. Beğenmediğini belli etmek (DS, 1993) (K1/2).

Burun gıvırmak: Önem vermediğini burnunu kıvrarak açıkça belirtmek (DS, 1993) (K1/2).

Buyrun gayfe içmeye: Söze, nişana ve düğüne davet etmek (NYDSK, 2021).

Oğlan sözlüyok ya buyurun gayfe içecek.

Bülbül gibi sadalanmak: (Cilveli kişi için) kendi kendine mırıldanmak (TP, 1936)

Bir güzel nazenin beni görür edalanır,

Cilvekârıdır, nutkeder bülbül gibi sadalanır.

Bütün göğdesi ürpermek: Heyecanlanmak, tüyleri diken diken olmak (BPÖ, 1938).

- Niçin beni görünce bütün göğden ürperdi?

Ben ise hala şaşkın halimle susuyordum.

-C-

Can damarına basmak (UİHKA, 2009): 1. Bir işin en önemli yönü üzerinde durmak. 2. Bir şeyin en duyarlı noktasını açığa çıkarmak. 3. Birini en zayıf yerinden vurmak (DS, 1963).

Canından bezmek (UİHKA, 2009): Ölümü göze alacak kadar sıkıntı içinde olmak (DS, 1963).

Canı perk olmak: Sağlam, dayanıklı (NYDSK, 2021).

Oğlan yire düşdü de hiç ses itmedi, canı perk olmuş.

Canlı cenaze: Çok hasta olmak, ölü gibi hasta yatmak (BH, 1936).

Canlı cenaze halindeki hastayı arabaya koyup ta yollanacağımız sırada adamcağız oğluna baktı baktı da hıçkıra hıçkıra ağlamaya koyuldu.

Cavralamak: 1. Sevinçten kuş gibi ötmek, şen konuşmak. 2. Korku, heyecan sebebiyle çırpınmak (DS, 1993) (K1/3).

Cebine kıymak: Para harcamak (NO, 1997).

Devlet size harcırah vermiyor mu? Biraz da cebinize kıyın efendim.

Cebrailin tayı gibi: Çırılçıplak (BAAD, 1996).

Cıcığını çıkarmak: Berbat etmek, ezmek (DS, 1993) (K1/3).

Cıldır cıldır bakmak: Cin gibi, çok canlı bakmak (NMV-2, 2003).

Zıkır gibi bir herif, şarapananın arkasında cıldır cıldır bakıyor.

Cılkı çıkmak: Bir işi tahmin ettiği gibi sonuçlanmadığı zaman, umduğunu bulamadığı anlarda kullanılır (AK, 1986).

Cımbızına gelmek: Yüzüstü çakılmak (NADSK, 2016).

Çocuh gaşla göz arası cımbızına gelivirdi.

Cıngıbet koparmak: Yerli yersiz kavga çıkarmak (DS, 1993) (K1/3).

Cırcıbt olmak: Sırılsıklam ıslanmak (DS, 1993) (K1/3).

Cırkıdı çıkmak: Ezilmek (DS, 1993) (K1/3).

Cıvınmak: 1. Dövüne dövüne ağlamak. 2. Deli gibi sevinmek (DS, 1993) (K1/3).

Cızıya gelmek: Doğru yolu bulmak (DS, 1993) (K1/3).

Ciciği gevşemek: Herhangi bir iş için istediği yerine getirilirse veya istediği bir şey verildiği zaman karşısındakinin memnun olduğunun ifadesi için denir (AK, 1986).

Cığere el atmak: Acımak (BAAD, 1996).

Ciğeri beş para etmemek (UİHKA, 2009): Değersiz ve aşağılık kişiler için kullanılan bir ifade (DS, 1963).

Ciğerine batmak (UİHKA, 2009): Çok ağır gelmek (DS, 1963).

Ciğerini okumak (UİHKA, 2009): Kişinin aklından geçenleri, gizli düşünceleri bilmek (DS, 1963).

Ciğeri yanmak: Çok sıcaklamak (NVBA, 2012).

Ciğerimiz yanıyor sıcahdan.

Cin çarpmışa dönmek (UİHKA, 2009): Neye uğradığını bilemeyecek kadar kötü bir duruma düşmek (DS, 1963).

Cin eniğini azdırmak: Dağınık, karışık (ev için) (NYDSK, 2021).

Çocuklar cin eniğini azdırmış gızım evin haline bak.

Cin fikirli olmak (UİHKA, 2009): Çok kurnaz olmak, zekasını insanları aldatmaya yönelik olarak kullanmak (DS, 1963).

Cin gibi olmak (UİHKA, 2009): Anlayışlı ve zeki kimseler için kullanılan bir ifade (DS, 1963).

Cinin gızdırmak: Çok kızdırmak (DS, 1993) (K1/3).

Cinlendirmek: Kızdırmak, öfkelenlendirmek (DS, 1993) (K1/3).

Cozutmak: Yoldan çıkmak, aklını kaçırmak (DS, 1993) (K1/3).

-Ç-

Çağlayken çaldırmak: Küçükken kızlığı bozulmak (BAAD, 1996).

Çala çala bir havaya benzemek (NKTB-1, 2024): Başta düzensiz olan herhangi bir işin zamanla yoluna girmesi, düzelmesi. İlgili kaynakta “Çala çala bir havaya dönmek” olarak geçmektedir (ÇYDS,2022).

Çalense itmek: Ensesinden yakalamak (DS, 1993) (K1/3).

Çalımından yanına varılmamak (UİHKA, 2009): Çok kibirli ve egoist tavırlar sergilemek (KK-2).

Çalım satmak (UİHKA, 2009): Kurulup büyüklük taslamak (DS, 1963).

Çalıyı baştan sürümek: Anlamadan, dinlemeden bir işe başlamak (NADSK, 2016).

Dur bahıyım hemen çalıyı baştan sürüme.

Çalıyı çekmek: Bir işi vakitlice halletmek (NYDSK, 2021).

Oğlum, bir an evvel çalımızı çekelim.

Çalıyı depeden sürümek: Tersine iş yapmak (BAAD, 1996).

Çalyaka itmek: Yakasından yakalamak (DS, 1993) (K1/3).

Çam bölmesi gibi adam: Çok iri ve kalıplı anlamında kullanılan bir ifade (BH, 1936)

Çam bölmesi gibi bir adam... Kırk yılda bir yetişen bir yiğit!

Çam yarması gibi olmak (UİHKA, 2009): İri yarı, koca gövdeli olmak (DS, 1963).

Çanak çömlek patladı: Saklambaç oyununda saklanan kişi bulunurken Ahmet yerine Mehmet diye yanlış olarak ifade ederse, oyunun bozulduğunu belirtmek için denir (AK, 1986).

Çanak tutmak (UİHKA, 2009): Davranışları ve sözleriyle kötü bir sonuca yol açmak (DS, 1963).

Çapanoğlunun abdest suyu: Kahvehanede getirilen kahve ve çaylar demsiz ve çok açık olduğunda beğenilmediğinin ifadesi için kullanılır (AK, 1986).

Çaptırmak: Serserice gezmek (DS, 1993) (K1/3).

Çarığı çekmek: Yolculuğa hazırlanmak (BAAD, 1996).

Çatırdamak: Sert ve dik sözler söylemek (DS, 1993) (K1/3).

Çeçiği gevşemek: Kuvvet ve dayanma gücü gevşemek, gönlü olmak (DS, 1993) (K1/3).

Çekidüzen vermek (UİHKA, 2009): 1. Düzgün duruma getirmek, düzeltmek. 2. Belirlenen ölçülere uydurmak (DS, 1963).

Çekirdekten yetişmek (UİHKA, 2009): Bir işi küçük yaşta başlayarak öğrenmek (DS, 1963).

Çenenin yayı çekilmek: Karşısındakinin her şeye dırdır karışıp konuşmasından bıktığını ifade etmek için kullanılır (AK, 1986).

Çenesi boklu bezinen çekilmek: Çok yoksul durumda, pislik içinde ölmek (BAAD, 1996).

Çer çalmak: Ani hastalığa yakalanmak (DS, 1993) (K1/3).

Çetin ceviz gibi: Kolay kolay kırılmayan cevizi kastederek, söz altında kalmayan, bilgi ve hareketleriyle kolayca yenilmeyen kimselere denir (AK, 1986).

Çık can: Tez canlı (BAAD, 1996).

Çıkıp çıkışmak: Ortaklıktan ayrılmak (DS, 1993) (K1/3).

Çıkmışını atmak: Kızın ya da erkeğin nişanlısından ayrılması, nişandan vazgeçmesi (NYDSK, 2021).

Ya oğlan atar ya da kız atar çıkmışını.

Çırak çıkarmak: 1.Oyunda yenilen kişi. 2.Aynı zamanda bir işten az bir kar eden kimselere denir (AK, 1986).

Çırpıp çırpıp atmak: Kestirip atmak (DS, 1993) (K1/3).

Çiğnediği toprağı çiğnemek: Onun gezdiği yerleri gezmek (YKÖG, 1995).

Niğde ülkesinde geziniyordum; babamın, annemin çiğnediği toprakları çiğniyordum.

Çil çıkarmak: Oyunbozanlık etmek (DS, 1993) (K1/3).

Çilikli çavuş: Erkek gibi davranan, erkeklerin yapmaya cesaret edebileceği işleri yapan kadın (NADSK, 2016).

Çilikli çavuş becerir öyle işleri.

Çil yavrusu gibi dağılmak (UİHKA, 2009): Toplu olarak bulunan insanların her biri bir yana dağılmak (DS, 1963).

Çit atmak: Nişandan vazgeçmek (NADSK, 2016).

Yazık olmuş oğlana çitini atmışlar.

Çit örtmek: Nişan yapmak (NADSK, 2016).

Alabaşların gızına çit örttük biz de.

Çöpü kaldırıp çöp üstüne koymaz: Hiçbir iş yapmamak (NVBA, 2012).

Amca da hiç çöpü kaldırıp çöp üstüne goymaz oturur öyle.

Çürük tahtaya basmamak (UİHKA, 2009): Uyanık olmak, temkinli hareket etmek.

Çürümpüs itmek: İşe yaramaz hale getirmek (DS, 1993) (K1/3).

Dabakhaneye it boku yetiştirmek (NE, 1995): Kişinin çok acelesi olduğunu ifade eden bir deyim (KK-1).

Dabanıyın altını pym: Birisine bir iş yapılması için ricada bulunmak maksadıyla yalvaran kişi bu ifadeyi kullanır (AK, 1986).

Daban yıkmak: Bir kişiyi sırt üstü yıkmak ve tabanlarına değnekle vurmak (DS, 1993) (K1/4).

Dadı gelmek: 1. Hoşa gider bir tat kazanmak, tatlanmak. 2. Beğenilir, zevk verir hale gelmek (DS, 1993) (K1/4).

Dadı gamak: Hoş gelmemek, zevki kalmamak (DS, 1993) (K1/4).

Dah dah delisi itmek: Syleye söyleye herhangi bir şeyi ortaya düşürmek, çok dillendirmek (NADSK, 2016).

Yeter artıh anam söyleye söyleye dah dah delisi itdiniz iyice.

Dah dimek: Talihi iyi olmak (DS, 1993) (K1/4).

Dahli geçmek: Biri üzerinde herhangi bir işi yaptıracak kadar hatırı bulunmak, nazı geçmek (NADSK, 2016).

Gızım senin ona dahlin geçer bir sor neyi var ımış.

Dalağı dışarı olmak: İçi dışı bir olmak, içinde kötülük barındırmamak. (Erdoğan, 2016)

Dalaksız: İyi insan, kin gütmeyen kimse (NYDSK, 2021).

Dalaksız gadınım işde ben yine yapıveriyom.

Daldan koparma gibi olmak: Tazecik olmak (NVBA, 2012).

Azını amazsan bozulmaz, aynı daldan goparma gibi olur.

Dalsız budaksız: Çoluk çocuğu olmayan kimseler için kullanılan bir deyim (NİİKA, 2004).

Dalsız budaksız ben nası oturuyum anne dedi. Bi de arhadaşının biri demiş ki gısır olunun çocu da olmuyor.

Damarı bozuk: Soysuz, cibiliyetsiz kimse (DS, 1993) (K1/4).

Damarı galkmak: Aksiliği tutmak (DS, 1993) (K1/4).

Dam danası: İriyari (BAAD, 1996).

Dam dokuz dimek: Abuk subuk konuşmak, ne dediğini bilmemek (DS, 1993) (K1/4).

Dam yuvağı gibi: Damları yuvayan dam merdanelerine benzetilerek, çok şişman ve kısa kimselere denir (AK, 1986).

Dandininde oynatmak: Her istediğini yaptırmak (NAVVM, 2015).

Dangadan atmak: Düşünmeden münasebetsiz söz söylemek (DS, 1993) (K1/4).

Dayak delisi etmek (UİHKA, 2009): Çok fazla dayak atmak.

Deli depek: Akılsız, sersem (DS, 1993) (K1/4).

Dengine almak: Değer ve yaşça kendisiyle bir tutmak (DS, 1993) (K1/4).

Dengine düşürmek: Sırasına getirmek (DS, 1993) (K1/4).

Densize çatmak (UİHKA, 2009): Saygısız birine denk gelmek.

Depesine dikmek: Bir yudumda içmek (NVBA, 2012).

Bi çömlek suyu gaynatam depesine dikdi.

Depesini delmek: Konuşa konuşa bir insanı bıktırmaya, kendi sözünde ısrar etmeye denir (AK, 1986).

Derdinden tere yatmak: Üzüntüden hasta olmak (NAVVM, 2015).

Devede kulak kalmak (UİHKA, 2009): 1.Çok az önemi olmak, söz etmeye değer bulamamak. 2.Yetersiz, çok küçük veya az olmak (DS, 1963).

Deve dişi horoz başı: Ayçiçeği satan satıcılar çekirdeğin iri, büyük, güzel olduğunu ifade etmek için kullanırlar (AK, 1986).

Deve tellalı: İşsiz, güçsüz (BAAD, 1996).

Deveyi havuduyla götürmek (UİHKA, 2009): Eline geçen ve hakkı olmayan şeyleri kendi menfaati için kullanmak. “Deveyi havuduyla yutmak” olarak da kullanılır (DS, 1963).

Dıngırına takmamak: Önem vermemek (DS, 1993) (K1/4).

Dınnak sürtmek: Kavgayı kızıştırmak (DS, 1993) (K1/4).

Dırnak kadar bebe: Boyundan büyük işler yapmak isteyen çocukları azarlarken kullanılır (AK, 1986).

Dilenip dolanmak: Şuna buna minnet ederek geçinmek (DS, 1993) (K1/4).

Dili boğazına akmak: Korkudan konuşamayacak duruma gelmek (DS, 1993) (K1/4).

Dili burnuna değmek: Ergenlik çağına gelmek (DS, 1993) (K1/4).

Dili çekmek: Söylemekten vazgeçmek (BAAD, 1996).

Dili güllü (UİHKA, 2009): Kişiye iyi konuşup arkasından atıp tutan kişiler için kullanılan bir ifade (KK-2).

Dili lağır luğur etmek: Dili hareket etmek (BH, 1936).

...dili lağır luğur ediyorsa da söylediği anlaşılmıyor.

Dilinden gelmek: Söz söylemede becerikli olmak (DS, 1993) (K1/4).

Diline dil yitmemek: Her söze gelişigüzel de olsa karşılık vererek konuşanları kızdırmak (DS, 1993) (K1/4).

Dili uzun olmak (UİHKA, 2009): İncitici sözler söyleyen, küstah, saygısız kişiler için kullanılan bir ifade (DS, 1963).

Dimediğini gomamak: Aklına gelen her şeyi söylemek, küfür etmek (DS, 1993) (K1/4).

Dirlik vermemek: Rahat bırakmamak, huzur vermemek (NVBA, 2012).

Ben aldım didim saane didim. He döüştü eben gun dillig virmedi.

Diş atmak: 1. Isırmak. 2. Yemek. 3. İştahla yemek (DS, 1993) (K1/4).

Dişe daş dokanmak: Birini ezmek için çalışırken ya da biri hakkında atıp tutarken çekinmeyi gerektiren bir engelle karşılaşmak (DS, 1993) (K1/4).

Dişi kitlenmek: Vuku bulan bir olay karşısındaki aşırı şaşkınlık veya bir yerde yalnız kalmaktan bunalan kişilere bu ifade kullanılır (AK, 1986).

Doğmuş gopartmış: Fazlaca dayak atmak (OAAD, 1995).

... üç geçi üç yüz liriye verilmes. Doğmuş gopartmış.

Dokuz çocukla mağarada kalmak (UİHKA, 2009): Ortada kalmak.

Dokuz delanlısı olmak: Sorumsuz, gece eve geç gelen ve sabah geç kalkan kişi (NYDSK, 2021).

Gece yatmaz sabah galkmaz dokuz delanlısı oldun iyice.

Donu düşük: Kılık ve kıyafeti düzgün olmayan, pantolonu düşük olan pejmürde kimseler için kullanılır (AK, 1986).

Döküm saçım: Darmadağınık, düzensiz (DS, 1993) (K1/4).

Döleğe çıkmak: Borçtan kurtulmak, borcunu ödemek (NADSK, 2016).

Bi döleğe çıkamadıh borç harç.

Dudu kuşuna döndürmek: Bir işi fevkalade düzene koymak (BAAD, 1996).

Düzen dutmak: 1. Geçinmek, uyuşmak. 2. Düzene girmek (DS, 1993) (K1/4).

-E-

Ebeylanı: Saman altından su yürüten kişi (DS, 1993) (K1/5).

Eğri oturup doğru konuşmak (UİHKA, 2009): Ne olursa olsun doğrunun söylenmesi gerektiğini ifade eder (DS, 1963).

Efdiği daralmak: İçi sıkılmak (NAVM, 2015).

Eftiği artmak: Telaşı, çabası artmak (DS, 1993) (K1/5).

Eğirip sarmak: Boş durmamak, az çok kazanç sağlayan bir işle uğraşmak (DS, 1993) (K1/5).

Ekmeğinin tuzu olmamak (UİHKA, 2009): Kişinin muhatabına iyilik yapsa dahi karşılığında kötülük görmesi anlamında kullanılan bir ifade (KK-1).

Ekmeğini taştan, düdüğünü kuru ağaçtan çıkarmak: Bir şekilde başının çaresine bakmak. (ND, 1997).

Elbiz tutmak: Örümcek ağlarıyla kaplanmak (NADSK, 2016).

Anamın evi kaç senedir açılmazdı, elbiz dutmuş her yir.

Elde galmak: Malın satılmaması (DS, 1993) (K1/5).

Elden ağza düşmek: Çalışamayacak hale gelmek, sıkıntı çekmek (DS, 1993) (K1/5).

Elden almak: Kurtarmak (DS, 1993) (K1/5).

Elden avıca galmak: Varlıklı iken darlığa düşüp yardımla geçinmek (DS, 1993) (K1/5).

Elden avıçtan çıkmak: Avareleşmek, zapt edilemez hale gelmek (DS, 1993) (K1/5).

Elden dutmak: Para yardımı yaparak kalkındırmak (DS, 1993) (K1/5).

El elde baş başta çıkmak (UİHKA, 2009): Elde bulunan her şeyin tükendiğini anlatan söz (DS, 1963).

El eline bakmamak: Başkasına muhtaç olmamak (NVBA, 2012).

Bana da didim bi damlam vermediler didim. Onun çün el eline bahmayım didim.

Eli ağzına varmak: Halini düzeltmek (DS, 1993) (K1/5).

Eli ağzına varmamak: İş tutamamak, fakir (DS, 1993) (K1/5).

Eli ardına varmak: Geride kalanla ilgilenmek (DS, 1993) (K1/5).

Eli eğintili: Elinden iş gelen, yetenekli (DS, 1993) (K1/5).

Eli eğrilik yapmak (UİHKA, 2009): Hırsızlık yapmak (KK-2).

El ile gelen düğün bayram (UİHKA, 2009): “Herkes birden gelen sıkıntı ve felakete katlanmak, yalnızca bir kişiye gelene katlanmaktan daha kolaydır” anlamında bir ifadedir (DS, 1963).

Eli karıncalı: Kaş ile göz arasında bir yerden bir şey çalmayı huy edinen kimse (DS, 1993) (K1/5).

Elinden kabuklu ceviz yenmemek (UİHKA, 2009): Pis, pasaklı insanlar için kullanılan tabir.

Eline varmak: Elini öpmek için birinin ayağına gitmek (BAAD, 1996).

Eli varmamak: Bir işi yapmada rızası, gönlü olmamak, o işi yapamamak (GÇ, 1995).

Varmamış eli, bizlerin okumamız,

Adam olmamız için.

Eli yüzü Şafii köpeğine dönmek (NE, 1995): Eli yüzü çok kirli olmak. İlgili kaynakta “Şafii köpeğine dönmek.” şeklinde geçer (DS, 1963).

El-kol olmak: Gayrete düşmek (DS, 1993) (K1/5).

Ellerini yılan deliğine sokmak: Bir iş için çok uğraşmak (NVBA, 2012).

Gızı isdemedi. He çoh ellerini yılan deline sohdu amma olmadı isdemem de isdemem dedi.

Eni boyu olmamak: Konuşmaları istikrarsız, fikirleri düzensiz, hareketleri anlamsız kişilere karşı kullanılır (AK, 1986).

Erkek gadife: Erkek yapılı kadın (DS, 1993) (K1/5).

Eşekten düşmüşe dönmek (UİHKA, 2009): 1.Çok şaşırarak, donup kalmak. 2.Kötü bir duruma düşmek (DS, 1963).

Eteğini çekmek: Günah sayılan işlerden vazgeçmek (DS, 1993) (K1/5).

Eteği uzun: Zengin (DS, 1993) (K1/5).

Eteş almaya gelmek: Gittiği yerden çabucak dönmek (DS, 1993) (K1/5).

Et eti yemek: Umumi kalabalık yerlerde, hamamda kalabalık olduğunun ifadesi olarak kullanılır (AK, 1986).

Etinden kesmek: Pek az vermek, cimrilik etmek (DS, 1993) (K1/5).

Etine aş ermek: Birine öldüresiye kin beslemek (NADSK, 2016).

Tam adamını buldun, etime aş eriyor, elinden gelse bir gaşşık suda boğacah.

-F-

Faka basmak (UİHKA, 2009): Aldatılmak, tuzağa düşmek (DS, 1963).

Fare gibi kaçacak delik aramak: Gizlenmek istemek, çok korkmak (AK, 1986).

Fas galdırmak: Araya fitne sokup kavgaya neden olmak (DS, 1993) (K1/5).

Fasulye gibi kendini nimetten saymak (UİHKA, 2009): Kendini bir şey sanmak.

Feleğin çemberinden geçmek (UİHKA, 2009): Hayatta acı tatlı günler görmüş geçirmiş, olgunlaşmış, deneyim kazanmış olmak (DS, 1963).

Feleğin tokadını yemek (UİHKA, 2009): Kişinin beklemediği bir zamanda kötü ve yıkıcı bir durumla karşılaşması anlamında kullanılan bir ifade (KK-1).

Fıs dimedi: Hava çok sıcak, hiç rüzgâr esmedi (NAVM, 2015).

Firez gibi: Çok zayıf (DS, 1993) (K1/5).

Foyası meydana çıkmak (UİHKA, 2009): Bir olay dolayısıyla bir kimsenin kötü niteliğinin ortaya çıkması (DS, 1963).

-G-

Gannağrısı olmak: Kin, hınç duymak (DS, 1993) (K1/6).

Gıdaklamak: Huy edinmek, alışmak (DS, 1993) (K1/12).

Gıdaksamak: Bir duruma alışmak. (MDD)

Gılığını azdırmak: Suratını ekşitmek (NYDSK, 2021).

Hoşlanmadı insanı görünce gılığını azdırıveriyor.

Gıtır vermek: Arayı bozmak (NAVM, 2015).

Gicimik tutmak: Sıkıntılı bir şekilde kıpırdamak, sabırsızlanmak (DS, 1993) (K1/6).

Gider gelir: Kararsız, bir düzende durmayan (DS, 1993) (K1/6).

Gopa gopa gitmek: Sevinçle, uçarak gitmek (NVBA, 2012).

Gızım baa bi su yitişdir didi gopa gopa gidim.

Göbeği sivişmek: Anlatmada çok güçlük çekmek (NKTB-1, 2024).

Gödeni büyük: Kaygısız büyümüş, göbek ve midesi çok büyük, kimseye faydası dokunmayan iri yarı kimseler için kullanılır (AK, 1986).

Göge çekilmek: Yok olmak, kaybolmak (DS, 1993) (K1/6).

Göğüs geçirmek: İç geçirmek anlamında kullanılan bir ifade (D, 1936).

...kır düşmüş başını bir salladı ve derince bir göğüs geçirdikten sonra...

Gönlü kaymak (UİHKA, 2009): Sevmeye eğilimli olmak (DS, 1963).

Gönlü öksüz kalmak: Aşksız kalmak, aşkına karşılık bulamamak (KKSİ-3)

Kendisini seven Gül Hanım'ın gönlü öksüz mü kalacaktı?

Gönlü şen olmak: Gönlü zengin olmak (NVBA, 2012).

Millet fahırdı ama gonu şı di şen idi.

Gönül komak: Küsmek, darılmak, kırılmak (DS, 1993) (K1/6).

Gönüllenenmek: Sitemini içinde saklamak (NAVM, 2015).

Gönüs germek: Açılmak, ona doğru olmak (KÇ, 1936).

Baktım gönüs germişler köpüklü sular çaya

Akıyor derinlerden ününü yaya yaya.

Götügızıl: Tembel, iş görmez kimse (DS, 1993) (K1/6).

Götü kuş pişirmez: Sebatsız (BAAD, 1996).

Götün götün gitmek: Geriye gitmek, geri geri gitmek (NKTB-2, 2024).

Gözden düşmek (UİHKA, 2009): Bir kişi veya şey değerini yitirmek, rağbet görmemek (DS, 1963).

Göz dutmak / sarmak: Beğenmek (DS, 1993) (K1/6).

Gözleri kirlenmek: Uykusu gelmek (BAAD, 1996).

Gözü dar: Pinti (BAAD, 1996).

Gözü dört dönmek (UİHKA, 2009): Gözü etrafta olmak.

Gözü düşmek: İmrenmek (HADSK, 2018).

Teyzemin yaptığı tatlıya gözüüm düştü.

Gözü felfecir okumak (UİHKA, 2009): Kişinin karşısındakilere sinsî bakışlar atması anlamında kullanılan bir ifade (KK-1).

Gözünde olmamak (UİHKA, 2009): Herhangi bir üzüntü veya zor durum dolayısıyla o şeye değer verecek durumda olmamak (DS, 1963).

Gözünün yağını yemek (UİHKA, 2009): Kişiden bir şey isterken kullanılan bir ifade (KK-1).

Gözü pörtlemek: Çok bekleyen, beklemekten usanan kimselere söylenir (AK, 1986).

Gözü yılmak: Gözü yememek, cesaret edememek (BSA, 2007).

“Arkadaş, git, konuş, hazırlandım de, birlikte çalışırız. Kuralları ezberlersin...”
Gözü yıld, gitmedi hocanın yanına.

Gulpunu bulmak: Bir işin yolunu, tutulacak yerini bulmak (DS, 1993) (K1/6).

Gursak gavurgasını ister: Her insan alıştığı, hoşlandığı bazı alışkanlıklardan nerede olursa olsun ister. Bu istek halinde söylenen deyimdir (AK, 1986).

Gurtlu: Eğlenceye düşkün (DS, 1993) (K1/6).

Gülleri yarılmak (UİHKA, 2009): Çok keyiflenmek (DS, 1963).

Gülüm yağım olmak (UİHKA, 2009): Sıkı fıkı olmak.

Gün anasına kavuşmak: Güneş batmak (DS, 1993) (K1/6).

Gün ola harman ola (ÇİKY, 2007): “Bir gün onun da zamanı gelir” anlamında kullanılan bir söz (DS, 1963).

-H-

Haleşe yapmak: Kalabalık bir şekilde oturup neşeli sohbet etmek (NYDSK, 2021).

Bugün de amma haleşe yaptık uyhumuz dağılıvirdi.

Hallaç pamuğu gibi atmak (UİHKA, 2009): Toplu durumda bulunan kişi veya nesneleri darmadağın etmek (DS, 1963).

Hancıllamak: Oburca, iştahla yemek (DS, 1993) (K1/7).

Hatır için çiğ tavuk yemek (UİHKA, 2009): Bir kişiyi gücendirmemek için yapılması güç olan şeyleri bile yapmak (DS, 1963).

Havanda su dövmek (UİHKA, 2009): Boşuna uğraşmak (DS, 1963).

Haya getirmek: Meram anlatmak, yola, yöneme koymak (DS, 1993) (K1/7).

Hayata bağlamak: Yaşamak için bir sebep olmak (NMV-3, 2004).

Bak hele guzum, gocayan insanları da hatıraları ayakta tutuyor, hayata bağlıyor.

Hayra kalem çalmamak: İyi bir şeylerden bahsetmemek, iyi hareketlerde bulunmamak (NYDSK, 2021).

Osman Ali'ye bah hiç hayra kalem çalıyor mu?

Hebbinin danası: Somurtan kişi (NYDSK, 2021).

Hebbinin danası geziyor.

Helal süt emmek (UİHKA, 2009): Doğruluktan ayrılmamak (DS, 1963).

Hem nalına hem mihına vurmak (UİHKA, 2009): Karşıt olan iki yanı desteklemek (DS, 1963).

Her dala konmak: Her işte bir uğraşı olmak, her işten anlamak (NVBA, 2012).

Gonniümden geçerdi hepsini her dala gonardım.

Heye beş etmek: Her emrini yapmak (DS, 1993) (K1/7).

Heyesine durmak: Her istediğini yapmak (DS, 1993) (K1/7).

Hık deyip burnundan düşmek (UİHKA, 2009): “Her haliyle o kişiye benziyor.” anlamında kullanılan bir ifade.

Hıp diye oturdu: Bir söz tam olarak yerini bulursa bu ifade kullanılır (AK, 1986).

Hızır gibi yetişmek (UİHKA, 2009): Bir kişi çok dara düştüğünde, beklemediği anda onun yardımına koşmak.

Hop oturup hop kalkmak (UİHKA, 2009): Öfke, heyecan vb. duygular sebebiyle yerinde duramaz olmak, kalkıp kalkıp oturmak (DS, 1963).

Hoşaf soğutmak: Yarenlik etmek, dostça bir arada olmak (NAVVM, 2015).

Hoşkiş geçmek: Yaranmak için çabalamak, yağ çekmek (NAVVM, 2015).

Hoyuk gibi durmak (UİHKA, 2009): Korkuluk gibi dikilmek.

Hubbusünü gubbusünü okutmak: Birisinin aleyhinde asılsız söz söyleyenlere tehdit anlamında kullanılan bir ifade (AK, 1986).

-I-

Ilımah: Birine karşı yakınlık duymak (DS, 1993) (K1/7).

İrasına gelmek: Rastlaşmak (NKTB-2, 2024).

İrgat ortağı çalmak: İş yapan birine gerek konuşmaları gerekse iş yaptığı malzemeleri alarak işine mani olmaya denir (AK, 1986).

İşilamak: Şenlenmek, neşelenmek (DS, 1993) (K1/7).

-İ-

İçine çakal geçmek: Kuşkulanmak, şüphelenmek, endişelenmek (NYDSK, 2021).

Çocukları görmeyince içime çakal geçti.

İçi dolaşmak: Midesi bulanmak (HADSK, 2018).

İçim dolaşıyor, soğuk aldım heral.

İçine çökmek: Bir duyguyu derinden hissetmek (NMV-2, 2003).

Hele sen gittin gideli gurbetin acısı hepten içime çöktü.

İçi üzülmek: Acıkmak, yemek yeme ihtiyacı duymak (HADSK, 2018).

Bekleyi bekleyi içim üzüldü.

İki arada bir derede kalmak (UİHKA, 2009): Sıkışık, zor şartlar altında kalmak (DS, 1963).

İki ayağını bir pabuca sokmak (UİHKA, 2009): Herhangi bir kişiyi, bir işi yapması için zorlamak ya da acele ettirmek.

İliği kanı kurumak (UİHKA, 2009): 1.Çok usanmak, çok bıkmak. 2.Bitkin, yorgun, cansız duruma düşmek. “Kanı kurumak” olarak da ifade edilir (DS, 1963).

İliği kesilmek: Güçsüzleşmek (NİİKA, 2004).

Deste atarken vurullarını gafama ilimiz kesilirdi.

İliği kıyılmak: Midesi kazınmak, çok acıkmak (NAVVM, 2015).

İliğini kesmek: Üzülmek, canı sıkılmak (NYDSK, 2021).

Sen de amma paracı çıktın iliğini kesme adam.

İl iyisi: Başkasına yaranmaya çalışan (NAVVM, 2015).

İlk göz ağrısı olmak (UİHKA, 2009): 1.İlk doğan çocuk. 2.İlk sevilen, aşık olunan kimse (DS, 1963).

İmirin iti gibi titreme (NE, 1995): Üşüyen kişilere karşı kullanılan alaycı bir ifadedir (KK-1)

İnce eleyip sık dokumak (UİHKA, 2009): Bir şeyi bütün ayrıntılarıyla araştırmak, gözden veya elden geçirmek (DS, 1963).

İniş yokuş dememek: Yolun zorlu olduğunu ifade eder (KKSİ-2)

Atlarına bindiler. Koşuyorlar. İniş yokuş deyen yok.

İnnelemek: Dokunaklı söz söylemek (DS, 1993) (K1/7).

İnsanoğlu konduğu konakta, bittiği tevekde durmuyor: İnsan sürekli gezer, hiçbir yerde kalıcı olmaz (NMV-2, 2003).

Onun için bu hasretliğe bu gurbet acısı değer diyorum. İnsanoğlu gongonakda, bittiği tevekde durmuyor.

İpek gibi olmak: Çok iyi kişiler için kullanılan bir deyim (NVBA, 2012).

Damadlarım çok şükür iyi ipek gibi çocuklar.

İpliğini pazara çıkarmak (UİHKA, 2009): Kötü nitelik ve suçları ortaya çıkarmak. “İpliği pazara çıkarmak” olarak da ifade edilir (DS, 1963).

İpsiz sapsiz: Kimsesiz, bakanı, sahip çıkanı olmayan (D, 1936).

Ne güne dek kalacak bu bağlar, ne vakte dek sürececek bu ipsiz sapsız bağlar...

İştahından yanına varılmamak: Hevesli bir şekilde iş görmek (NYDSK, 2021).

Oğlan everecem diye iştahından yanına varılmıyor.

İt aşığı gibi şek durur: İnatçı, söz dinlemeyen kimse hakkında kullanılır (BAAD, 1996).

İt ayağı yemiş gibi gezinme (NE, 1995): Durmadan ve çok fazla gezen kişilere karşı kullanılan bir ifade (KK-1).

İtine dökmek: Çok bol, ite dökcek kadar fazla (NADSK, 2016).

Ondan bol ne var itine dök.

İtin kar yediği gibi (NE, 1995): Bir oradan bir buradan, rastgele yapılan işler için kullanılan bir deyim (ES, 2005).

İtin öldüğü yer (NE, 1995): Çok uzak yer (DS, 1963).

İti ulumak: İstedigini elde etmek, kişinin istediğinin olması. (MDD)

İt kılı postal bağı (UİHKA, 2009): Önemsiz olarak görülen bir konunun kişi tarafından çok önemsenerek ifade edilmesi (KK-1).

İt osurdukça yalan söylemek: Çok sık yalan söylemek (NADSK, 2016).

Aman ne baha ona it osurduhça yalan söylüyo.

İt ürüdükçe yalan söylemek (UİHKA, 2009): Ağzından yalan eksik olmamak, çok fazla yalan söylemek.

-K-

Kabak çiçeği gibi açılmak (UİHKA, 2009): Utangaçlıktan çabucak sıyrılarak aşırı ölçüde serbest davranmak (DS, 1963).

Kabak tadı vermek (UİHKA, 2009): 1. Aşırı tekrarlanması, sürdürülmesi yüzünden bir şeyden doygunluk, yorgunluk veya bıkkınlık duyarak onu istemez duruma gelmek (DS, 1963).

Kabasını almak (UİHKA, 2009): 1.Biçim verilecek bir maddenin gereksiz yerlerini gidermek. 2.Bir yeri veya bir şeyi gelişi güzel, üstünkörü temizlemek (DS, 1963).

Kabına sığmamak (UİHKA, 2009): Duygularına engel olamayıp taşkın davranışlarda bulunmak (DS, 1963).

Kabir azabı çekmek (UİHKA, 2009): Çok sıkılmak, üzülmek (DS, 1963).

Kafayı bozmak: Delirmek, bir şey üzerine çok yoğunlaşıp işin içinden çıkamaz hale gelmek (NVBA, 2012).

Neler çekdim anam ağlayı ağlayı gafayı neyim bozdum.

Kanadının altına almak (UİHKA, 2009): Korumak, himayesine almak. “Kanadı altına almak” olarak da ifade edilir (DS, 1963).

Kanıkara: Sevimsiz (DS, 1993) (K1/8).

Kanı kaynamak (UİHKA, 2009): 1.Coşkun ve kıpırdak olmak anlamında kullan bir ifade. 2. Çabucak sevgi duymak (DS, 1963).

Kapaklamak: Ayak bir yere takılarak yüz üstü düşmek, kapaklanmak (DS, 1993) (K1/8).

Kapının kulu olmak: Evlilik için kullanılan bir deyim (NVBA, 2012).

Sen ölene kadar o kapının kulusun bi daya.

Karaciğeri söğürme olmak: Susuzluktan perişan olmak (NAVMA, 2015).

Karaçalmak: İftira etmek, kara sürmek (DS, 1993) (K1/8).

Karnı burnunda olmak (UİHKA, 2009): Doğum yapmasına az zaman kalmış, gebeliği çok ilerlemiş kişiler için kullanılan bir ifade (DS, 1963).

Karnından buzalamak: Aşırı yorgunluktan güçsüz düşmek (DS, 1993) (K1/8).

Karnı sırtına gelmek: Altüst olmak, tersine dönmek (DS, 1993) (K1/8).

Kazanoğlunun tazısı gibi baş köşeye kurulmak: Herkesten önce ve baş köşeye oturan kişileri yermek amacıyla kullanılan bir deyim (NE, 1995).

Kazık çakmak: Hiç gitmeyecekmiş gibi sürekli orada yaşamak (NVBA, 2012).

Galdıh gazzıh çahdıh koye.

Kehlesi (biti) kanlanmak (NG, 2002): Sıkıntı içinde yaşayan bir kişi para ve varlık yönünden güçlenmek (DS, 1963).

Keklik palazı gibi solumak: Çok sinirli olmak (AKK, 1937).

Bir de baktık, aşiret çocukları keklik palazı gibi soluyarak geldiler.

Kel başta berberlik öğrenmek (UIHKA, 2009): Herhangi bir uğraşının sonuçsuz kalması, yetersiz olması.

Kellenmek: Zayıflamış, kilo vermiş kişi. Zayıflamak (NYDSK, 2021).

Yi biraz boğazına kellendin iyice.

Kendir kesen: İçten pazarlıklı ve çetin kimse (DS, 1993) (K1/8).

Kesirinden gelmek: Sırf inat olsun diye yapılan şey (NAVM, 2015).

Kılığına bakmaz Hasandağı'na odun gider (NE, 1995): Kişinin boyunu aşacak işlerde bulunması (KK-1).

Kılı kırk yarmak (UIHKA, 2009): Titiz ve ayrıntılı bir biçimde incelemek, önemle üstünde durmak (DS, 1963).

Kırağı vurmuş pancar yaprağına dönmek: Yüzü sararıp solmak. (ND, 1995).

Kırk düğüm: Çözülmesi olanaksız iş (DS, 1993) (K1/8).

Kırkından sonra azmak (ÇİKY, 2007): Yaşlandıktan sonra yaşına uymayan davranışlarda bulunmak (DS, 1963).

Kıtır atmak (GGB, 2000): Yalan söylemek (DS, 1963).

Kızıl bozul olmak: Kızarıp bozarmak, renkten renge girmek (DS, 1993) (K1/8).

Kimsenin akına karasına karışmamak: Kimsenin işine gücüne karışmamak (GÇ, 1995).

Sessizliği, çalışkanlığı ile

Karışmazdı kimsenin akına, karasına.

Kirbidi süslü: Dış görünüşünü fazla süsleyen, süse ve modaya fazla uyan kişilere denir (AK, 1986).

Kocadık gamaz olduk: İşe yaramaz olmak (ÇİKY, 2007).

Kokmak: İki kişinin arasının bozulması. (MDD)

Kokutmak: 1.Bir işi çıkmaza sokmak, becerememek. 2. Az, idareli kullanmak (DS, 1993) (K1/8).

Kol kanat germek (UİHKA, 2009): Birine yardım etmek, korumak, himaye etmek (DS, 1963).

Kolu budu üzölmek: İstenilen şey yapılmadığı takdirde kullanılan bedduayı andıran bir ifade (AT, 1935).

Alaya gelmeyenin

Ellerin yâri,

Kolu budu üzölsün

Ömrümün vari.

Kondurmak: Bir sözü tam yerinde ve sırasında söylemek, taşı gediğine koymak (DS, 1993) (K1/8).

Körlenmek: Tuttuğu işi gelişigüzel yapmak (DS, 1993) (K1/8).

Köseltmek: Sindirmek, pusturmak (DS, 1993) (K1/8).

Kulağı delik (UİHKA, 2009): Olup bitenleri hemen duyan kişiler için kullanılan bir ifade (DS, 1963).

Kulağı dikmek: Her konuyu merak etmek ve pür dikkat kesilmeye denir (AK, 1986).

Kulağında kalmak: Unutmamak (NVBA, 2012).

Böle gulağında galsın dız at.

Kurbağa kırıntısı gibi: Yaları birbirine yakın küçük çocuklar (BAAD, 1996).

Kursaklı: Anlaklı, akıllı (DS, 1993) (K1/8).

Kuşak çözmek: Açmamak, izin vermemek, müsaade etmemek (AAT, 1943).

...harama guşah cizmedine bu gazana girecen.

Kuyruğunu doğrultmak (UİHKA, 2009): Sahip olunan yeni bir şey ya da bir başarının ardından arkadaşlara yemek ısmarlamak, hediye almak, vs. gibi eylemler bütünü (ÇYDS,2022).

Kuyruğu tava sapı gibi dikmek (UİHKA, 2009): (Hayvan) Kuyruğunun dimdik olması.

Kükremek: Sinirlenmek, bağırıp çağırmak (MDD)

-L-

Laf ebesi gibi olmak (UİHKA, 2009): Çok konuşan, herkese laf yetiştiren kimse için kullanılan bir ifade (DS, 1963).

Lafın kubbesini dikmek: Gereksiz bir tartışmayı yerinde bir sözle kesmek (BAAD, 1996).

Laf peteği: Çok konuşan kimse (HADSK, 2018).

Gız tam bir laf peteği, hiç susmadı.

Lan lan atmak: Yetkisi olmadan konuşmak, yüksekten atmak (DS, 1993) (K1/9).

Leblebiden nem kapmak (UİHKA, 2009): En küçük bir olay veya davranıştan olumsuz etkilenmek (DS, 1963).

Leyleği havada görmek (UİHKA, 2009): Çok gezmek anlamında kullanılan bir ifade (DS, 1963).

Lök gibi olmak (UİHKA, 2009): Bütün heybetiyle, ağırlığıyla oturmak, çökmek (DS, 1963).

-M-

Mada gezdirmek: Kişinin her yemeğe mana bulması, yemeği beğenmemesi (NYDSK, 2021).

Yimiyor içi onu almıyor işde mada gezdiriyor.

Malına gücü yetmek (UİHKA, 2009): Kendisine ait herhangi bir şeyde söz hakkında sahip olmak.

Mapis etmek: Hapis etmek, saklamak (OAAD, 1995).

...birisini almış gelmiş odanın dolabına mapis etmiş.

Mayası bozuk (UİHKA, 2009): Kötü yaradılışlı, karaktersiz (kimse), hain (DS, 1963).

Maymun iştahlı (UİHKA, 2009): Hevesi çabuk geçen, kararsız (DS, 1963).

Meteliğe kurşun atmak (UİHKA, 2009): Parası kalmamak, hiç parası olmamak (DS, 1963).

Meydan dayağı çekmek: Herkesin içinde atılan dayak (TGVD, 1997).

...çatışmaya ramak kalan kalabalık Yener'i yakalayıp güzel bir meydan dayağı çekiyorlar.

Meydanı boş bulmak (UİHKA, 2009): Kendisini engelleyecek kimse görmeyerek aşırı davranışlarda bulunmak (DS, 1963).

Mezerden çıkmak: Sararmak, yüz rengi solması (HADSK, 2018).

Babam ahşam mezerden çıkmış gibiydi, bi şey mi oldu?

Mıdıhı bozulmak: Yüzü asılmak, somurtmak (HADSK, 2018).

Ben öyle deyince mıdıhı bozuldu hemen.

Mık gibi oturmak: Hiç kıpırdamadan oturmak (AS, 2000).

Mındır mındır oynatmak: Aşırı huysuzluk, şımarıklık yaparak çok yorgunluk vermek (DS, 1993) (K1/9).

Midana gelmek: Doğmak (OAAD, 1995).

Anam baa nuh tufanı gopdu zaman midana geldin dimiş.

Mitil atmak (UİHKA, 2009): Kişinin aslında hak etmediği bir konumda bulunması ve kalması anlamında kullanılan bir ifade (KK-1).

Muma dönmek (UİHKA, 2009): Birinin her sözünü dinler duruma gelmek. İlgili kaynakta “Muma döndürmek” şeklinde ifade edilir (DS, 1963).

Muradına göşmek: Muradına erişmek, istediğine ulaşmak (NİİKA, 2004).

...gülüşmüşler, oynamışlar, yemişler, işmişler, muratlarına goşmuşler.

Muttan bulmuşa dönmek: Çok sevinmek (NYDSK, 2021).

Bir eve geldim ki kızım tüm işleri görmüş nasıl muttan bulmuşa döndüm.

-N-

Nabza göre şerbet vermek (UİHKA, 2009): Birinin hoşuna gidecek, gururunu okşayacak yolda davranmak. “Nabzına göre şerbet vermek” olarak da ifade edilir (DS, 1963).

Nakış dişirmek: Noksan aramak (BAAD, 1996).

Ne oldum delisi olmak (UİHKA, 2009): Ummadığı bir duruma beklenmedik bir anda ulaşan kimsenin çok şımarması (DS, 1963).

Ne söyler ne sıdır kanını iliğini kurudur: Karı-kocadan biri neşeli diğeri somurtkan olursa veya yolculukta masada konuşmayan arkadaş olursa bunlar için söylenen deyimdir (AK, 1986).

Ne şiş yansın ne kebab (UİHKA, 2009): “İki taraf da gücendirilmesin veya korunsun” anlamında kullanılan bir ifade (DS, 1963).

Nevli dönmek: Karar değiştirmek, renginin bozulduğunu bildirmek, şeklin değiştiğini bildirmek için kullanılır (AK, 1986).

Ne yardan geçer ne serden (UİHKA, 2009): Ulaşmak istediği şey için çabalaması gerekmesine rağmen çabalamayan, ancak yine de o şeyden vazgeçmeyen kişiler için kullanılır.

Nohut dalı gadar: Çocukların boyu için söylenen bir sevgi sözcüğü (NYDSK, 2021).

Sizin oğlan da nohut dalı gadar galmış.

Nutku tutulmak (UİHKA, 2009): Korkudan, şaşkınlıktan veya öfkeden konuşamaz olmak (DS, 1963).

-O-

Oğulleşmek: Birbirine destek olmak (HADSK, 2018).

Ahşam gel de biraz oğulleşelim.

Oldubittiye getirmek (UİHKA, 2009): Geri dönülmesi güç veya olanaksız bir durum yaratmak; emrivaki yapmak (DS, 1963).

Ortalığı kasıp kavurmak (UİHKA, 2009): 1.Baskı yaparak veya kısıyıcı davranışlarla bir topluluğu ezmek, zulmetmek. 2.Çok zarar vermek, mahvetmek. 3. Çok etkilemek, hüküm sürmek. “Kasıp kavurmak” olarak da ifade edilir (DS, 1963).

Osurgan it gibi savuşmak: Hiçbir şey söylemeden bulunduğu ortamı terk etmek (NADSK, 2016).

Onun huyu öyle osurgan it gibi pek savuşur.

O taraklarda bezi olmamak (UİHKA, 2009): Bahsedilen işle veya konuyla ilişkisi bulunmamak (DS, 1963).

Ot yoldurmak: Sıkıntı etmek, eziyet çektiirmek, burnundan fitil fitil getirmek (AK, 1986).

-Ö-

Ödüllemek: Yaralanmak (DS, 1993) (K1/12).

Ödü sıdmak: Çok korkmak (NAVM, 2015).

Öksüzdoyuran (UİHKA, 2009): Çok büyük bardak, çanak ve bunların içinde bulunan yiyecek ve içecek (DS, 1963).

Öküz altında buzağı aramak (UİHKA, 2009): Olmayacak sebeplerle suç ve suçlu bulma çabasında olmak. “Öküzün altında buzağı aramak” şeklinde de ifade edilir (DS, 1963).

Örüm sarım olmak: Sımsıkı sarılmak (DS, 1993) (K1/9).

Özü geçmek: Kısa bir süre uyumak, kestirmek (HADSK, 2018).

Ahşam oturduğum yerde özüm geçmiş.

-P-

Pabucu dama atılmak (UİHKA, 2009): Kendinden üstün birinin çıkmasıyla gözden düşmek (DS, 1963).

Paçayı kurtarmak (UİHKA, 2009): Kendini bir dertten, tehlikeden veya zor durumdan kurtarmak (DS, 1963).

Palavra atmak (UİHKA, 2009): 1.Abartarak konuşmak, başarılarından abartarak söz etmek. 2.Uydurma, asılsız bir söz veya haberi gerçekmiş gibi ortaya atmak (DS, 1963).

Para koparmak: Birini kandırarak ya da zorlayarak para almak (NVBA, 2012).

Paralı olan yirden paraları gopardı.

Paralar peşin kırmızı meşin (UİHKA, 2009): “Her işin karşılığı anında ödenmelidir” anlamında kullanılan bir söz. “Para peşin kırmızı meşin” olarak da kullanılır (DS, 1963).

Pırtı görmek: Gelin için alışveriş yapmak (NYDSK, 2021).

Bizim gızı verince pırtı görmeye geldiler.

Pisboğaz (UİHKA, 2009): Eline geçeni zamansız ve ayırt etmeden yiyen kimse (DS, 1963).

Pişmiş aşı su katmak (UİHKA, 2009): Yoluna girmiş bir olayı, işi bozmak (DS, 1963).

Pişmiş kelle gibi sırtmak (UİHKA, 2009): Yersiz ve aptal bir şekilde dişlerini göstererek gülümsemek (DS, 1963).

Pot kırmak (UİHKA, 2009): Yersiz ve karşısındakine dokunacak söz söylemek, gaf yapmak (DS, 1963).

Pürtük koklatmamak: En ufak bir şey bile vermemek, zırnık koklatmamak (NADSK, 2016).

Valla ondan gorphulur, o gadar parayı aldı da kimseye pürtük koklatmadı.

-R-

Ruhunu okşamak: Hoşuna gitmek (BPÖ, 1938).

Ruhumu okşuyordu gecenin süzülüğü.

-S-

Sabahyıldızı gibi doğup parlamak: Gösteriş yapma, kendini gösterme (OAAD, 1995).

Zabah yıldızı gibi doğup parlama

Yavaş yürü gız gendini sallama

Sabun firiği gibi: İncelmiş ve küçülmüş sabunlara firik denir. Söz ve hareketlerinde kararsız, cayan ve kaypak kişilere karşı kullanılan bir ifade (AK, 1986).

Saf geçmek: Unutmak (NYDSK, 2021).

Bir işin başına varacın ya unutuyon ona saf geçmek dirik.

Sağ gözünden kıskanmak: Çok fazla kıskanmak, o kişiyi sakınmak (BŞG, 1998).

Bir zamanlar sağ gözünden kıskandığı evladı şimdi vatan vazifesine gidiyordu.

Sakız gibi yapışmak (UIHKA, 2009): Ayrılmak bilmemek, yapışkan olmak. Kaynakta “Sakız gibi” olarak ifade edilir (DS, 1963).

Salaklanmak: 1. Yataktan kalkamamak, yatakta oylanmak. 2. Bir iş başında oylanmak (NYDSK, 2021).

İşin başında salaklanıyor bahsana.

Sallaşıktaki galmak: Gecikmek, kararsızlık yüzünden sürüncemede kalmak (DS, 1993) (K1/10).

Saman alevi gibi parlamak (UIHKA, 2009): Kişinin aniden sinirlenip tepki göstermesi ve kolayca sakinleşmesi anlamında kullanılan bir ifade (KK-1)

Saptan gelmiş golük gibi serilmek: Yorgun düşmek (NAVM, 2015).

Sarı çizmeli Mehmet Ağa (UİHKA, 2009): Kim olduğu, nerede oturduğu bilinmeyen kimseler için kullanılır (DS, 1963).

Sarp ceviz: Aldatmak ve kandırılması zor olan kişilere denir (AK, 1986).

Sel önünden kütük kaptı sanki: Beleşçi kişiler için kullanılan bir deyim (ZG, 2000).

***Orijinalinde “kaplı” şeklinde ifade edilmektedir. Ancak anlam bütünlüğüne baktığımızda “kaptı” kelimesinin daha uygun olduğunu ve original metinde bir yazım hatası olabileceğini düşündük.**

Selevir gibi oturmak: İş yapmamak, yerinden kalkmamak (NMV-2, 2003).

Gız selevir gibi oturmuş, ha bı yerinden kıpramadı.

Semere gelmek: Ağır ve kaba işler yapacak dayanıklılığa gelmek (DS, 1993) (K1/10).

Ser verip sır vermemek (UİHKA, 2009): Ağzı çok sıkı olmak (DS, 1963).

Sevinçten ağzı kulaklarına varmak (UİHKA, 2009): Çok sevinmek. Kaynakta “Ağzı kulaklarına varmak” olarak ifade edilir (DS, 1963).

Sevmediğin tüy burnunun önünde bitti: Yakınında durmak (BDYİ, 2000).

Sıkıntıya koymak: Kişiyi sıkıntı içine sokmak (NVBA, 2012).

Çolu çocu sikhıntıya gor.

Sıktığını un itmek: Bir işi başarmak (DS, 1993) (K1/10).

Sıtarası azmak: Giyim kuşamı kötüleşmek (DS, 1993) (K1/10).

Sıtkı sıyrılmak: Bir işten, bir kişiden soğumak, uzaklaşmak (AK, 1986).

Sittinin iti gibi: Sevimsiz, çirkin (NYDSK, 2021).

Bahsana nasıl da sevimsiz sitinin iti gibi sırtarıyor.

Solundan galkmak: Tersliği üstünde olmak, öfkeli davranmak (DS, 1993) (K1/10).

Solutmak: Sıkıntı vermek, yormak (DS, 1993) (K1/10).

Sonunu getirmek: 1.İyi sonuçlandırmak, başarı ile bitirmek. 2.Sonradan gelişip ilerlemek (DS, 1993) (K1/10).

Söz açılmak: Anlatılmak istenen konu üzerinde konuşulmaya başlamak (DS, 1993) (K1/10).

Söz altında galmamak: Aşağılayıcı söze karşılık vermek, kendini savunmak (DS, 1993) (K1/10).

Söz dutmak: Söz dinlemek, söylenen söze uygun davranmak (DS, 1993) (K1/10).

Sözü batmak: Sert ve kırıcı sözlerle karşısındakini incitmek (DS, 1993) (K1/10).

Sözümüz yabana: Sözüm meclisten dışarı anlamında kullanılan bir deyim (NVBA, 2012).

Sözümüz yabana bah alınma.

Sözünü balla kesmek: Konuşan kimsenin sözünü keserken izin istemek (DS, 1993) (K1/10).

Sözünü yimek: Sözünden dönmek (DS, 1993) (K1/10).

Sucuğunu salkıtmak: İster gibi bakmak, aç gözlülük yapmak (BAAD, 1996).

Su dökünmek (GGB, 2000): Yıkanmak (DS, 1963).

Sulu dereye götürüp susuz getirmek (UİHKA, 2009): Herhangi bir işte akıl, zekâ, deneyim ve kurnazlıkla bir diğerini alt etmek. İlgili kaynakta “Suya götürüp susuz getirmek” olarak ifade edilir (DS, 1963).

Su saçmak: Susayan kişi susadığını ifade etmek için bu deymi kullanır (AK, 1986).

Suya düşmek: Bir iş gerçekleşmemek, gerçekleşmeyecek duruma gelmek (DS, 1993) (K1/10).

Suyu akışına bırakmak (UİHKA, 2009): İşin sonucunu sabırla beklemek, doğal gelişmeyi beklemek. İlgili kaynakta “Akarına bırakmak” olarak da ifade edilir (DS, 1963).

Suyu başından kesmek: Bir işi en yetkili kimseye başvurarak kesin sonuca bağlamak (DS, 1993) (K1/10).

Suyu kesik değirmene dönmek: Gürültü, patırtı kesilmek, sessizlik olmak (DS, 1993) (K1/10).

Süğsünü eğri: İçten pazarlıklı olan, nasıl hareket edeceği belli olmayan, jest ve mimiklerini saklayan sinsi kimselere denir (AK, 1986).

Südü bozuk: Soysuz (DS, 1993) (K1/10).

Sürüşüp gitmek: Devam etmek (NVBA, 2012).

Bu laf gidi azından işde hala öle sürüşdü giddi.

Süzme: Gözden geçirmek (DS, 1993) (K1/10).

-Ş-

Şafi şeytanı: Çok kirli (DS, 1993) (K1/10).

Şakırdamak: 1. Hoppalık yapmak. 2.Şen şakrak ötmek (DS, 1993) (K1/10).

Şapa oturmak (UİHKA, 2009): İçinden çıkması zor olan bir duruma düşmek anlamında kullanılan bir ifade (DS, 1963).

Şaşı da donunu yamıyor: Şaşkınlıktan ne yapacağını bilememek (ÇİKY, 2007).

Şemşamer mezhepli: Menfaatleri peşinde fikir ve yön değiştiren kişilere denir (AK, 1986).

Şeytanın ardayağı: Akıllı, kurnaz (çocuk için) (DS, 1993) (K1/10).

Şeytanın bacağını kırmak (UİHKA, 2009): 1.Herhangi bir sebeple yapılamayan bir işe başlamak veya gidilmeyen bir yere gitmek. 2.Uğursuzluğu, şanssızlığı, aksiliği yenmek (DS, 1963).

Şeytanları haylamak: Öfkesini yenmek (DS, 1993) (K1/10).

Şeytan tüylü olmak (UİHKA, 2009): Kişinin kendisini herkese kolaylıkla sevdirmesi (DS, 1963).

Şişlenmek: Bozulmak, ekşimek (HADSK, 2018).

Hamur iyice şişlenmiş.

-T-

Tabanları yağlamak (UİHKA, 2009): 1. Alay yollu uzak bir yere yayan gitmeye hazırlanmak. 2.Hızlıca koşmak, kaçmak (DS, 1963).

Tadı tuzu kalmamak: Artık eski güzelliğin kalmaması, tatsızlaşmak (NMV-2, 2003).

Bu günlerde hiçbir yerde, hiçbir şeyin dadı duzu galmadı.

Tandırdan koyup külleden çekmek: Bekar kızların evlendikleri zaman zor işlerle karşılaşacaklarını anlatan bir ifade (NYDSK, 2021).

Gızım gızım bu gordüğün işde ne var da yarın tandırdan gor külleden çekeller.

Taşı atıp kafasını altına tutmak (UİHKA, 2009): Kişinin kendisine sürekli zorlanacağı işler çıkarması anlamında kullanılan bir ifade.

Taşı gedğine koymak (UİHKA, 2009): Gerekli sözü tam zamanında ve yerinde söyleyerek karşısındaki kimseyi susturmak, zekice davranmak (DS, 1963).

Taşlamak: Birini kötülemek, arkasından atıp tutmak (DS, 1993) (K1/10).

Taş taşı sarmak: Evlilikte çiftlerin birbiriyle anlaşıp, sevişmelerine denir (AK, 1986).

Tatavaya gidip gelmek: Boşuna bir iş yapmadan gidip gelmeye denir (AK, 1986).

Tavuk dider gibi ditmek: Parçalanmamış, dağıtılmamış hiçbir şey bırakmamak (NADSK, 2016).

Aman anam nasıl hırsızımış, tavuk dider gibi ditmiş her yeri.

Tebelleş olmak: Bir kişinin ya da bir şeyin yanından hiç ayrılmamak (AK, 1986).

Tencerede pişirip kapağında yemek (UİHKA, 2009): Geçinme konusunda var olanla yetinmek (DS, 1963).

Tencere tava, hepsi bir hava (NKTB-1, 2024): Herkesin kafasına göre davranması, düşünce birliği olmaması. İlgili kaynakta “Tencere tava, herkeste bir hava” olarak geçmektedir (DS, 1963).

Tencere yuvarlandı, kapağını buldu (UİHKA, 2009): “Hoşa gitmeyen herhangi bir nitelik yönünden birbiriyle benzeşen iki kişi bir araya gelmiş” anlamında kullanılan bir ifade (DS, 1963).

Tıngırdamak: Alay konusu olmak (DS, 1993) (K1/10).

Tırpan atmak: 1. Topluca yok etmek, kırıp geçirmek. 2. Çok yemek, silip süpürmek (DS, 1993) (K1/10).

Tipi gibi gitmek: Çok süratli giden, hareket eden, bir görevi çok süratli takip eden kimselere karşı kullanılır (AK, 1986).

Tohuma kaçmak: Kartlaşmak (insan ya da bitki için) (DS, 1993) (K1/10).

Tozunu çırpamak: Dövmek (DS, 1993) (K1/10).

Töbüye gelmek: Tövbe etmek (NVBA, 2012).

Hamamda kesecilik yapmış kadın gıluna girmiş ondan sonra töbüye gelmiş.

Tuğ dikmek: 1.Üstün gelmek. 2. Dileği olmak (DS, 1993) (K1/12).

Tuturuh çalmak: Duyduğu bir haberle sinirlenmek, öfkesinden ne yapacağını bilememek (NADSK, 2016).

Babana hiç yanaşma valla tuturuh çalıyor.

Türbe kandili gibi göz süzmek: İnceden ve sinsice bakış atmak (DF, 1938).

Açlıktan, susuzluktan kıvranıp deli gibi;

Dirime göz süzerler türbe kandili gibi.

Tüyleri diken diken olmak (UİHKA, 2009): Üşümekten veya korkmaktan vücuttaki kılların dipleri kabarıp kılların dikilmesi (DS, 1963).

Tüyü düzmek: Yoksulluktan kurtulmak, işini düzene koymak (DS, 1993) (K1/10).

Tüyü tüsü atmak: Yoksullaşmak, varlığını yitirmek (DS, 1993) (K1/10).

-U-

Ucu dokunmak (UİHKA, 2009): Birilerine olumsuz etkisi veya zararı gelmek (DS, 1963).

Ucu ucuna gelmek (UİHKA, 2009): Zor yetmek, zar zor yetişmek (DS, 1963).

Uğru açık: Bahtı açık (DS, 1993) (K1/11).

Uğru açılmak: Bahtı açılmak, işleri yolunda gitmek (DS, 1993) (K1/11).

Uhde kalmak (UIHKA, 2009): İçine dert olmak. İlgili kaynakta “Ukde kalmak” olarak ifade edilir (DS, 1963).

-Ü-

Üç aşağı beş yukarı (UIHKA, 2009): Yaklaşık olarak, az bir farkla anlamında kullanılır (DS, 1963).

Üç buçuk atmak (UIHKA, 2009): Çok korkmak (DS, 1963).

Ümüğü ötmek: Yokluktan ve açlıktan perişan olmak (NAVM, 2015).

Üste gelmek: 1.Yenmek, altalamak. 2. Değerce üstün olmak (DS, 1993) (K1/11).

Üsten almak: Övünmek (DS, 1993) (K1/11).

Üstü gapalı: Açıkça anlaşılmayan (söz) (DS, 1993) (K1/11).

Üstü kirlenmek: Aybaşı olmak (kadın için) (DS, 1993) (K1/11).

Üstü kirli: Aybaşılı kadın (DS, 1993) (K1/11).

Üstünde kalmak: Borçlu kalmak (DS, 1993) (K1/11).

Üstünden dökülmek: Yakışmamak (giysi için) (DS, 1993) (K1/11).

Üstüne basmak (UIHKA, 2009): 1.Yerinde bir düşünce ileri sürmek. 2.İyice belirtmek (DS, 1963).

Üstüne gelmek: 1.Üzerine varmak. 2.Zorlamak (DS, 1993) (K1/11).

Üstüne gormak: Yükselmek (eder için) (DS, 1993) (K1/11).

Üstüne malitmek: Önemsemek, benimsemek (DS, 1993) (K1/11).

Üstüne varmak: Saldırmak (DS, 1993) (K1/11).

Üstüne yatmak: Borcu ödememek, aldığı geri vermemek (DS, 1993) (K1/11).

Üstünkörü (UIHKA, 2009): İnceliklerine inmeden, özen göstermeden; gelişigüzel, baştan savma; yalan yanlış anlamlarında kullanılır (DS, 1963).

Üşümek: Soğumak, sevgisi sönmek (DS, 1993) (K1/11).

Üşütmek: Kendinden soğutmak (DS, 1993) (K1/11).

Üzerinde çingilli (çaylak) dolaşan tavuk cülüğü gibi: 1.Kenarda büzülüp oturmak (KPRNT, 1995).

Üzerinde çingilli (çaylak) dolaşan tavuk cülüğü (piliç) gibi bir köede durur büzülür; yediğini içtiğini gören yoh...

-V-

Vayvillim çıkarmak: Gürültü patırtı etmek. (BDYİ, 2000).

Verip veriştirmek (UİHKA, 2009): Ağzına geleni söylemek (DS, 1963).

-Y-

Yağlı ballı olmak (UİHKA, 2009): Araları çok iyi olmak, içli dışlı olmak anlamlarında kullanılan bir ifade (DS, 1963).

Yağmasa da gürlmek (UİHKA, 2009): Kişinin elinden bir şey gelmese de laflarıyla destek vermesi (DS, 1963).

Yağmurdan kaçarken doluya tutulmak (UİHKA, 2009): Güç bir olaydan ya da durumdan kurtulmaya çalışırken daha kötüsüyle karşılaşmak (DS, 1963).

Yakasını yolmak: Yakasına yapışmak, hesabını sormak (NVBA, 2012).

Maşerde nası yahasını yollmuyacan ?

Yakayı ele vermek (UİHKA, 2009): Kaçamayarak ele geçmek, yakalanmak (DS, 1963).

Yalvar yakar olmak (UİHKA, 2009): Çok yalvarmak (DS, 1963).

Yanıp tutuşmak: Çok istemek, elde edebilmek için çok istekli olmak (KKSİ, 1999).

İnsan yüzüne bakamaz bey oğulları onun için yanıp tutuşurlar.

Yanı yönü bellisiz: Kalles, güvenilmez (DS, 1993) (K1/11).

Yaradana sığınmak: Var gücünü toplamak (tokat atarken) (DS, 1993) (K1/11).

Yarım ağızla söylemek (UİHKA, 2009): Söylenen şeyin isteksizce olması.

Yattığı ahır sekisi, çağırdığı İstanbul türküsü (NE, 1995): Kişinin mevcut halinin çok üzerinde beklentilerde olması anlamında kullanılan bir ifade (KK-1)

Yaş yetmiş iş bitmiş (ÇİKY, 2007): “Yaşı ilerlemiş insandan fayda beklenmez” anlamında kullanılan bir söz (DS, 1963).

Yavan yaşık demeden: Ayırt etmeden, her bulduğunu (NMV-2, 2003).

Allah ne verdiyse, yavan yaşık demeden evine götürsen olmaz mı?

Yayladaki yoğurda mantı kesmek (UİHKA, 2009): Olup olmayacağı belli olmayan bir iş, gerçekleşip gerçekleşmeyeceği belirsiz bir durum için hazırlık yapmak. İlgili kaynakta “Yayladaki yoğurda sarımsak dövmek” olarak ifade edilir ve aynı anlama geldiği belirtilir (ÇYDS,2022).

Yedi gaşşığı yirine dikmek: Derleyip toplamak (NYDSK, 2021).

Evini topla, düzenle yedi gaşşığı yirine dik öyle otur.

Yedi içti taş başına çıktı: Bitirdi (AS, 2000).

Yelen itin yengesi (Ala yelek): Olur olmaz her işe koşan, her işin peşine düşen, boşu boşuna yorulup koşan kişilere denir (AK, 1986).

Yere bakan yürek yakan (UİHKA, 2009): “Uysal ve uslu görüldüğü halde sinsizce kötülük yapan” anlamında kullanılan bir söz (DS, 1963).

Yıkayıcı hak etsin de ölü gabir gabir sürünsün: Bencil olan, daime kendi menfaatlerini ön planda tutan kişilere denir (AK, 1986).

Yıkım virmek: Büyük zarara sokmak (DS, 1993) (K1/11).

Yola çıkmak: Yol kesmek (DS, 1993) (K1/11).

Yol dağıtmak: Davetiye dağıtmak (NYDSK, 2021).

Düğünlere gelinsin diye yol dağıtıverirdik.

Yol geçen hanı gibi olmak (UİHKA, 2009): Girip çıkanı, gelip gideni çok ve belirsiz olan yer (DS, 1963).

Yolunu çekmek: Arkadaşları arasında uygunsuz bir davranışı görülen, sözü duyulan kişi, onlara şölen vererek suçunu bağışlatmak (DS, 1993) (K1/11).

Yoz sığırı: İşe yaramaz tembel (çocuklar için kullanılan hakaret ünlemi) (NAVM, 2015).

Yöne gelmek: Düzene girmek, eğitime elverişli olmak (DS, 1993) (K1/11).

Yöne getirmek: Düzene koymak, eğitmek, huyunu düzeltmek (DS, 1993) (K1/11).

Yüğsekten atmak: Övünmek (DS, 1993) (K1/11).

Yüğsekten uçmak: Kendisinin ya da malının değerini yüksek göstermeye çalışmak (DS, 1993) (K1/11).

Yüreğimde atlar tepiyor: Endişe ve pişmanlık duyan, kendisinin telaşlı durumunu ifade etmek için der (AK, 1986).

Yüreğinin yağı erimek: İçi gitmek anlamında kullanılan bir ifade (GB, 1937).

O ise yanımdan geçecek te beni hiç andırmıyacak. Yüreğimin yağı eriyecek.

Yüzüp yüzüp kuyruğuna gelmek (UİHKA, 2009): Uzun sürmüş bir işi bitirmek üzere olmak (DS, 1963).

-Z-

Zaman adamı: Çağına uyan adam (DS, 1993) (K1/11).

Zaman bulmak: Uygun vakit, elverişli durum sağlamak (DS, 1993) (K1/11).

Zaman virmek: 1. Zaman ayırmak. 2. Zaman bırakmak (DS, 1993) (K1/11).

Zehne girmek: Öğrenmek (DS, 1993) (K1/11).

Zehne gomak: Söyleneni aklında tutmak (DS, 1993) (K1/11).

Zehne sığmak: Kavranılır, anlaşılır durumda olmak (DS, 1993) (K1/11).

Zehni açılmak: Kavrayışı gelişmek (DS, 1993) (K1/11).

Zehni almak: Anlayıp kavramak (DS, 1993) (K1/11).

Zehni dakılmak: Bir şey üstünde durmak, düşünmek (DS, 1993) (K1/11).

Zehni dırmalamak: Aşırı kaygı uyandırarak düşünmeye zorlamak (DS, 1993) (K1/11).

Zehnini bozmak: Delirmek, ussal dengesini yitirmek (DS, 1993) (K1/11).

Zehni saplanmak: Bir konu üstünde sürekli düşünmek (DS, 1993) (K1/11).

Zehni yatmak: Bir işin olabileceğini kabullenmek (DS, 1993) (K1/11).

Zevk etmek: Dalga geçmek, alay etmek (HADSK, 2018).

Ne adam ya, her şeyi zevk eder, üzülür mü demez.

Zımın ağrısına uğratmak: Sabrı tükenmek, sıkıntıda kalmak (NMV-2, 2003).

Gız selevir gibi oturmuş, ha bı yerinde kıpramadı. Beni zımın ağrısına uğrattı.

Zıvanadan çıkmak (UİHKA, 2009): 1. Çok sinirlenmek, öfkelenmek. 2. Aklını yitirmek, çılgın gibi davranmak. 3. Denetlenemez duruma gelmek (DS, 1963).

Zil takıp oynamak (UİHKA, 2009): Çok sevindiğini belli etmek (DS, 1963).

Zom zom itmek: Debelenip sallanmak (DS, 1993) (K1/11).

Zopa atmak: 1. Sopayla dövmek. 2. Dövmek (DS, 1993) (K1/11).

Zopalık: Dövülmesi gereken (DS, 1993) (K1/11).

SONUÇ

Bu çalışmanın araştırma süreci 2023-2024 yılları arasında Niğde ilinde gerçekleştirilmiştir. İl genelindeki ilçelerden, belirtilen kaynaklar aracılığıyla deyimler derlenmiştir. Niğde ilini iyi bir şekilde temsil eden kaynak kişilerden, Niğde ilinde kullanılan ancak yazılı kaynaklarda geçmeyen deyimler elde edilerek derlenmiştir. Bu çalışmalar ışığında aşağıdaki sonuçlar çıkarılmıştır.

Dil bir kültür taşıyıcısıdır. İnsanlar yaşamaya devam ettiği sürece dil de devamlı olarak yaşayacaktır. Bir toplumun veya ulusun kültürel değerlerini görebilmemiz için dil oldukça gerekli ve yardımcı bir unsurdur.

Bir dilin söz varlığı o toplumun ve ulusların kültürel özelliklerinin ve yaşayış biçiminin bir aynasıdır. Söz varlığı içerisinde yer alan deyimler, anlatıma güzellik ve derinlik katmaktadır. Toplumun yaşayışını, kültürünü, dilsel birikimini, hayal gücünü temsil etmektedir. Toplumların sözlü kültürünü incelediğimizde, o toplum hakkında bilgi sahibi olmamız mümkündür. Deyimler toplumun kültürel birikiminin bir parçasıdır. Bu kalıplaşmış ifadeler sayesinde, toplumun kültürel değer ve yargılarını, kültürel birikimini anlamamız mümkündür.

Çalışmada elde edilen deyimler, yöre halkının yaşantısını, kültürel değerlerini, hayal gücünü, imkânlarını ve yaşayış şekillerini yansıtmaktadır. Dil yaşadıkça kültür, kültür yaşadıkça ise toplumlar yaşamaya devam eder. Bu nedenle kültürel unsurların toplumun gelecek nesillerine aktarılmasının önemli olduğu bilinmektedir.

Çalışma sonucunda Niğde yöresinde kullanılan sözcük öbeği yapısında 593; cümle yapısında 56 ve tek kelime yapısında 51 adet deyim olmak üzere toplamda 700 adet deyim elde edilmiş olup bunlardan 5 tanesinin araştırılan kaynaklarda yer almadığı görülmüştür. İlgili deyimler “Metin dışı derlemeler” adı altında verilmiştir. Ayrıca çalışmada, deyimlerin sadece birden fazla sözcükten oluşmayıp tek kelime yapısında deyimlerin de bulunabileceği yargısı savunulmuştur.

Niğde yöresi ağızında kullanılan deyimler, ilgili kaynaklar incelendikten sonra derlenmiştir. Çalışmada bu deyimler için oluşturulmuş bir sözlük kısmı verilmiştir. Elde

edilen deyimler yapılarına göre sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırma sonucunda elde edilen verilerin sayısal dökümü, çizelgeler listesinde verilmiştir.

Elde edilen deyimlerin Niğde yöresi dışında başka yörelerde de kullanıldığı tespit edilmiştir. Örneğin “Çala çala bir havaya benzemek, kuyruğunu doğrultmak, yayladaki yoğurda mantı kesmek” gibi deyimlerin Niğde dışında Çorum’da da kullanıldığı bilinmektedir. Bunun dışında “ Ağzını bıçak açmamak, bir baltaya sap olmak, dili uzun olmak, eteğini çekmek, faka basmak, kabak tadı vermek, gözü dört dönmek, nabza göre şerbet vermek, hatır için çiğ tavuk yemek, şeytanın bacağına kırmak, yağmurdan kaçarken doluya tutulmak, zıvanadan çıkmak...” gibi deyimlerin sadece Niğde ağzında değil, Türkiye genelinde de deyim olarak kullanıldığı bilinmektedir.

Niğde yöresinde “Elinden kabuklu ceviz yenmemek” deyimini başka kullanımlarda “Elinden kabuklu yumurta yenmemek” şeklinde karşımıza çıkabilir. “Adamı bir bardak suda boğmak” deyiminde bardak kelimesi yerine kaşık kelimesinin kullanıldığı da bilinir. Bunun yanında elde ettiğimiz “Adamı bir kılla boğmak” deyiminin de bu ifadelerle aynı anlamı taşıdığını söyleyebiliriz. “Fasulye gibi kendini nimetten saymak” ifadesi bazen karşımıza sadece “Kendini nimetten saymak” olarak çıkabilir. “Feleğin tokadını yemek” olarak Niğde ağzında kullanıldığını belirttiğimiz deyim “Feleğin sillesini yemek” şeklinde de ifade edilebilmektedir. Niğde yöresinde “Ağzında yarım mercimek ıslanmamak” olarak ifade edilen deyim “Ağzında bakla ıslanmamak” şeklinde kullanıldığını da görürüz. “Sevinçten ağzı kulaklarına varmak” olarak ele aldığımız deyim genel olarak “Ağzı kulaklarına varmak” şeklinde ifade edildiğini görmekteyiz. Ayrıca, Niğde ağzında kullanıldığını belirttiğimiz “İt ürüdükçe yalan söylemek” ve “İt osurdukça yalan söylemek” deyimlerine baktığımızda ikisinin de aynı anlamı ifade ettiğini, ancak aynı ifade içerisinde farklı kelimelerin kullanıldığı görülmektedir. Aynı yöre içerisinde, aynı ağız özellikleri içerisinde dahi, deyim kullanımı bir farklılık görüldüğü ortadadır.

“Gönüs germek, gönül komak, muradına göşmek, nevli dönmek, solundan galkmak, töbüye gelmek, zopa atmak” gibi ifadelerin, yörenin ağız özellikleri neticesinde yapısal olarak değişiklik gösterdiğini görmekteyiz. Ancak anlam bakımından herhangi bir farklılık ya da değişiklik olduğu ifade edilemez.

Elde ettiğimiz ve çalışmada ele aldığımız bu deyimlerin yalnızca Niğde ağzında kullanıldığını ifade etmek yanlış olacaktır. Aynı deyimler, yörenin dil özellikleri bakımından yapısal olarak bazı değişikliklere uğrasa da anlamca aynı şeyi ifade etmektedir. Bir deyimın ufak tefek eklemeler ya da çıkarmalar yoluyla farklı şekillerde kullanıldığını ancak anlam bakımından bir kayıp yaşamadığını ifade etmemiz mümkündür. Bu durum bize, kültürün her daim bir alışveriş içerisinde olduğunu gösterir. Niğde’de kullanıldığını ifade ettiğimiz deyimlerin birçoğu aynı zamanda genel olarak Türkiye sınırları içerisinde de kullanılmaktadır. Yapısal olarak aynı şekilde olanların yanında, yapısında farklılık göstermesine karşın, aynı anlamı ifade eden deyimlerin olduğu sonucu ortadadır. Bu da az önce bahsettiğimiz kültürel alışverişin, dil üzerinde de yaşandığının bir göstergesidir.

Ayrıca, deyimler üzerine yapılmış diğer çalışmalar da incelenerek, Bartın yöresinde kullanılan 666 (Özsoy, 2014); Zonguldak-Devrek’te kullanılan 455 (Ballı, 2019); Bitlis yöresinde kullanılan 478 (Saraç, 2019); Safranbolu yöresinde kullanılan 474 (Özdemir, 2014); Türkiye Türkçesinde kullanılan 6309 (Kavukçu, 2018) adet deyim elde edildiği görülmüştür.

Çalışmanın en büyük ve güzel kazanımı, daha önce Niğde ili geneli göz önünde bulundurularak böyle bir çalışma yapılmadığıdır. Çalışmamız, diğer çalışmalara ışık tutmakla birlikte Niğde yöresinin kültürüne de tanıklık yapacaktır.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- Aksan, D. (2015). Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim (6.baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Aksan, D. (2017). Türkiye Türkçesinin Dünü, Bugünü, Yarını (9.baskı). Ankara: Bilgi Yayınevi
- Aksan, D. (2018). Türkçenin Sözcük Varlığı (2.baskı). Ankara: Bilgi Yayınevi
- Aksan, D. (2019). En Eski Türkçenin İzlerinde (3.baskı). Ankara: Bilgi Yayınevi
- Caferoğlu, A. (1943). Anadolu Ağzlarından Toplamalar, İstanbul: Bürhaneddin Basımevi
- Caferoğlu, A. (1995). Orta Anadolu Ağzlarından Derlemeler (2.baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Ergin, M., (2013), Edebiyat ve Eğitim Fakültelerinin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümleri İçin Türk Dil Bilgisi, Bayrak Basımevi: İstanbul
- Gösterir, İ., 2022. Çorum Yöresi Deyimler Sözlüğü. 1st ed. Çorum: Çorum Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü.
- İnsel, S. V., 2015. Niğde'nin Adet ve Merasimleri. Niğde: Niğde Valiliği.
- Korkmaz, Z., (2019), Türkiye Türkçesi Grameri, (6. bsk.) TDK Yayınları: Ankara
- Okay, V. (1986). Anadolu Konuşuyor, İstanbul: Okay Yayınları
- Ömer Asım Aksoy, Türkçe Tabirler Sözlüğü. Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü: Atasözleri Sözlüğü I, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2010

TEZLER

- Avni Özsoy, Bartın Yöresinden Derlenmiş Atasözleri ile Deyimlerin Tematik Açından Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- Ayşe Yıldırım, Niğde İli İçmeli Kasabası Ağzı, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.
- Babaoğlu Akgümüş, Niğde Çiftlik İlçesinin Sosyo-ekonomik ve Kültürel Yapısı, Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- Dilmen, Derya. Niğde İli Ulukışla İlçesi Halk Kültürü Araştırmaları, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- Dudu Neşe Kavukçu, Türkiye Türkçesindeki Deyimlerin Söz Dizimsel Özellikleri, Yüksek Lisans Tezi, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- Eda Elif Ballı, Devrek Yöresinden Derlenmiş Atasözleri ve Deyimlerin Tematik Açından Sınıflandırılması, Yüksek Lisans Tezi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

Gazel Gözde Saraç, Bitlis Yöresinden Derlenen Atasözü ve Deyimlerin Tematik Açidan Sınıflandırılması, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

Onur Elibol, Tarık Buğra'nın "Küçük Ağa" Romanında Geçen Deyimlerin Yapı ve Anlam Bakımından İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.

Sena Özdemir, Safranbolu Yöresinde Kullanılan Atasözleri ve Deyimlerin Fonetik İncelemesi, Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

Songül Erdoğan, Niğde Merkez ve Bor İlçesi Ağzı, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.

MAKALELER

Aksoy, Ö. Asım (1963). Atasözleri, Deyimler, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, (10), s. 131-166

Alkaya, Ercan (2020). Dede Korkut Kitabında Geçen Butun Binmek ve Sıçrayıp Binmek Deyimleri Üzerine, Dede Korkut, 9 (23), s. 225-232.

Aşkın Balcı, Hülya (2014). Deyimlerin Kültürlerarası İletişim Açısından Anlam ve Kültür Eşdeğerliliğine Göre Karşılaştırılması, International Journal of Languages Education and Teaching, 2 (3), s. 26-47.

Ayçiçeği, Bünyamin (2018). Bağdatlı Rûhî'nin (Ö. 1014/1605-1606) Gazellerinde Deyimler, Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, (38), s. 163-202.

Çetin K. 2020. "Şehî Bey Divanı'nda Deyimler ve Atasözleri". Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi- Journal of Turkish Researches Institute. 67, (Ocak-January 2020). 113-164

Demir, Ekrem (2013). Atabetü'l Hakayık'ta Geçen Deyimler, Atasözleri ve Özdeyişler, Türkiyat Mecmuası, (23), s. 38-52.

Dinçer Arslan, Sedanur (2019). Nev'î Divanı'nda Atasözleri, Deyimler ve Bunların Kullanımı Üzerine. Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi, 3 (2), 253-277. DOI: 10.34083/akaded.590761

Efe, Zahide (2020). Şeyhülislam Kemâl Paşazâde (İbni Kemâl) Dîvânı'nda Atasözleri, Deyimler ve Halk Söyleyişleri, Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, (25), s. 277-309.

Eker, Ümit (2012). Tarihî Metin Aktarımlarında Deyimler (Eski Türkiye Türkçesi), TEKE Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 1 (1), s. 124-157

Erdoğan, S., 2016. Niğde Yöresi Ağzından Derleme Sözlüğü'ne Katkılar-1. Türklük Bilimi Araştırmaları, 40(69), ss. 69-82.

Gönen, Sinan (2008). Deyimlere Şekil Açısından Bir Yaklaşım Örneği, Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi-Edebiyat Dergisi, (20), s. 207-217.

Gümüşatam, Gürkan (2012). Deyim Bilimi Işığında Deyim Kavramı, The Journal of Academic Social Science Studies, 5 (7), s. 357-364.

Karabörk, Kazım (2001). Şecere-i Türk'teki Atasözleri ve Deyimler, Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, 2 (600), s. 777-784.

Karasu, M., 2022. Türkiye Türkçesinde Bir Kalıntı Sözcük: İmir. TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi, 2(3), ss. 101-116.

Kaya, Bülent (2020). Bâki Dîvanı'nda Atasözü ve Deyimler, Asia Minor Studies, (8) 1, s. 403-417.

Kutlar, H., 2020. Anlamların Bir Parçası Olarak Türk Atasözleri Ve Deyimlerindeki Kişi Adları. The Journal of Turkic Language and Literature Surveys (TULLIS), 5(1).

Önler, Zafer (1999). Kutadgu Bilig'de Yer Alan Deyimler, Türk Dilleri Araştırmaları (9), s.119-186.

Özdemirel, S., 2021. Niğde Yöresinden (Dündarlı Kasabası) Derleme Sözlüğü'ne Katkılar II. The Journal of Turkic Language and Literature Surveys (TULLIS), 6(3).

Sinan, A. Turan (2008). Deyim Kavramı Üzerine Notlar I, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 18 (2), s. 91-98

Sinan, A. Turan (2009). Deyimlerin Yapısı Değişir mi? Turkish Studies, 4 (8), s. 1996-2009

Subaşı Uzun, Leyla (1991). Deyimleşme ve Türkçede Deyimleşme Dereceleri, Dilbilim Araştırmaları, s. 29-39.

Uysal, İ. N., 2018. Himmetli (Niğde-Merkez) Köyü Ağzından Derleme Sözlüğü'ne Katkılar. Erdem, 74(139), ss. 139-156.

Yastı, Mehmet (2007). Türkçe Deyimlerde Geçen İkişimlerin Ses ve Şekil Özellikleri, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, s. 51-87.

Yeşil, Yılmaz (2014). Bir Gelenek, Bir Deyim: Mürekkep Yalamak, Türk Bilig, (28), s. 127-132.

Yüceol Özezen, Muna (2001). Türkçe Deyimler Üzerine Birkaç Söz, Türk Dili, (600), s. 869-879.

SÖZLÜK KAYNAKLARI

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. (1993). Derleme Sözlüğü-1 (2. bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu **(K1/1)**.

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. (1993). Derleme Sözlüğü-2 (2. bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu **(K1/2)**

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. (1993). Derleme Sözlüğü-3 (2. bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu **(K1/3)**

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. (1993). Derleme Sözlüğü-4 (2. bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu **(K1/4)**

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. (1993). Derleme Sözlüğü-5 (2. bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu **(K1/5)**

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. (1993). Derleme Sözlüğü-6 (2. bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu **(K1/6)**

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. (1993). Derleme Sözlüğü-7 (2. bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu **(K1/7)**

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. (1993). Derleme Sözlüğü-8 (2. bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu **(K1/8)**

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. (1993). Derleme Sözlüğü-9 (2. bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu **(K1/9)**

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. (1993). Derleme Sözlüğü-10 (2. bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu **(K1/10)**

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. (1993). Derleme Sözlüğü-11 (2. bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu **(K1/11)**

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. (1993). Derleme Sözlüğü-EK-1 (2. bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu **(K1/12)**

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. (1996). Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler. Ankara: Türk Dil Kurumu

DERGİLER

NİĞDEMİZ DERGİSİ

Arısoy, M. E., Ödedim Ödedim Ödeşemedim, Niğdemiz Dergisi, 6, 1997, 22-23.

Baykan, İ., Niğdeli Olmak, Niğdemiz Dergisi, 7, 1997, 17-18.

Beyhan, A. İ., Belleğimden Silinmeyen Anılar, Niğdemiz Dergisi, 58, 2007, 14-16.

Beyhan, A. İ., Geçmişten Günümüze Bor, Niğdemiz Dergisi, 16, 2000, 15-16.

Buyrukçu, M., Yeşil Kurbağalar Öter Göllerde, Niğdemiz Dergisi, 3, 1995, 8-9.

Çelik, H., Toplumun Gülleri ve Dikenleri, Niğdemiz Dergisi, 6, 1997, 20.

Ertunç, M., Ahır-Samanlık, Niğdemiz Dergisi, 18, 2000, 19-20.

Ertunç, M., Bunlar Da Yaşanmış İdi, Niğdemiz Dergisi, 16, 2000, 20-21.

Ertunç, M., Niğde'ye Gidelim, Niğdemiz Dergisi, 24, 2002, 17.

Ertunç, M., Zemedin- Gadarak (Kadarak), Niğdemiz Dergisi, 15, 2000, 15.

Esen, Ü., Büyüklerimiz, Niğdemiz Dergisi, 3, 1995, 13-18.

İkizoğlu, H., Niğde'den Esintiler, Niğdemiz Dergisi, 3, 1995, 28-29.

İnsel, S. V., 2003. Nenemden Mektup Var-1, Niğde: Niğdemiz Dergisi, 29, 2003, 20-21.

İnsel, S. V., 2003. Nenemden Mektup Var-2, Niğde: Niğdemiz Dergisi 32, 2003, 20-21.

İnsel, S. V., 2004. Nenemden Mektup Var-3, Niğde: Niğdemiz, Dergisi, 35, 2004, 26.

Kayahan, B., Bir Şehidin Geçmişi- Mehmet Bayhan, Niğdemiz Dergisi, 8, 1998, 18-19.

Oral, M. Z., Folklor Araştırmaları-Kara Koyunun Suya İnmesi, 11, 1999, 23-25.

Özdamar, N., Osman Üçer'in Kaleminden Osman Kabaksız ve Arkadaşları, Niğdemiz Dergisi, 31, 2003, 22.

Özmen, H. R., Geçmişten Çizgiler, Niğdemiz Dergisi, 3, 1995, 19-24.

Tepeyran, E. H., Küçük Paşa Romanından Bir Niğde Köyünün Tasviri, Niğdemiz Dergisi, 3, 1995, 17-18.

Üçer, O., Niğde Tabirleri ve Atasözleri, Niğdemiz Dergisi, 4, 1996, 25.

AKPINAR DERGİSİ

Elmacı, M. (Derleyen), Tahirînin Parçaları, Akpınar Dergisi, 13, 1936, 16.

İdil, G. D., Bir Perinin Öğüdü, Akpınar Dergisi, 35, 1938, 24-30.

Kocabaş, R., Devir, Akpınar Dergisi, 16, 1936, 7-9.

Kocabaş, R., Bir Hasta, Akpınar Dergisi, 17, 1936, 7-9.

Oral, M. Z., Kara Koyunun Suya İnmesi, Akpınar Dergisi, 18, 1936, 9-12.

Oral, M. Z., Kara Koyunun Suya İnmesi, Akpınar Dergisi, 19, 1936, 11-14.

Saim, H., Dilencilik Fanadır, Akpınar Dergisi, 35, 1938, 12.

___ Alayın Türküsü, Akpınar Dergisi, 11, 1935, 16.

___ Kayardı Çayı, Akpınar Dergisi, 13, 1936, 15.

___ Develi Karahisar, Akpınar Dergisi, 19, 1936, 4.

___ Aşiretle Köylü Kavgası, Akpınar Dergisi, 27, 1937, 25.

___ Gülle Bülbül, Akpınar Dergisi, 32, 1937, 13.

İNTERNET KAYNAKLARI

EkşiSözlük, 2005. EkşiSözlük; itin kar yedigi gibi. [Online] Mevcut: <https://eksisozluk.com/itin-kar-yedigi-gibi--1407583> [Erişim: 18 05 2024].

Kozluçay Sözlüğü, 2022. Kozluçay Sözlüğü Tüm Deyimler. [Online] Mevcut: <https://kozluçay.com.tr/deyimler> [Erişim: 21 05 2024].

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2024. Niğde Şivesi. [Online] Mevcut: <https://nigde.ktb.gov.tr/TR-213344/nigde-sivesi.html> [Erişim: 21 05 2024]. (NKTB-2)

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2023. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı; Niğde İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü: Halk Deyimleri. [Online] Mevcut: <https://nigde.ktb.gov.tr/TR-74709/halk-deyimleri.html> [Erişim: 11 02 2024]. (NKTB-1)

Türk Dil Kurumu (TDK), 1963. Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü. [Online] Mevcut: <https://sozluk.gov.tr/>

KAYNAK KİŞİLER

Aynur Balcı (KK-1)

Glden Kirazcı (KK-2)

ÇİZELGELER

Çizelge 1: Ana Başlıklara Göre Deyimlerin Sayısal Dökümü

	Sayısı
Sözcük Öbeği Yapısındaki Deyimler	593
Cümle Yapısındaki Deyimler	56
Tek Kelimeden Oluşan Deyimler	51
TOPLAM	700

Çizelge 2: Sözcük Öbeği Yapısındaki Deyimlerin Sayısal Dökümü

	Sayısı
Anlamca Kaynaşıp Deyimleşmiş Birleşik Fiil Yapısındaki Deyimler	517
İsim Tamlaması Yapısındaki Deyimler	18
Sıfat Tamlaması Yapısındaki Deyimler	19
İsnat Öbeği Yapısındaki Deyimler	22
Edat Öbeği Yapısındaki Deyimler	13
İkileme Yapısındaki Deyimler	4
TOPLAM	593

Çizelge 3: Cümle Yapısındaki Deyimlerin Sayısal Dökümü

	Sayısı
Yargı Anlamı Taşıyanlar	41
Kesik Cümle Yapısında Olanlar	7
Devrik Cümle Yapısında Olanlar	2
Ortak Ögelerle Kurulu Olanlar	6
TOPLAM	56

Çizelge 4: Anlamca Kaynaşık Deyimleşmiş Birleşik Fiil Yapısındaki Deyimlerin

Sayısal Dökümü

	Sayısı
Temel Unsuru Yardımcı Fiil Olanlar	114
Temel Unsuru Asıl Fiil Olanlar	403
TOPLAM	517

Çizelge 5: Tek Kelimeden Oluşan Deyimlerin Sayısal Dökümü

	Sayısı
Fiil Durumunda Deyimler	38
İsim Durumunda Deyimler	6
Birleşik Sözcükten Oluşan İsim Durumunda Deyimler	7
TOPLAM	51

Çizelge 6: İsim Tamlaması Yapısındaki Deyimlerin Sayısal Dökümü

	Sayısı
Belirtisiz İsim Tamlaması Yapısında Olanlar	14
Belirtili İsim Tamlaması Yapısında Olanlar	4
TOPLAM	18

Çizelge 7: Sıfat Tamlaması Yapısındaki Deyimlerin Sayısal Dökümü

	Sayısı
Sıfat + İsim Yapısında Olanlar	14
Sıfat- Fiil Öbeği Yapısında Olanlar	5
TOPLAM	19

Çizelge 8: Edat Öbeği Yapısındaki Deyimlerin Sayısal Dökümü

	Sayısı
Edat Öbeği Yapısındaki Deyimler	10
Edat İle Kurulu Deyimler	3
TOPLAM	13

Çizelge 9: Genel Dağılım Tablosu

	Sayısı
İsim + Yardımcı Fiil Yapısında Olanlar	10
İsim ← Yönelme Hal Eki + Yardımcı Fiil Yapısında Olanlar	5
İsim ← İyelik Eki + Yardımcı Fiil Yapısında Olanlar	4
İsim ← İyelik Eki ← Belirtme Hal Eki + Yardımcı Fiil Yapısında Olanlar	1
İsim ← İyelik Eki ← Yönelme Hal Eki + Yardımcı Fiil Yapısında Olanlar	4
İsim ← İyelik Eki ← Bulunma Hal Eki + Yardımcı Fiil Yapısında Olanlar	1
İsim ← İyelik Eki ← Çıkma Hal Eki + Yardımcı Fiil Yapısında Olanlar	3
Zarf + Yardımcı Fiil Yapısında Olanlar	5
İsim + İsim + Yardımcı Fiil Yapısında Olanlar	7
İsim Tamlaması + Yardımcı Fiil Yapısında Olanlar	8
Belirtili İsim Tamlaması + Yardımcı Fiil Yapısında Olanlar	5
Belirtisiz İsim Tamlaması + Yardımcı Fiil Yapısında Olanlar	6
İsim + Zarf + Yardımcı Fiil Yapısında Olanlar	10
İkileme (İsim ya da Zarf Göreviyle) + Yardımcı Fiil Yapısında Olanlar	15
Tamlayıcı ikileme Olan İsim Tamlaması + Yardımcı Fiil Yapısında Olanlar	1
İsim + İkileme (Zarf Göreviyle) + Yardımcı Fiil Yapısında Olanlar	2
İkileme (Zarf-Fiil Göreviyle) + Yardımcı Fiil Yapısında Olanlar	1
İsim + Sıfat Tamlaması + Yardımcı Fiil Yapısında Olanlar	1
Sıfat Tamlaması + Yardımcı Fiil Yapısında Olanlar	3
Sıfat Tamlaması + İsim Tamlaması + Yardımcı Fiil Yapısında Olanlar	2

Tamlananı Sıfat Tamlaması Olan İsim Tamlaması + Yardımcı Fiil Yapısında Olanlar	1
Sıfat Tamlaması + İsim + Yardımcı Fiil Yapısında Olanlar	2
İsim-Fiil Öbeği + Yardımcı Fiil Yapısında Olanlar	1
Sıfat-Fiil Öbeği + İsim + Yardımcı Fiil Yapısında Olanlar	1
Sıfat-Fiil + İsim + Yardımcı Fiil Yapısında Olanlar	1
Zarf-Fiil Öbeği + Yardımcı Fiil Yapısında Olanlar	3
Zarf-Fiil + Yardımcı Fiil Yapısında Olanlar	1
Edat Öbeği + Yardımcı Fiil Yapısında Olanlar	10
İsim + Fiil Yapısında Olanlar	66
İsim ← Belirtme Hal Eki + Fiil Yapısında Olanlar	9
İsim ← Çokluk Eki ← Belirtme Hal Eki + Fiil Yapısında Olanlar	2
İsim ← Yönelme Hal Eki + Fiil Yapısında Olanlar	21
İsim ← Bulunma Hal Eki + Fiil Yapısında Olanlar	2
İsim ← Çıkma Hal Eki + Fiil Yapısında Olanlar	7
İsim ← İyelik Eki + Fiil Yapısında Olanlar	47
İsim ← Çokluk Eki ← İyelik Eki + Fiil Yapısında Olanlar	2
İsim ← İyelik Eki ← Belirtme Hal Eki + Fiil Yapısında Olanlar	28
İsim ← İyelik Eki ← Yönelme Hal Eki + Fiil Yapısında Olanlar	18
İsim ← İyelik Eki ← Bulunma Hal Eki + Fiil Yapısında Olanlar	4
İsim ← İyelik Eki ← Çıkma Hal Eki + Fiil Yapısında Olanlar	6
Zarf + Fiil Yapısında Olanlar	7
İsim + Zarf + Fiil Yapısında Olanlar	5
Zarf-Fiil + Fiil Yapısında Olanlar	9
İsim + Zarf-Fiil + Fiil Yapısında Olanlar	2

Zarf-Fiil Öbeği + İsim + Fiil Yapısında Olanlar	7
Zarf-Fiil Öbeği + Zarf + Fiil Yapısında Olanlar	4
Zarf-Fiil Öbeği + İsim + Zarf + Fiil Yapısında Olanlar	1
Sıfat-Fiil Öbeği + Fiil Yapısında Olanlar	8
Sıfat-Fiil + Fiil Yapısında Olanlar	2
Edat Öbeği + Fiil Yapısında Olanlar	32
Bağlaç Öbeği + Fiil Yapısında Olanlar	1
İkileme (İsim ya da Zarf Göreviyle) + Fiil Yapısında Olanlar	17
İkileme (İsim + Anlamsız Sözcük) + Fiil Yapısında Olanlar	1
İkileme (Zarf-Fiil Göreviyle) + Fiil Yapısında Olanlar	1
Zamir + İkileme + Fiil Yapısında Olanlar	1
İsim + İsim + Fiil Yapısında Olanlar	37
İsim + İsim + İsim + Fiil Yapısında Olanlar	1
İsim Tamlaması + Fiil Yapısında Olanlar	28
İsim Tamlaması + İsim + Fiil Yapısında Olanlar	3
İsim + İsim Tamlaması + Fiil Yapısında Olanlar	3
Sıfat Tamlaması + Fiil Yapısında Olanlar	10
İsim + Sıfat Tamlaması + Fiil Yapısında Olanlar	6
Sıfat Tamlaması + İsim + Fiil Yapısında Olanlar	4
İkileme + Sıfat Tamlaması + Fiil Yapısında Olanlar	1
Belirtisiz İsim Tamlaması Yapısında Olanlar	14
Belirtili İsim Tamlaması Yapısında Olanlar	4
Sıfat + İsim Yapısında Olanlar	14
Sıfat-Fiil Öbeği Yapısında Olanlar	5

İsnat Öbeği Yapısındaki Deyimler	22
Edat Öbeği Yapısındaki Deyimler	10
Edat İle Kurulu Deyimler	3
İkileme (Aslı Sıfat Olan Sözcüklerle Kurulu) Yapısındaki Deyimler	4
Yargı Anlamı Taşıyanlar	41
Kesik Cümle Yapısında Olanlar	7
Devrik Cümle Yapısında Olanlar	2
Ortak Öğelerle Kurulan Deyimler (Ortak Yükleme)	6
Fiil Durumunda Deyimler	38
İsim Durumunda Deyimler	6
Birleşik Sözcükten Oluşan İsim Durumunda Deyimler	7
TOPLAM	700

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı : Mahinur Ayça TEMEL

EĞİTİM

2013-2017	Niğde Fatih Anadolu Lisesi
2017-2021	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
2021-2024	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Yüksek Lisans Programı
2022-2023	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Pedagojik Formasyon Eğitimi